

L 99-3
498

Ēmējdarbības pamati

8

**GEORGS
LĪBERMANIS**

Starptautiskie
ekonomiskie
sakari un Latvija

Ls

€

% £

RICOH

LDC

Latvijas Datoru centrs

Finanses un VIRSGRĀMATA

Finansu dokumentu, analītiskā un sintētiskā uzskaitē Budžeta ieņēmumu-izdevumu pārskati pa ekonomisko klasifikāciju
Pārskats par budžeta gada plāna izpildi
Brīvu kontējumu ievads virsgrāmatā
Virsgrāmata-apgrozījuma pārskati.

Darba algas aprēķins un ieturējums

Darba laika uzskaitē.
Darba samaksas aprēķins.
(līdz 100 samaksu veidu).
Ieturējumu aprēķins un pārrēķins par 2 mēn.
Maksājumu saraksti, kontroles dokumenti, dokumenti "uz āru", izpildraksti personai, nodokļi un uzkrājumi.

Locis

Pamatlīdzekļu un mazvērtīgā inventāra uzskaitē

Īpašumā esošo pamatlīdzekļu un mazvērtīgā inventāra kustības -saņemšana, norakstīšana realizācija un pārvietošanas uzskaitē, nolietojuma aprēķināšana, inventarizācijas akts

Materiāli

Materiālo vērtību kustība, atlikumu aprēķināšana. Mēneša apgrozījuma pārskats. Inventarizācijas akts.

**GRĀMATVEDĪBAS UZSKAITES PROGRAMMAS
BUDŽETA IESTĀDĒM, LR PAŠVALDĪBĀM,
VIDĒJIEM UN MAZIEM UZŅĒMUMIEM.**

Kr.Barona 30, Rīga, LV-1011
tālr. 7285512, 7287623
fax 7282592, 7821474

99-3

498

Georgs Lībermanis

Starptautiskie ekonomiskie sakari un Latvija

Kamene
1999

© Georgs Lībermanis

Starptautiskie ekonomiskie sakari un Latvija

03050/44287

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

~~89-11.764~~

Izdevniecības vadītājs
Maketētāja

Didzis Birznieks
Daina Birzniece

ISBN 9984-636-23-2

Birznieka SIA "Kamene"
Rīga, Duntes iela 12/22, tālr. 7821366
Iespiests izdevniecībā "Kamene"
Rīgā, Duntes ielā 12/22

1. Starptautiskā tirdzniecība

1.1. Vispārējie pamati

Starptautiskā darba dalīšana. Ražošanas resursu nevienmērīgs sadalījums pa pasaules valstīm ir starptautiskā darba dalīšanas pamats. *Pirmkārt*, nevienmērīgi sadalīti dabas resursi, t. sk. enerģētiskie resursi, bez kuriem šodien nespēj izdzīvot nevienas modernās valsts ekonomika. Tas arī izskaidro Latvijas lielo interesi par iespējamām naftas atradnēm Baltijas jūrā Latvijas ekonomiskās zonas teritorijā. *Otrkārt*, valstis atšķiras ar savu zinātniski tehnisko potenciālu. *Treškārt*, dažāda ir darbinieku kvalifikācija. *Ceturtkārt*, liela diferenciācija raksturo valstu ekonomiskās attīstības līmeni, saimniekošanas efektivitāti, darba ražīgo spēku. *Piektkārt*, dažādu valstu iedzīvotāji atšķiras pēc vajadzību līmeņa, struktūras, pirktspējas un konkrētā pieprasījuma. Daudzi no minētiem apstākļiem ir ilgstošas ekonomiskās attīstības rezultāts. Šo ekonomisko evolūciju iespaidoja vēsturiski politiski notikumi, arī kataklizmas. Latvijas vietu starptautiskajā darba dalīšanā būtiski noteica Latvijas pusgadsimtu ilgā padomju okupācija, Latvijas iekļaušana PSRS tautsaimnieciskajā kompleksā, komandekonomikas, sociālistiskās saimniekošanas principu krasi negatīva iedarbība uz ražošanas un pakalpojumu sfēras ekonomisko efektivitāti.

Starptautiskā darba dalīšana un specializācija. Starptautiskā darba dalīšana savā attīstībā vērsās plašumā un dziļumā. Arvien jaunas valstis tiek iekļautas starptautiskās darba dalīšanas orbītā. Pēc Otrā pasaules kara, sākot ar 60. gadiem, kad uz neatkarības ceļa stājās liels skaits Āfrikas un Āzijas valstu, starptautiskās darba dalīšanas sfēra vērsās plašumā. Vienlaikus daudzās valstīs darba dalīšana kļuva arvien detalizētāka un pārgāja jaunā kvalitātē – specializācijā. Uzņēmumi, apvienības konkrētās valstīs sāka masveidā ražot šauri specializētu produkciju, kas padziļināja starptautisko darba dalīšanu.

Starptautiskā specializācija un kooperēšana. Ekonomiskās attīstības īpatnība bija tā, ka vieni uzņēmumi vienās valstīs ražoja gala produkciju, bet komplektējošās detaļas, materiālus, palīgmateriālus, brīžiem pusfabrikātus piegādāja citu valstu specializēti uzņēmumi. Tā veidojās stabila starptautiskās kooperācijas saites, kas jāapkalpo starptautiskajai tirdzniecībai.

1.2. Starptautiskās tirdzniecības teorijas

Jau vairākus gadu tūkstošus aktīvi attīstās ārējā tirdzniecība, bet tikai kādus trīs pēdējos gadsimtus tiek meklēta ārējo ekonomisko sakaru teorētiskā bāze, lai starptautiskās ekonomiskās attiecības kļūtu racionālākas un efektīvākas teorētiski. Visas starptautiskās tirdzniecības teorijas var iedalīt pēc "vecuma" divās grupās:

1. Klasiskās starptautiskās tirdzniecības teorijas,
2. Alternatīvās vai modernās starptautiskās tirdzniecības teorijas.

1.2.1. Klasiskās starptautiskās tirdzniecības teorijas

Merkantilisms. Merkantilismu var uzskatīt par pirmo ārējo ekonomisko sakaru teoriju, kurā ir uzsvērtā ārējās tirdzniecības nozīme. Tā radās 16. – 17. gs. Tas ir laikā, kad norisinājās lielle ģeogrāfiskie atklājumi, kas lika pamatus koloniālajai sistēmai. Eiropa pārgāja uz tirgus ekonomikas modeli, kurā lielu lomu spēlēja tirgotāji. Būtībā merkantilisms bija teorētiskā bāze šiem pārkārtojumiem.

Merkantilistu uzskati balstījās uz pieņēmumu, ka valsts bagātības pamats ir zelts. Jo vairāk zelta ir valstī, jo tā ir bagātāka. Bet zelta daudzums ir ierobežots, tāpēc vienas valsts bagātības pieaugums var notikt tikai uz citu valstu rēķina. Tāpēc, lai nodrošinātu šādu pārdali, ir nepieciešama stipra valsts. Lai nostiprinātu savas pozīcijas, valstij, saskaņā ar merkantilistu uzskatiem, ir jāveic sekojoši pasākumi:

- eksportam jāpārsniedz imports, tādējādi nodrošinot zelta pieplūdumu valstī. Tas dotu iespēju palielināt iekšējos izdevumus. To var panākt izmantojot ārējo sakaru tarifus, kvotas un citus regulēšanas instrumentus.
- ierobežot izejvielu eksportu, bet stimulēt to izejvielu importu, kuru nav valstī. Tas nodrošina zemas cenas gatavai produkcijai, kas kļūst konkurētspējīgāka pasaules tirgū.
- aizliegt kolonijām ražot gatavo produkciju un tirgoties ar citām valstīm bez metropoles starpniecības, tādējādi padarot tās par izejvielu piegādātāju metropolei.

Merkantilistu uzskati dominēja līdz pat XVIII gadsimtam. Pat vēl šodien atrodas pietiekoši daudz politiķu un ekonomistu, kuri pieturas pie līdzīgiem uzskatiem. Rezultāts ir tāds, ka starptautiskā tirdz-

niecība vairāku gadsimtu laikā ir apvīta ar veselu gūzmu ierobežojumu un nosacījumu, kas būtiski traucē tās normālu attīstību.

Hjūma merkantilisma kritika. Merkantilistu uzskatus kritizēja jau tad, kad tie bija dominējošie. Viens no ievērojamākiem kritiķiem bija angļu ekonomists Hjūms. Viņš izstrādāja modeli "price – specie – flow". Hjūms apšaubīja tēzi, ka valsts bezgalīgi var uzkrāt zeltu, t.i., nodrošināt pozitīvu tirdzniecības bilanci, un ka tas neietekmēs tās konkurētspēju. Saskaņā ar Hjūma uzskatiem zelta pieplūdums valstī rada papildus naudas piedāvājumu, kā rezultātā paaugstinās cenas un darba algas. Savukārt zelta aizplūde samazina naudas piedāvājumu, kā rezultātā samazinās cenas un darba algas. Palielinoties cenām eksports samazinās, bet pieaug imports un otrādi. Tātad valsts nevar pastāvīgi uzturēt pozitīvu tirdzniecības bilanci, to traucē iekšējie faktori. Tāpēc zelta kustība starp valstīm ir automātiskais regulators, kas izlīdzina to eksportu un importu.

Ā.Smita (1723 – 1799) teorija. Visbūtiskāko ieguldījumu starptautisko tirdzniecības teoriju attīstībā deva Ā.Smīts un D.Rikardo. Ā.Smīts atšķirībā no merkantilistiem uzskatīja, ka valsts bagātības pamats nav zelta daudzums, kas atrodas tās rīcībā, bet gan spēja saražot nepieciešamās preces un pakalpojumus. Tāpēc valsts galvenais uzdevums ir veicināt efektīvas ražošanas attīstību. To vislabāk var veikt, ja attīsta specializāciju un kooperāciju.

Absolūto priekšrocību teorija. Savus uzskatus par starptautisko tirdzniecību A.Smīts apkopoja tā saucamajā absolūto priekšrocību teorijā. Šo teoriju var īsumā definēt sekojoši. Valstis eksportē tās preces, kuras tās var saražot ar mazākām izmaksām (kuru ražošanā tām ir absolūtās priekšrocības) un importē tās preces, kuras citas valstis var saražot ar mazākām izmaksām (kuru ražošanā citām valstīm ir absolūtās priekšrocības).

Ā.Smita absolūto priekšrocību teorija balstās uz sekojošiem pieņēmumiem:

- vienīgais ražošanas faktors ir darbs;
- starptautiskā tirdzniecība notiek tikai starp divām valstīm un ar divām precēm;
- izmaksas ir nemainīgas;
- starptautiskā tirdzniecība ir brīva no ierobežojumiem.

Tātad starptautiskā tirdzniecība ir izdevīga, ja katra no valstīm specializējas tās preces ražošanā, kuru tā var saražot ar viszemākajām izmaksām. Tā kā vienīgais ražošanas faktors ir darbs, tad

absolūtā priekšrocība nozīmē to, ka tiek salīdzināts darba daudzums, kas nepieciešams vienādu preču ražošanai. Tai valstij, kura patērē mazāk darba, ir absolūtās priekšrocības.

Tomēr absolūto priekšrocību teorija nedod atbildi uz jautājumu, kāpēc savā starpā tirgojas valstis, kurām nav absolūtās priekšrocības. Atbildi uz šo jautājumu deva D.Rikardo izstrādājot salīdzinošo priekšrocību teoriju.

Salīdzinošo priekšrocību teorija. Saglabājot Ā.Smita pieņēmumus, D.Rikardo (1772 – 1823) savu analīzi balstīja uz relatīvo cenu jēdzienu jeb aizvietošanas izmaksu jēdzienu, kas ir gandrīz viens un tas pats. Ar alternatīvo cenu saprot darba daudzumu, kas nepieciešams vienas preces ražošanai, izteiktu ar darba daudzumu, kas nepieciešams otras preces ražošanai. Atšķirībā no Ā.Smita, D.Rikardo salīdzina nevis absolūto darba daudzumu, bet salīdzina preču alternatīvās cenas. Kā piemēru D.Rikardo izmantoja Angliju un Portugāli.

1.1. tabula

Prece	Portugāle	Anglija
1 vienība vīna	1 darba diena	3 darba dienas
1 vienība auduma	2 darba dienas	4 darba dienas

Saskaņā ar šo tabulu Anglija un Portugāle ražo divas preces: audumu un vīnu. Ražošanas izmaksas tiek izteiktas ar darba dienām. Kā redzams, tad Portugālei ir absolūtās priekšrocības gan vīna, gan auduma ražošanā. Absolūto priekšrocību teorijas ietvaros tirdzniecība nevar notikt, jo Portugāle tikai eksportēs, bet Anglija importēs. Bet izmantojot D.Rikardo pieeju, t.i., salīdzināt nevis absolūtos lielumus, bet gan relatīvās cenas, mēs iegūstam sekojošus rezultātus: Portugālē auduma ražošanas izmaksas attiecas pret vīna ražošanas izmaksām kā 2:1, Anglijā – 4:3, t.i., salīdzinoši mazāka relatīvā cena audumam ir Anglijā. Portugālē vīna ražošanas izmaksas attiecas pret auduma ražošanas izmaksām kā 1:2, bet Anglijā – 3:4. Mazāka relatīvā cena vīnam ir Portugālē. Tātad Portugālei ir jāspecializējas vīna ražošanā un Anglijai jāspecializējas auduma ražošanā.

Salīdzinošo priekšrocību teoriju īsumā var formulēt sekojoši: Ja valstis specializējas to preču ražošanā, kuras tās var saražot ar salīdzinoši zemākām izmaksām nekā citās valstīs, tad tirdzniecība

būs savstarpēji izdevīga neatkarīgi no tā, vai ražošana vienā no tām ir absolūti efektīvāka nekā otrā.

Šie secinājumi ir patiesi arī tad, ja atsakās no pieņēmuma, ka starptautiskajā tirdzniecībā piedalās tikai divas valstis un katra tirgojas ar divām precēm. Populārs ir kļuvis Rikardo modelis.

D.Rikardo modelis. Specializācijas organiskās saites ar starptautisko tirdzniecību no ekonomiskās uzvedības, rīcības motivācijas viedokļa labi raksturo izcilā angļu ekonomista D.Rikardo modelis. Saskaņā ar šo modeli, *pirmkārt*, valsts specializējas to produkcijas veidu ražošanā, kuru ražošanas izmaksas ir zemākas nekā analogu preču ražošanas izmaksas citās zemēs; *otrkārt*, ja kādā valstī kādas preces ražošanas izmaksas ir augstākas nekā analogas preces ražošanas izmaksas citās, ekonomiski lietderīgi ir šo precī savā valstī neražot, bet importēt no tās valsts, kur šīs preces ražošanas izmaksas ir zemākas, tātad prece lētāka. Būtībā ir runa par resursu ekonomiju pasaules mērogā.

Rikardo modeļa īstenošana praktiskajā starptautiskajā tirdzniecībā sastop dažādas barjeras. Te jāmin gan valūtas kurss, gan ekonomiskā politika.

Dž.Mila (1806 – 1873) teorija. Laika gaitā salīdzinošo priekšrocību teorija ir attīstījusies tālāk un precizēta. Piemēram, Dž.Mils izstrādāja savstarpējā pieprasījuma teoriju, kura pamatoja cenu proporcijas starptautiskajā tirdzniecībā.

Salīdzinošo priekšrocību teorijas galvenā nozīme ir tā, ka tā parādīja, ka vienas valsts bagātības pieaugums nenozīmē citu valstu bagātības samazināšanos. Jo mazāk barjeru starptautiskajā tirdzniecībā, jo lielāks ir visu valstu ieguvums.

Tomēr arī šī teorija nedod atbildi uz dažiem būtiskiem jautājumiem. Piemēram, kāpēc atšķiras darba daudzums, kas jāpatērē preces ražošanai dažādās valstīs. Atbildi uz šo jautājumu dod ražošanas faktoru attiecību teorija jeb Hekinera – Olina teorija.

1.2.2. Alternatīvās vai modernās starptautiskās tirdzniecības teorijas

Ražošanas faktoru attiecību teorija. Šo teoriju 20.gs. sākumā izstrādāja zviedru ekonomisti Hekiners un Olins. Tāpēc bieži zinātniskajā literatūrā to sauc par Hakinera – Olina teoriju. Šī teorija balstās uz pieņēmumu, ka relatīvo cenu atšķirības ir izskaidrojamas

ar to, ka valstis nav vienādi nodrošinātas ar ražošanas resursiem. Atšķirībā no absolūto priekšrocību teorijas un salīdzinošo priekšrocību teorijas tiek pieņemts, ka preču ražošanā bez darba piedalās arī citi ražošanas resursi. Lai nesarežģītu analīzi, pieņem, ka preču ražošanai ir nepieciešams darbs un kapitāls. Nākošais pieņēmums ir, ka viena prece ir darbietilpīga, bet otra kapitālietilpīga. Katru valsti saskaņā ar šo teoriju var definēt vai nu kā kapitālpiesātinātu vai darbipiesātinātu. Tas nozīmē, ka vienā valstī pieejamāks ir kapitāls, bet otrā darbs. Šīs teorijas ietvaros starptautiskā tirdzniecība tiek skaidrota ar divām teorēmām.

Hekinera – Olina teorēma – katra valsts eksportē tās faktorpiesātinātās preces, kuru ražošanai tām ir salīdzinošs ražošanas resursu piesātinājums un importē tās preces, kuru ražošanai ir ražošanas faktoru deficīts.

Pamatojoties uz šo teorēmu var teikt, ka, ja valsts ir kapitālpiesātināta, tad tā eksportēs kapitālietilpīgas preces. Ja valsts ir darbipiesātināta, tad tā eksportēs darbietilpīgas preces. Būtībā šī teorēma izskaidro salīdzinošo priekšrocību rašanos. Tiesa, tas ir iespējams tāpēc, ka tiek izmantota cita teorētiskā bāze, t.i., darba teorija tiek papildināta ar ražošanas resursu teoriju.

Otra teorēma dod atbildi uz jautājumu, kāda sakarība ir starp preču cenām un ražošanas resursu cenām. Šī teorēma teorijā pazīstama kā Hekinera – Olina – Semjuelsona teorēma: Starptautiskās tirdzniecības rezultātā vienādu ražošanas resursu cenas izlīdzinās valstīs, kas savstarpēji tirgojas. Būtībā tas nozīmē to, ka relatīvo preču cenu izlīdzināšanās noved pie ražošanas resursu cenu izlīdzināšanās.

Hekinera – Olina teorija ir viena no teorijām, kuras atzinumus pārbaudīja praksē. Vienu no apjomīgākajiem pētījumiem veica V. Ļeontjevs, kurš pārbaudīja šīs teorijas atzinumus, analizējot ASV ārējo tirdzniecību. Šīs pārbaudes rezultāti ekonomiskā teorijā ir pazīstami kā *Ļeontjeva paradokss*. Saskaņā ar teoriju ASV, kura pēc Otrā pasaules kara tika uzskatīta par kapitālpiesātinātu valsti, vajadzētu eksportēt kapitālietilpīgu produkciju. Tomēr pēc V. Ļeontjeva veiktās pārbaudes izrādījās, ka ASV pārsvarā eksportē darbietilpīgu produkciju. Analoģiski pētījumi tika veikti arī citās valstīs un rezultāti bija līdzīgi. Darbipiesātinātas valstis eksportē kapitālietilpīgu produkciju. Tā sākās diskusija, kas turpinās vēl šodien. Teorijas aizstāvji un pretinieki izvirza arvien jaunus

argumentus. Skaidrs, ka visas iepriekšējās teorijas nevar izskaidrot tos procesus, kas norisinās starptautiskajā tirdzniecībā šodien. Tāpēc rodas jaunas teorijas, kuras mēģina izskaidrot šos procesus.

Preces dzīves cikla teorija. Mūsdienās arvien lielāku nozīmi iegūst tehnoloģija. Ja tehnoloģiju uzskata par vienu no ražošanas resursiem, tad analīzei var izmantot Hekinera – Olina teoriju. Bet tādā gadījumā paliek atklāts jautājums, kāpēc vienas valstis ražo tehnoloģiski jaunas preces, bet citas tikai tradicionālās preces ar jau pazīstamām tehnoloģijām. Lai atbildētu uz šo jautājumu, ir radīta preces dzīves cikla teorija. Saskaņā ar šo teoriju valstis, kurām ir pietiekoši daudz kapitāla un kvalificēta darbaspēka, iegūst salīdzinošās priekšrocības, jo var ieguldīt inovācijā, tādējādi ražojot jaunas preces. Šo procesu var sadalīt vairākos posmos:

- tiek uzsākta jaunās preces ražošana;
- prece tiek pilnveidota. Vietējais tirgus tiek piesātināts, sākas preces eksports. Tā kā citā valstī šo preci neražo, uz noteiktu laiku izveidojas monopols;
- ražošana tiek standartizēta un daļa tehnoloģisko operāciju tiek pārnesta uz ārzemēm, kur lētāks darbaspēks, vai arī tiek pārdota licence šīs preces ražošanai citu valstu vietējam tirgum;
- citas valstis piesātina savus vietējos tirgus un sāk eksportēt preci uz valsti, kura bija pirmā šīs preces ražotāja, vietējie ražotāji samazina ražošanu, eksports tiek pārtraukts;
- izstrādātājvalstī ražošana tiek pārtraukta un vietējā tirgus vajadzības apmierina imports, šī valsts sāk jaunu preču ražošanu, kuras vēl neražo citās valstīs.

Prakse ir apstiprinājusi šīs teorijas pareizību. Bagātākās valstis arvien vairāk iegulda jaunu tehnoloģiju attīstībā, bet standartizēto ražošanu ar licenču un patentu palīdzību pārnes uz citām valstīm, tādējādi nostiprinot savas līderpozīcijas.

Nākošā teorija, kura mēģina izskaidrot starptautiskās tirdzniecības problēmas, ir iekšņozaru tirdzniecības teorija.

Iekšņozaru tirdzniecības teorija. XIX gadsimta otrajā pusē starptautiskajā tirdzniecībā sāka dominēt tendence tirgoties ar vienas nozares diferencētām precēm. Piemēram, Kanāda ražo un eksportē automašīnas. Tajā pašā laikā ir ļoti būtisks automašīnu imports. Šo parādību bija grūti izskaidrot ar jau esošajām teorijām

neatkāpjoties no pieņēmumiem, uz kuriem šīs teorijas balstās. Tāpēc iekšņozaru teorija balstās uz principiāli citiem pieņēmumiem:

- katrā valstī ir atšķirīgas patērētāju gaumes, tas nozīmē, ka patērētāji vēlas nopirkt pēc iespējas dažādākas preces vienas preču grupas ietvaros;
- katrai valstij ir vieglāk eksportēt tās preces, kuru ražošanā un realizācijā ir uzkrāta pieredze iekšējā tirgū;
- katra valsts specializējas noteiktas preces ražošanā, kas ietilpst kādā preču grupā.

Kā redzams, tad šī teorija jau būtiski atkāpjas no tradicionāliem pieņēmumiem. Starptautisko tirdzniecību pamato ar atšķirībām patērētāju uzvedībā. Bet šī teorija izskaidro arī to, ka arī mazas valstis, specializējoties noteiktas preces ražošanā, var izkonkurēt lielu valstu firmas.

1.3. Brīvā tirdzniecība un protekcionisms

Brīvā ārējā tirdzniecība. Brīvo ārējo tirdzniecību, kad nav nekādu ne ekonomisku, ne politisku barjeru preču ievēšanai no jebkuras citas zemes un preču izvešanai uz jebkuru citu valsti, ar svešvārdu dēvē par fritrederismu (angļu valodā *free trade* tulkojumā ir brīvā tirdzniecība). Fritrederisms ir būtiska liberālisma izpausme ekonomikā. Saprotais, runa nav par brīvību no preču izvešanas un ievēšanas sanitāriem noteikumiem, kvalitātes, standartu ievērošanas un dabas aizsardzības nosacījumu prasībām.

Valstis, kas īsteno brīvo ārējo tirdzniecību, brīvību ārējās ekonomiskās attiecības, dēvē par valstīm ar atvērtu ekonomiku. Pie šādām valstīm pieder visas ES dalībvalstis. Atvērtas ekonomikas raksturs ir arī Latvijas tautsaimniecībai.

Protekcionisms. Ārējā tirdzniecība būtiski saasina konkurenci ikvienas valsts tirgū. Dažādu valstu uzņēmēju konkurencē potenciālie zaudētāji ir to valstu firmas, saimniecības, kas ir ekonomiski atpalikušas, kur zema ražošanas efektivitāte. Tas izskaidro centienus, *pirmkārt*, ar speciāliem pasākumiem veicināt eksportu, paaugstināt tā konkurētspēju, *otrkārt*, aizsargāt iekšējo tirgu, iegrožot importu. Ekonomisko politiku, kas īsteno šādus mērķus, dēvē par protekcionismu kā tiešu pretmetu liberālai jeb brīvai ārējai tirdzniecībai.

Protekcionisms eksportā izmanto tādas sviras kā eksportmuitu atcelšanu, subsīdijas, nodokļu atvieglojumus, lētus kredītus. Subsīdijas eksportpreču ražotājiem no valsts budžeta vai speciāliem eksporta veicināšanas fondiem dod iespēju šīs preces pārdot ārējā tirgū par konkurētspējīgu, būtībā zemu cenu, kompensējot minētiem ražotājiem viņu augstās izmaksas. Citiem vārdiem, bez subsīdijām preces nāktos pārdot par augstāku cenu, kas liegtu šīs preces eksportēt. Latvijas brīvvalstī pirms padomju okupācijas tās zemnieku saimniecības, kas piegādāja pienu eksportsviesta ražošanai, saņēma īpašas piemaksas. Tādējādi Latvijas sviests Eiropas tirgū bija konkurētspējīgs.

Protekcionisms importā saistās visupirms ar augstām ievadmuitām, kas sadārdzina ievestās preces, vājinot to konkurētspēju iekšējā tirgū. Šādu muitas nodokli dēvē par protekcionistisku aizsargmuitu. Izmanto arī tīri administratīvas sviras: importa tiešu ierobežošanu, speciālu licencēšanu, kvotas (importpreču daudzuma ierobežošana), pārmērīgas kvalitātes prasības, noteiktu preču ieviešanas aizliegumu.

Pasaules tirdzniecības organizācija un ES cenšas izskaust protekcionismu ārējā tirdzniecībā. Šādas nostājas pamats – teorētiska atziņa, ka konkurences ierobežošana, siltumnīcas apstākļu radīšana pašmāju uzņēmējiem, saimniecībām ir efektīvās ražošanas ienaidnieks, iesaldē atpalcību. Tomēr pārāgi apgalvot, ka protekcionisms pieder neatgriežamai pagātnei. Virzība uz pilnīgi brīvu ārējo tirdzniecību ir nepārprotama. Vienlaikus dažas valstis (arī ES sastāvā) īsteno tā saukto *selektīvo protekcionismu*, lieto subsīdijas ierobežotam preču klāstam, citas eksportē veicināšanas un importa iegrožošanas sviras konkrētai preču grupai. Arī nacionālās valūtas kursa mērķtiecīga regulēšana var būt protekcionistisks pasākums (sk. 6.6.). Pasaules tirgū saglabājas arī nepilnīgā konkurence, visupirms oligopolisms. Dažādu ekonomisko interešu, tostarp nacionālo, nesaskaņa ir nopietns šķērslis ceļā uz liberālisma galīgo uzvaru pasaules mērogā. Latvija savai sekmīgai attīstībai ir izvēlējusies liberālisma "spēles noteikumus".

Cīņa vēl nav galā. Valstu ekonomisko interešu nesaskaņa ir tik būtiska, ka īstenojot visai prātīgo D.Rikardo modeli izdodas tikai pēc sūras un ilgstošas cīņas. Politīķi, kas ir atkarīgi no vēlētājiem, brīžiem visai aktīvi cenšas saglabāt pašmāju neefektīvu ražošanu, sargājot vietējo tirgu no lētākām importprecēm. Argumenti par labu

protekcioņismam skan visai pārliecinoši, it sevišķi, ja tos pasniedz kā nacionālo interešu aizsardzības absolūti nepieciešamu, pat svētu pasākumu. Argumentu klāstā ir gan bezdarba ierobežošana, gan tēvu tēvu tradīciju saglabāšana, ārzemju firmu darbības iegrožošana, importa samazināšana, lai ārējās tirdzniecības maksājuma bilanci līdzsvarotu, vairotu iekšzemes kopproduktu. Un nevar apgalvot, ka visi šie argumenti ir abstraktas tēzes, kas būtiski neskar cilvēku likteņus. Šo iemeslu dēļ cīņa starp protekcioņismu un liberālismu turpinās, brīžiem atklāti, brīžiem slēpti.

Protekcioņisma noliegums. Minēsim abstraktu piemēru, kas sakņojas saimniekošanas praksē.

1.2. tabula

STARPTAUTISKĀS SPECIALIZĀCIJAS IZDEVĪGUMS

Valsts	Ražošanas apjoms		Eksports(-) Imports(+)	Apjoms pēc ārējās tirdzniecības	Ieguvums no specializācijas un ārējās tirdzniecības
	Līdz specializācijai	Pēc specializācijas			
	1	2	3	4	5= 4 -1
Latvija	1000 divriteņu 5000 trikotāžas izstrādājumu	0 divriteņu 10000 trikotāžas izstrādājumu	+1500 divriteņu - 4000 trikotāžas izstrādājumu	15000 divriteņu 6000 trikotāžas izstrādājumu	500 divriteņu 1000 trikotāžas izstrādājumu
Lietuva	3000 divriteņu 2000 trikotāžas izstrādājumu	5000 divriteņu 0 trikotāžas izstrādājumu	-1500 divriteņu +4000 trikotāžas izstrādājumu	3500 divriteņu 4000 trikotāžas izstrādājumu	5000 divriteņu 2000 trikotāžas izstrādājumu

Šis vienkāršais piemērs pārliecinoši rāda, ka ieguvēji no specializācijas ir gan Latvija, gan Lietuva. Pirmā saņem papildus 500 divriteņu un 1000 trikotāžas izstrādājumu. Lietuvas ieguvums ir 500 divriteņu un 2000 trikotāžas izstrādājumu. Panākuma pamats: Latvija specializējās trikotāžas izstrādājumu ražošanā un atteicās no divriteņu izgatavošanas. Un otrādi. Lietuva, specializējoties divriteņu ražošanā, spēja ar uzviju apgādāt Latviju, bet atsakoties no trikotāžas rūpniecības, saņēma lielāku daudzumu trikotāžas no sava ziemeļu kaimiņa.

Ražošanas izmaksas samazinās. Specializācijas priekšrocības ārējā tirdzniecībā saistās ne tikai ar ražošanas apjoma pieaugumu. Būtiski ir tas, ka samazinās ražošanas apmaksas, uzlabojas jaudu izmantošana, lielāks produkcijas daudzums ļauj variēt sortimentu, sekmē konkurenci, bet pēdējā savukārt veicina resursu efektīvāku izmantošanu, kvalitātes kāpināšanu. Sprotams, specializācija nedrīkst pāraugt gigantomānijā, kad sākotnējie plusi pāraug mīnusos, konkurences pozitīvā sāncensība – stindzinošā monopolā.

Kapitālietlīdzības un darbietlīdzības loma. Lai risinātu jautājumu par specializācijas lietderību konkrētā valstī, nepietiek ar informāciju par resursu esamību un ražošanas izmaksu līmeni. Vēsturiski izveidojies tā, ka vienās valstīs ir liels investīciju preču potenciāls, arī nepieciešamais investīciju daudzums, iespēja ātri apgūt zinātnes un kapitālietlīdzīgu ražošanu, bet citām valstīm ir ievērojams darba roku pārpalikums, vēlme un centieni apgūt darbietlīdzīgu produkciju realizācijai pasaules tirgū. Veidojas situācija, ka vienām valstīm no resursu un to attīstības pakāpes viedokļa ir izdevīgi eksportēt kapitālietlīdzīgu produkciju un importēt darbietlīdzīgu produkciju, bet citām valstīm eksporta un importa lietderīgums ir ar tieši pretēju raksturu. Parastie piemēri saistās ar ASV, kam uzkrātais ekonomiskais potenciāls sekmē kapitālietlīdzīgās produkcijas eksportu, bet relatīvs darba roku trūkums dara lietderīgu darbietlīdzīgās produkcijas importu. Dienvidaustrumāzijā ārējās tirdzniecības stratēģiskā lietderība ir ar pretēju ievirzi.

Runa nav par kaut kādu plānveida ārējās tirdzniecības struktūru, kad valsts direktīvas nosaka, kas un cik daudz jāizved un jāieved. Tirdzniecības "neredzamā roka" regulē preču plūsmas arī pasaules tirgū, kur bezkompromisu konkurence nodrošina efektīvu darba dalīšanu un specializāciju. Valsts mērķtiecīgs atbalsts spēj vienīgi pastiprināt vai vājināt uzņēmēju motivāciju, pašregulēšanu šajā atbildīgajā jomā.

Brīvās tirdzniecības priekšrocības. D.Rikardo modeļa priekšrocību apstiprinājums izpaužas divos galvenos apstākļos. *Pirmkārt*, paplašinās ražošanas apjoms, produkcijas izlaide gūst jaunus impulsus, kas sekmē iekšzemes kopprodukta pieaugumu. *Otrkārt*, veidojas nosacījumi iedzīvotāju dzīves līmeņa celšanai, patērētājam kļūst daudzpusīgāks, resursu atdeve aug, ražošanas izmaksas un cenas pazeminās, konkurence kāpina efektivitāti, vietējie ražotāji ir spiesti neatpalikt no ārzemju konkurentiem. Tas viss veicina ekonomisko progresu.

Ir vēl viena būtiska brīvās tirdzniecības priekšrocība: visefektīvāko resursu sadale no galarezultāta viedokļa. Valstis, kur ar zemām izmaksām var iegūt dzelzs rūdu, spēj ar lētu metālu apgādāt virkni partnervalstu. It kā ar dabas resursiem nabadzīgā Islande ar savām zivju bagātībām nodrošinājusi sev kopumā eiropiešu dzīves līmeni un kvalitāti. Katras valsts priekšrocības resursjomā, ģeogrāfiskajā izvietojumā, kadru kvalifikācijā spēj tās likt kalpot savai tautai, saviem iedzīvotājiem tikai ar brīvās tirdzniecības starpniecību. Mākslīgi balsti, ierobežojumi, iegrožojumi, siltumnīcas klimats ir ekonomiskas augšupejas naidnieks.

1.4. Argumenti par labu protekcionismam

Bieži vien spriež tā. Brīvās tirdzniecības priekšrocības teorijā iebildumus nerada. Bet ikdienas dzīves nepielūdzamās realitātes uzspiež citu darbības modeli. Bezgala daudz ir konkrētu faktoru, kas saprātīgiem politiķiem ir stingri jāievēro. Citiem vārdiem, reālās dzīves Prokrusta gultā vispareizākās teorētiskās atziņas ne vienmēr iekļaujas. Tāpēc bagāts ir arī tas faktoru klāsts, kas pierāda protekcionisma vēlamību.

Diversifikācija tautsaimniecības mērogā. Diversifikāciju kā daudzveidīgu daudznozaru ražošanu vienas apvienības (konglomerāta) ietvaros parasti attaisno no uzņēmumu stabilitātes nodrošināšanas viedokļa. Ja viena nozare cietīs neveiksmi, tad otrā, trešā nozare gūs panākumus, vismaz noturēsies līmenī un apvienība izķepurosies, izdzīvos. Šādas problēmas var kļūt aktuālas arī makrolīmenī. Šaura specializācija, valsts vienpusīga ekonomiskā attīstība padara to neizturīgu pret graujošām kataklizmām. Ja kādas valsts specializētā produkcija pasaules tirgū pēkšņi neatrod noieta, ekonomiskais krahs neliks sevi gaidīt. Tāpēc dzirdīgas ausis atrod priekšlikumi, pārāk nespecializējot tautsaimniecību, to plaši diversificēt.

Militārā drošība. Specializācija rada neizbēgamu atkarību gan noieta jomā, gan piegāžu ziņā. Pašapgāde, visa ražošana turpat uz vietas liekas drošības garants militāra konflikta apstākļos.

Bezdarba iegrožošana. Mēs minējām: speciāli aizsargāt kādu mazefektīvu nozari nozīmē nosargāt noteiktu darba vietu skaitu. Šis arguments nav pietiekami korekts. Izvērstā specializācija paplašina ražošanu un līdz ar to palielina darba vietu skaitu, vismaz kompensē

to darba vietu daudzumu, ko nācās likvidēt darba dalīšanas sistēmā. Absolūtā pašplūsma te nespēj īstenoties. Jāorganizē pārkvalificēšanās. Rodas dzīvesvietas maiņas problēmas, migrācijas nepieciešamība valsts ietvaros, kas sāpīgi var skart ģimeņu intereses. Bet ekonomikas racionāla sakārtošana nebūt nav plats un gluds lielceļš bez reālām briesmām, ka kāds var iegāzties arī grāvī. Pārfrāzējot pazīstamas dziesmiņas vārdus, apgalvosim, ka ceļš uz efektivitāti nav rozēmkaisīts.

Vai jauni asni aizsargājami? "Šaubu nav!" – atbildēs kāds "idejisks" protekcionisma piekritējs. Ja kaut kāda jauna ražotne no dzimšanas ir vārgulis, rodas jautājums, vai tā vispār ir protekcioniski atbalstāma? Ja jauniem asniem sākotnēji vajadzīgs siltumnīcas režīms, tad jābūt skaidrībā, kad varēs atnest izdzīvošanai nepieciešamos kruķus. Protekcionisma pasākumiem ir nelāga īpašība dziļi iesakņoties. Tos izravēt nenākas viegli arī tad, kad vajadzība pēc tiem jau pieder pagātnei. Sargāti no vēsiem vējiem, jauni asni jau izauguši staltā kokā, bet saudzējošu režīmu cenšas saglabāt vēl uz pusgadu, gadu, kas dzīvotspējīgu augu, kam pašam jācīnās par vietu zem saules, var no jauna pārvērst par vārguli, kas no protekcionisma "siltuma" izdzīvošanas mehānisma atrofējas. Arī šinī variantā tikai ierobežotā periodā jā saglabā "selektīvs" protekcionisms.

Vai jābaidās no lētā ārzemju darbaspēka? Lēts darbaspēks, zemas izmaksas, konkurētspējīgas cenas, pašmāju ražotāju izputināšana – tāda ir tā loģiskā sakarību ķēde, ko izmanto, lai pierādītu protekcionisma nepieciešamību. Tas, ka no vienas otras jaunattīstības zemes var importēt lētas preces, ir labi zināms. Dienvidaustrumāzijas darbaspēka zemā cena Eiropas, ASV, Kanādas un Austrālijas izpratnē ir nopietns faktors starptautiskajā konkurencē. Vai atbildei jābūt – protekcionisms? Lētas preces, ja tām ir augsta kvalitāte, tieši atbilst D. Rikardo modelim un to imports ir atbalstāms. Tās spēj darboties inflācijas apslāpēšanas virzienā, sekmēt deflāciju, kāpināt iedzīvotāju pirktspēju. Tātad lētu preču imports sakarā ar ārzemju lēto darbaspēku ir pozitīvs faktors starptautiskajā tirdzniecībā. Liberāls tirdzniecības režīms, bez protekcionisma stutēm šinī variantā nāk par labu gan eksportētājiem, gan importētājiem. Cita lieta ir dempings.

Dempings – konkurences graušana. Zemas izmaksas un zemas cenas ir normāla ārējās tirdzniecības prakse, konkurences

gaisotne. Dempings – “preču izvešana uz ārzemēm, lai tās pārdotu par cenām, kuras ir zemākas par pašizmaksu, par attiecīgām valsts iekšējām vai pasaules cenām un izspiestu konkurentus vai grautu attiecīgās valsts saimniecisko potenciālu”¹. Citiem vārdiem, dempings ir apzināti negodīga cenu konkurence ar nolūku izputināt sāncensi. Pārdodot zināmu laiku preces lētāk par pašizmaksu, dempinga censonis cer pēc konkurenta sagrāves cenas paaugstināt un pagaidu zaudējumus ar uzviju segt. Likumi, kas aizliedz dempinga lietošanu, nav raksturojami kā protekcionisma ieroči.

Varas spiediena kārdinājums. Lielvalstis, kam starptautiskajā tirdzniecībā ir nozīmīga loma, plašs jo plašs eksports un imports, vienmēr krīt kārdinājumā izmantot savu varu, lai diktētu savus spēles noteikumus. Šādai varas izmantošanai var būt protekcionistisks raksturs, uzspiežot muitas tarifus, nosakot subsīdijas, kvotas, regulējot cenas, panākot atteikšanos no konkrēta preču eksporta utt. Šādi pasākumi ārēji nav protekcionisma ieroči, brīžiem tie atgādina brīvprātīgas vienošanās. Praktiski ir tā – kam vara, tam vārds, diktāta iespēja. Mazai valstij, sīkai eksporta vai importa firmai šim diktātam jāpakļaujas. Izejas nav.

Oligopoli ārējā tirdzniecībā. Monopoli eksporta un importa jomā ir visai reta parādība. Biežāk sastopamas plašas oligopolu starptautiskas apvienības, kas kontrolē noteiktu eksportpreču pasaulē tirgus segmentus. Oligopoliskā konkurencē ievērojama ekonomiskā vara ļauj plaši kombinēt spēles noteikumus, vienās valstīs sekmēt protekcionistiskus pasākumus, citās pavērt liberālisma slūžas.

1.5. Protekcionisms jāiegrožo

No Latvijas ekonomiskās domas vēstures. Cīņai pret protekcionismu ir gara vēsture. Latviešu ekonomiskā doma no savas izcelšanās vēstures 19. gs. vidū nostājās liberālisma, fritrederisma pozīcijās. Jaunlatvieši – ekonomisti, visupirms Juris Alunāns (1832 – 1864) un galvenokārt Krišjānis Valdemārs (1825 – 1891) plaši propagandēja brīvās konkurences svētīgo spēku, monopolisma un protekcionisma kaitīgumu. Daudzas tā laika jaunlatviešu tēzes šodien skan visai laikmetīgi. Tā K.Valdemārs vienmēr uzskatīja brīvo

¹Ē.Vēciņš. Naudas lietas. Skaidrojošā vārdnīca. R.:Zvaigzne, 1993, 33. lpp.

konkurenci un brīvo ārējo tirdzniecību par Baltijas ekonomiskā progresa universālu sviru. K.Valdemārs brīvās konkurences svētīgumu vispār un ārējā tirdzniecībā it sevišķi saista ar monopola noliegšanu, deklarējot, ka viņš "vadās no vispārējās politiskās ekonomijas principa, ka monopols ir ļaunums"². Fritrederisma propagandu K.Valdemārs nesaraujami saista ar patriotismu, ar tās palīdzību izcilais tautsaimnieks, tautas atmodas dižgars vēlējās panākt Latvijas zelšanu.

K.Valdemārs labi saprot, ka mašīnu laikmetā neviena valsts nevar sekmīgi attīstīties atrauti no pārējām. Ar brīvo konkurenci iekšzemē un fritrederismu starptautiskajā mērogā K.Valdemārs cerēja radīt materiālus stimulus un nosacījumus, lai Baltija Krievijas ietvaros būtu spiesta iet kopsoļi ar vispārējo progresu. Brīvās konkurences apstākļos katra valsts, vadoties pēc savām nacionālajām interesēm, tiecas pēc pašlabuma, tieši tāpēc rodas svētīga starptautiska sacensība, kur uzvarēt spēj vienīgi tas, kas lieto labākas ražošanas metodes, vispilnīgākās mašīnas. Katras tautas un indivīda ģenijam esot vienādas iespējas tikt uz augšu. Katrs izgudrojums varot drīz kļūt par pārējās ieinteresētās cilvēces daļas īpašumu. K.Valdemārs uzsver, ka konkurence nekādā ziņā nav naidis, bet gan brīva sacensība; starptautiskā laukā visa māksla esot tā, lai katra tauta nodarbojas ar tai visizdevīgāko ražošanas nozari, neļaujot tur saimniekot ārzemniekiem. Šāda nostāja liek K.Valdemāram asi kritizēt protekcionismu (izņemot atsevišķus gadījumus), viscaur atklāti runāt fritrederu valodā, nosodīt visādas subsīdijas, kas esot *mākslīgi* veicināšanas līdzekļi, kas grauj ražotāju attīstības *dabisko* pamatu – brīvo konkurenci.

GATT un Urugvajas raunds. Apziņa, ka protekcionisms ir maksimāli ierobežojams, nobrieda pakāpeniski, kamēr kļuva par stingru apņēmību. Divkosība tomēr palika. Valstis vēlējās, lai protekcionismu vispirms iznīdētu partnervalstī, neskarot pašmāju protekcionisma bastionus. Ilgstoša cīņa ar ultimātiem, atkāpēm un kompromisu meklējumiem kļuva neizbēgama. 1929. – 1933. gada "lielā depresija" rosināja meklēt starptautisku vienošanos muitas tarifu jomā, iegrožot protekcionismu. Sarunu raunds tika ievadīts 1924. gadā. Gatavošanās Otrajam pasaules karam padarīja neiespējamu vienošanās panākšanu. 1947. gadā 23 valstis, kas bija

² Известия Императорского общества для содействия российскому торговому мороходству. 1881. г. Выпуск V, 64.

visvairāk ieinteresētas nonākt pie pasaules tirdzniecības protekcionisma barjeras, noslēdza vienošanās GATT – *General Agreement of Tariffs and Trade* (Ģenerālā vienošanās par tarifiem un tirdzniecību). Šī vienošanās paredzēja, ka valstis dalībnieces savstarpējās attiecībās lietos vienādus tirdzniecības nosacījumus, atteiksies no jebkādiem diskriminācijas pasākumiem, uz daudzpusējā nolīguma pamata pazeminās muitas tarifus un pakāpeniski atteiksies no importa kvotām. Tā bija pirmā bezdelīga starptautiskās tirdzniecības liberalizācijas virzienā, kas vēl pavasari neatnesa. Vairāki sarunu raundi GATT ietvaros centās iesīkstējušo liberalizācijas vezumu pavirzīt uz priekšu. Starpvalstu tirdzniecības asās pretrunu šķautnes pat pēc septiņiem sarunu raundiem liedza noslēgt vienošanos. Pa to laiku GATT dalībnieku skaits sasniedza ap 100 dalībvalstis. Organizācija darbojās kā starptautisks forums ar cēlu mērķi pakāpeniski atcelt protekcioniska rakstura muitu tarifus.

1986. gadā Urugvajā sanāca GATT astotais raunds. Sarunas aptvēra visai asus jautājumus. *Pirmkārt*, kā pakāpeniski atcelt ārējās tirdzniecības šķēršļus un subsīdijas lauksaimniecībā, nozarē, kur pasaules mērogā ražošanas izmaksu atšķirības vienveidīgai produkcijai bija visai lielas. *Otrkārt*, kādā veidā likvidēt barjeras tirdzniecībai ar pakalpojumiem. GATT dalībvalstis vadījās pēc tā, ka apmēram piektā daļa pasaules tirdzniecības apgrozījuma aptver tieši pakalpojumus. *Treškārt*, stingru nodomu likvidēt valstu daudzveidīgus ierobežojumus starptautisko investīciju jomā. *Ceturtkārt*, kā ieviest starptautiskā mērogā un juridiski internacionāli atzīt un aizsargāt patentus, autortiesības un tirdzniecības nosaukumus, markas, zīmes. Gandrīz 10 gadus ilga diskusija, argumentu pretstatīšana Urugvajas raunda ietvaros galu galā vainagojās panākumiem: vienošanās tika parakstīta. Ārējās tirdzniecības liberālisms sāka ievākt pirmo, sākumā vēl pieticīgo ražu. Tika arī lemts GATT pārveidot par Pasaules tirdzniecības organizāciju WTO vai PTO ar plašākām pilnvarām un aktīvākām darbības svirām uz norisēm pasaules tirgū.

Latvija un GATT/PTO. Vēl 1993. gadā Latvija, nolūkā ciešāk iesaistīties starptautiskās tirdzniecības apritē, apgūt tās sarežģītos mehānismus, iesniedza lūgumu to uzņemt GTAA. Tas nebūt nav formāls akts. Latvijas ekonomiskā likumdošana, it sevišķi ārējās tirdzniecības laukā, ir jāsakārto atbilstoši ekonomiskā liberālisma garam un burtam.

Kas pirmais brauc, tas pirmais maj

Latvija pirmā no Baltijas valstīm kļuva par Pasaules tirdzniecības organizācijas (PTO) pilntiesīgu locekli. Kādas priekšrocības esam ieguvuši?

Ceļa sākums. Lai Latvija varētu izdzīvot, galvenais ir atrast jaunus tirgus. Tos iespējams iekarot ar konkurētspējīgu produkciju. Jābūt celmlaužiem un jāieklūst visās organizācijās, kas palīdz eksportam. Un tā 1993. gadā Latvija iesniedza pieteikumu PTO.

Tas bija drošsirdīgs solis, jo tobrīd valsts tautsaimniecība slīdēja lejup. No iekšzemes kopprodukta palika puse. Brīvās tirdzniecības līgumi vēl nebija noslēgti ne ar vienu valsti. Latviju neuzskatīja par nopietnu tirdzniecības partneri. Tikai NVS valstis daļēji uzturēja vecos sakarus.

Reizē tas bija prātīgs, nākotnē tēmēts solis, lai gan ceļš uz PTO nebija viegls. 1995. gadā uzticību Latvijai sagrāva komercbanku krīze. Viens otrs investors steigā lavījās prom. Bet tranzīts austrumu – rietumu un rietumu – austrumu virzienā, naftas vads uz Ventspili palīdzēja izķepuroties no krīzes. 1997. gads jau deva cerīgu rezultātu, un PTO sāka nopietni apsvērt, vai Latvijai kā kandidātvalstij atvērt pasaules tirdzniecības vārtus. Amerikas un Eiropas strīdi kavēja Latvijas uzņemšanu PTO saimē. Taču visi strīdi kādreiz beidzas, un mūsu valsts liberālās ekonomikas politikas pozitīvs novērtējums ietekmēja šīs starptautiskās organizācijas lēmumu dot izšķirīgo jāvārdus.

Integrācijas mezgls. Latvijas iestāšanos PTO sekmēja vairāki apstākļi. Mūsu valsts nebija svešiniece pasaules integrācijas attiecībās. Ar katru gadu vairojās to valstu skaits, ar kurām bija noslēgti brīvās tirdzniecības līgumi. Latvija jau bija ielaista ES priekštelpā un kā asociētā locekle ieguvusi plašas tiesības. Labas attiecības bija izveidojušās ar Starptautisko valūtas fondu un Pasaules banku. Mūsu valsts negatīva attieksme pret protekcionismu atbilda PTO ideoloģijai.

Ceļu uz šo organizāciju līdzināja arī Eiropa. Principiāli jauns bija tas, ka tur veidojās plašs, no muitas nodokļa brīvs vienots tirgus. Turklāt brīvās tirdzniecības režīms aptver ne tikai divu valstu savstarpējās attiecības, bet gan visas Eiropas valstis, kas noslēgušas šādus līgumus. Citiem vārdiem runājot, tā ir Paneiropas kumulācija. Līdz 1997. gada beigām šī kumulācija saistīja Latviju ar

25 valstu tirgu. Tas veicināja specializāciju, kooperāciju un līdz ar to visdažādāko ražojumu, arī pusfabrikātu eksportu.

Kādus plusus gūs Latvija. *Pirmkārt*, pasaules tirgus kļūst Latvijai pieejams ar vislielākās labvēlības nosacījumiem. Muitas nodoklis rūpniecības precēm nedrīkst pārsniegt vidējo svērto tarifu 5 – 7% apmērā. Tas dod iespēju saprātīgi izmantot cenu konkurenci. Ja starp valstīm noslēgti brīvās tirdzniecības līgumi, kas atceļ jebkurus muitas nodokļus, šie nosacījumi paliek spēkā.

Otrkārt, pats PTO locekļa statuss ir iedarbīgs spēks, jo apliecina, ka partneris pelna uzticību, bet uzņēmējdarbības vide ir kvalitatīva. Tas palielina ārzemju investoru interesi par potenciālajiem ieguldījumiem. *Treškārt*, starptautiskās konkurences objektīvā forma ir PTO dalībvalstu uzņēmēju tiesības piedalīties šīs organizācijas valstu pasūtījumu konkursos. Uzvaras gadījumā ir gaidāma laba peļņa. *Ceturtkārt*, Latvija, iestājoties PTO, apņēmusies pildīt tās likumdošanu, kas vairākās jomās sakrīt ar ES likumu prasībām. Veidojas vienota oficiāli apstiprināta prasību vienotība. Tādējādi Latvija vēlreiz apliecina gatavību darboties ES sastāvā un saskaņā ar tās likumiem. *Piektkārt*, mūsu valstij ir iespējams aizstāvēt savas tiesības sarunās ar Igauniju, Lietuvu, Krieviju, Ukrainu, kas vēlas iestāties PTO. Tas ļauj arī aizsargāt pašmāju tirgu. *Sestkārt*, saistības, ko uzņemas PTO locekļi, ir stingri principiālas un vienotas visām tās valstīm. Šī organizācija neatzīst protekcionismu, priekšrocības konkurencē, tostarp arī cenu konkurencē, dempingu, muitas barjeras, subsīdijas, mākslīgas licences, daudzuma ierobežojumus gan eksportā, gan importā. Tajā pašā laikā PTO nosacījumi ir pietiekami labili, un ir iespējamas daudzas atkāpes, sargājot vāju valstu ekonomiku. *Septītkārt*, PTO ietvaros darbojas mehānisms, kas palīdz dalībvalstīm atrisināt divpusējus tirdzniecības strīdus un radušās problēmas. *Astotkārt*, tā ir pilnīga vienlīdzība starp ekonomiski varenām un vājām valstīm.

Stingras prasības. Vai šajā medus mucā nav arī kāda karote darvas? Problēma ir sarežģīta. Vispārējie principi ne vienmēr ir piemēroti konkrētas valsts īpatnībām. Veidojas konflikti, piemēram, par subsīdijām, dotācijām. PTO nostāja ir principiāla: nekādu subsīdiju, jo tās neatbilst konkurences vienlīdzības principiem! Taču bez subsīdijām un dotācijām nozare (galvenokārt lauksaimniecība) bieži nespēj izdzīvot. Un izdzīvošanas cēlā mērķa labad likums tiek

apiets ar likumu, bet PTO to izliekas neredzam. Konflikts tiek atrisināts bez oficiālām procedūrām.

Centrālisms, kas aptver gandrīz visu pasauli, ne vienmēr ir vadības labākais veids. Bet, lai iztiku bez domstarpībām un savstarpējām pretenzijām, katra valsts meklē ceļu, kas pārāk neattālinātos no PTO principiālā lielceļa.

PTO likumdošanu var iedalīt divās atšķirīgās daļās. Pirmā – vispārējie principi, ko neviena valsts nedrīkst pārkāpt. Otrā daļa ir tie likumi, kurus pašregulēšanas ceļā patstāvīgi īsteno katra valsts, vienojoties ar partneriem. Tas atbilst tirgus ekonomikas objektīvajām īpatnībām.

Taču, lai nenomaldītos PTO meža biežoknī, jāmacās itin visiem, kam liktenis lēmis nodarboties ar uzņēmējdarbību un kam ir tiešs vai pastarpināts sakars ar šīs organizācijas nosacījumiem.

Kad imports var nodarīt kaitējumu. PTO un ES savā principiālā protekcionisma noliegšanā vienlaikus atzīst, ka nav izslēgti gadījumi, kad konkrētas produkcijas imports tieši apdraud kādas valsts ekonomisko darbību noteiktā jomā un pat spēj radīt kādā reģionā sociālu spriedzi. Šai sakarībā Ekonomikas ministrijas darba grupa izstrādāja speciālu likumprojektu "Par iekšējā tirgus aizsardzību". Šāda likuma pieņemšana ir obligāts nosacījums, lai Latvija tiktu uzņemta gan PTO, gan ES. Saeima šo likumu pieņēma 1999. gada februārī.

Iekšējā tirgus aizsardzība. Minētā likuma mērķis ir noteikt kārtību, kādā veicami iekšējā tirgus aizsardzības pasākumi, ja pārbaudes rezultātā konstatēts, ka attiecīga prece tiek importēta pieaugošā (absolūti vai relatīvi attiecībā pret vietējo ražošanu un patēriņu) apjomā un tādos apstākļos, ka vietējiem ražotājiem tiek nodarīti būtiski zaudējumi vai radīti būtisku zaudējumu draudi. Kas atbild par šī likuma īstenošanu? Ministru kabinets pēc ekonomikas ministra ierosinājuma izveido Ekonomikas ministrijas pārraudzībā esošu Valsts iekšējā tirgus aizsardzības komisiju un apstiprina tā nolikumu. Komisijas galvenais darba lauks – izvērtēt aizsardzības pasākumu nepieciešamību un noteikt aizsardzības pasākumus. Visai būtiski, lai šie pasākumi atbilstu reālai situācijai. Lemt pielietot vai nepielietot aizsardzības pasākumus ir visai sarežģīti. Skaidra Rubikona, kur beidzas normāla konkurence un sākas importa negatīva, pat graužoša iedarbība, nav. Argumentus "par" un "pret" ir grūti atdalīt no subjektīvas nostājas. Kā izvērtēt tādas pat kvalitātes,

bet lētāku Lietuvas sviestu? Var aizliegt šo sviesta eksportu, jo tas grauj pašmājas sviesta ražošanu un realizāciju, ierobežo piena lopkopību. Var būt cita nostāja. Lietuvas sviesta imports ir pret vietējo patērētāju interesēm. Pienu var izlietot tiem ražojumiem, kurus Lietuvā neražo. Pie labas reklāmas Latvijas oriģinālos piena produktus varēs eksportēt uz Lietuvu, veidojot piena produktu ārējās tirdzniecības līdzsvaru. Kāda nostājai dot priekšroku? Jāņem talkā papildus faktori, piemēram, kapitālietilpība un darbietilpība (darba vietu skaits). Var pieiet no lozunga viedokļa "Latvijai tikai Latvijas prece" un sevi uzskatīt kā īstenu patriotu. Vai eksporta veicināšana nav ne mazāks patriotisks pasākums? Kā redzam, importa jomā noskaidrot patiesību pēdējā instancē ir visai sarežģīti.

Nav jāignorē arī ar savtīgumu saistītas briesmas, ko kāda Latvijas uzņēmēju grupa nemēģinās ar iekšējā tirgus aizsardzības likumu palīdzību izspiest no vietējā tirgus sev nevēlamu ārzemju konkurentu. Netrūks lobiju, kas aktīvi darbosies vēlamā virzienā, radīs pretimporta gaisotni noteiktai precei.

Kopumā pieņemtais likums iekļaujas selektīvā protekcionisma sistēmā.

Aizsardzības pasākumi. Ja rūpīga pārbaude un vispusīga analīze konstatējusi konkrētu preču importa negatīvas sekas, Saeimā tiek ierosināts īstenot aizsardzības pasākumus. Runa ir par tradicionālām protekcionisma zālēm: importa kvotas noteikšana, muitas tarifu paaugstināšana. Kritiskā situācijā, kad imports steidzīgi jāiegrožo, ir veicami pagaidu pasākumi, praktiski muitas tarifu paaugstināšana uz periodu, kas nepārsniedz 200 dienas.

Aizsardzības pasākumu ilgums. Aizsardzības pasākumi nedrīkst pārsniegt četrus gadus. Atkarībā no kontroles rezultātiem par aizsardzības pasākumu efektivitāti, pasākumu pielietošanas laiks var tikt saīsināts, paši pasākumi liberalizēti. Pozitīvs rezultāts, īsā laikā gūtais efekts konkrētā gadījumā ļauj aizsardzības pasākumus pārtraukt. Nav izslēgta aizsardzības pasākumu atkārtota veikšana. Aizsardzības pasākumu kopējais ilgums, ieskaitot pamatpasākumus un termiņa pagarinājumu, nedrīkst pārsniegt astoņus gadus.

Stīkākā iepazīšanās ar likuma tekstu liek secināt, ka aizsardzības pasākumu ieviešana neizslēdz "gumijas stiepsanu" un visa procedūra ir visai tuva birokrātiskam dancim.

1.6. Īpaši ārējās tirdzniecības režīmi

Vislielākais labvēlības režīms. Liberālās politikas nozīmīgs uzdevums ārējo ekonomisko sakaru jomā ir radīt labvēlīgus nosacījumus izvērstai ekonomiskās un tirdzniecības sadarbības attīstībai starpvalstu līmenī. Attiecīgais motivācijas mehānisms jānostiprina tiesiski. Tiek slēgti īpaši starpvalstu līgumi, kas regulē ārējās tirdzniecības režīmu. Kā vislielākās labvēlības režīms starpvalstu tirdzniecībā tiek regulēts nodokļu režīms ārējos sakaros, izslēdzot divkāršu aplikšanu ar nodokļiem.

Latvija pagaidām noslēgusi līgumus par vislielākās labvēlības režīmu ar 22 valstīm: Armēniju, ASV, Austrāliju, Azerbaidžānu, Baltkrieviju, Indiju, Izraēlu, Kanādu, Kazahiju, Kipru, Kirgīziju, Krieviju, Kubu, Ķīnu, Moldovu, Poliju, Rumāniju, Tadžikiju, Turkmēniju, Ungāriju, Uzbekiju, Vjetnamu. Latvijas tirdzniecības sakari ar daļu no šīm valstīm ir vāji attīstīti. Līgums ar Krieviju realizējas, pārvarot daudzus šķēršļus. Grūtību sakne – starpvalstu politiskās attiecības. Kopumā vislielākās labvēlības režīms aptver ap 35% no Latvijas ārējās tirdzniecības apgrozījuma.

Brīvās tirdzniecības režīms. Liberālisma augstākā brieduma pakāpe saistās ar brīvās tirdzniecības režīmu. Tā galvenā iezīme – muitas nodokļa atcelšana, tātad brīva starpvalstu preču kustība. Izņēmuma kārtā šādi līgumi var paredzēt minētā nodokļa pagaidu saglabāšanu ierobežotai preču grupai.

Latvijai ir noslēgti līgumi par brīvās tirdzniecības režīmu ar Eiropas Savienību (ES – 15 valstis), Eiropas brīvās tirdzniecības asociāciju (EFTA – 4 valstis), kā arī ar Igauniju un Lietuvu, Čehiju, Slovākiju, Ukrainu. Brīvās tirdzniecības režīms ar minētām 25 valstīm pārsniedz 60% no Latvijas ārējās tirdzniecības apgrozījuma.

Brīvā tirdzniecība ar ES valstīm līdzina ceļu uz Latvijas iestāšanos šo valstu saimē. Līgumi ar Igauniju un Lietuvu ir pamats, lai veidotu Baltijas kopējo tirgu.

Paneiropas kumulācija. Brīvās tirdzniecības izvēršanās sekmē ārējās tirdzniecības jaunu ekonomisko un tiesisko nosacījumu attīstību. Tā no 1997. gada sākuma stājās spēkā visai labvēlīgi eksporta un importa noteikumi valstīm, kurām vārdi *Paneiropas kumulācija* nozīmē, ka Eiropā veidojas plašs no muitas nodokļiem

brīvs vienots tirgus. Būtisks solis uz priekšu ir tas, ka brīvās tirdzniecības režīms aptver nevis tikai divu valstu savstarpējās attiecības, bet plaša Eiropas valstu loka eksportu un importu. Latvijas iesaistīšana Paneiropas kumulācijā notiks pakāpeniski. Trīspusīgās attiecības Baltijas valstu starpā šī gada pirmajā pusē papildinās daudzpusīgas attiecības ar Čehiju, Slovākiju, Slovēniju un EFTO valstīm. Līdz gada beigām Paneiropas kumulācija sasaistīs Latviju ar ES valstu kopu. Brīvā preču kustība bez muitas barjerām aptvers 25 valstu tirgu. Tas paver jaunas iespējas vispusīgākai starptautiskajai specializācijai un kooperēšanai un līdz ar to eksportam. Minēsim piemēru. Pieņemsim, ka virkne uzņēmumu, kas atrodas dažādās Paneiropas kumulatīvās sistēmas valstīs, sūta komplektējošas detaļas uz Latviju, kur Jelgavā, izmantojot esošās jaudas, tiek montētas konkurētspējīgas automašīnas. Tās savukārt var eksportēt uz citām valstīm ar brīvās tirdzniecības režīmu. Muitas nodoklis, importējot detaļas un eksportējot gatavo produkciju, nav jāmaksā. Muitniekiem tagad ir jauns atbildīgs pienākums: noskaidrot preču izcelsmes valsti.

Brīvostas. Daudzās pasaules ostās, kas apkalpo ārējo tirdzniecību, ir izdalīta un speciāli nožogota brīvostas teritorija. Šinīs ostās kravas tiek pieņemtas un nosūtītas bez muitas nodokļa. Brīvostām raksturīgas lielas noliktavas preču pagaidu uzglabāšanai. Šādas ostas sekmē kravu apgrozību, pārkraušanas darbus, tranzītpārvadājumus, ir papildu ieņēmumu avots vietējā un valsts budžetā.

1996. gada novembrī un decembrī Saeimā pieņēma likumus par Rīgas Tirdzniecības brīvostu un Ventspils brīvostu. Rīgas brīvostas 200 ha un Ventspils brīvostas 1300 ha lielajām teritorijām ir noteikts brīvās muitas zonas režīms. Liepājas speciālajā ekonomiskajā zonā ostas rajonā tiek veidota brīvosta ar atbilstošu tiesisko statusu.

Istermiņa zaudējumi un ilgtermiņa plusi. Brīvās ekonomiskās zonas, uzņēmējdarbību veicinošas zonas (likumprojekts), brīvostas, ievērojot nodokļu atlaides, muitas nodokļa neienākšana sākuma etapā nesīs budžetam noteiktus zaudējumus. Finanšu ministrijas speciālisti izdarījuši attiecīgo novērtējumu, kas parādīts 1.3. tabulā.

**NODOKĻU APJOMU IESPĒJAMĀIS SAMAZINĀJUMS
GADĀ SAKARĀ AR LIKUMU UN LIKUMPROJEKTU
PIEŅĒMŠANU PAR BRĪVOSTĀM UN UZŅĒMĒJDARBĪBAS
VEICINĀŠANAS ZONĀM (MILJ. LS)**

Nodokļi	Novērtējums
Uzņēmuma ienākuma nodoklis	4,5 – 5
Pievienotās vērtības nodoklis	6,8 – 13
Muitas nodoklis	0,6 – 0,8
Akcīzes nodoklis	2,6 – 4,4
Iedzīvotāju ienākumu nodoklis, zemes un īpašuma nodoklis	–
Kopā	14,5 – 23,2

Šie zaudējumi tiks pakāpeniski kompensēti sakarā ar papildu investīcijām uzņēmējdarbības izvēšanai, jaunām darbavietām, brīvostu darbības paplašināšanu. Gala bilancei jābūt pozitīvai. Noteikti jāievēro multiplikatora-akseleratora mehānisma darbība, pozitīva ķēdes reakcija, kas visnotaļ veicinās ekonomikas attīstību.

Pēc pirmās informācijas 1997. gada 1. ceturksnī, tajās ostu teritorijās, kur darbojas brīvo ekonomisko zonu režīmā, tika pārkrauts ap 9/10 no Latvijas kopējā ostu kravas apgrozījuma. Vienlaikus jāpiebilst, ka kravu pārvadājumu pieaugums nav vienīgais brīvostu izveides mērķis. Noteicošais ir investīciju piesaiste, infrastruktūras sakārtošana un tālāka izveide kā galvenais priekšnosacījums ostu saimniecības izaugsmei tuvākā un tālākā perspektīvā, nostiprinot Latvijas ostu konkurētspēju sāncensībā gan ar Baltijas un Somijas ostām, gan ar tām Krievijas ostām, ko būvēs ap Pēterburgu Somijas jūras līcī.

Stieksporta veicināšanas režīms. Līdz šim bija runa par liberālismu ārējā tirdzniecībā, par bezmaksas režīmu, preču plūsmām pāri robežai. Šāds režīms virknē valstu tiek attiecināts uz individuāliem pirkumiem mazumtirdzniecībā ar nosacījumu, ka prece tiks no valsts izvesta. Vispirms starptautiskās lidostās un kuģu piestātnes, robežpunktos darbojas speciāli *duty-free* jeb bezmaksas veikali, kur pasažieri, kas dodas uz ārzemēm, var iepirkties, nemaksājot muitas nodokli (cenas ir attiecīgi zemākas). Bez tam

dažviet robežšķērsošanas punktos ārzemnieki, kas atstāj valsti, var saņemt skaidrā naudā īpašu cenu atlaidi par iekšzemē pirktām precēm. Šādi pirkumi ar mērķi precī izvest ir dokumentāli jānoformē. Šāds sīkeksporta veicināšanas pasākums ir efektīvs valstī ar lielu ārzemju tūristu plūsmu. Pašlaik ierosināts robežpunktos atteikties kompensēt tūristiem nopirkto un izvedamo preču muitu.

1.7. Preču eksports

1.7.1. Preču eksporta ekonomiskais raksturojums

Visupirms jāatšķir produkcijas eksports un pakalpojumu eksports, ņemot vērā, ka maksas pakalpojumi pēc sava ekonomiskā raksturojuma ir preces.

Produkcijas eksports. Tas, *pirmkārt*, ir dotajā valstī ražotās produkcijas izvešana un realizācija ārzemēs, *otrkārt*, produkcijas realizācija iekšzemes izvešanai uz citām valstīm ar nosacījumu, ka šīs preces šķērsos robežu. Ārējās tirdzniecības prakse ir variantiem bagāta. Eksportētājs parasti ir vietējā firma, kas produkciju izved saskaņā ar ārzemju partnera pasūtījumu, noslēgtu līgumu. Ar eksportoperācijām var nodarboties gan uzņēmums ražotājs, gan starpnieks. Pašmāju uzņēmējsabiedrība var produkciju nosūtīt savām ārzemju filiālēm un meitas uzņēmumiem. Eksportētāja partneri ārzemēs var būt ražojošie uzņēmumi (izejvielu, materiālu, kurināmā, enerģijas, pusfabrikātu, komplektējošo detaļu, iekārtu, mašīnu eksports), vairumtirgotāji distributori (*distribute* – sadalīt, izdalīt), retāk mazumtirgotāji – dīleri (*dealer* – tirgotājs). Sīkeksportu mēs jau raksturojām. Plašākā mērogā produkcijas eksports īstenojas ar šoppingtūrisma starpniecību (*shopping* – iepirkšanās). Tā objekts ir plaša patēriņa preces, lietotas automašīnas.

Produkcijas eksporta statistiskā uztvere. LR Valsts statistikas komiteja eksporta kopapjomā ieskaita:

- preces, kas izvestas realizēšanai ārvalstīs;
- preces, kas izvestas pārstrādei ārvalstīs, ņemoties saistības par atpakaļievešanu;
- importētās preces, kas pēc pārstrādes izvestas uz ārvalstīm;
- reeksports, t.i., patēriņam Latvijā importētās preces, kas izvestas atpakaļ uz ārzemēm;

- uz ārvalstīm pārraidītā elektroenerģija un pārsūkņētā dabas gāze.

Eksporta kopapjomā netiek ieskaitīts izvedums uz laiku, preces remontam, nomai, diplomātiskām pārstāvniecībām, humānās palīdzības kravas. Preču eksports tiek uzskaitīts faktiskajās FOB cenās, t.i., cenās, kas ietver arī transporta un apdrošināšanas izmaksas līdz *eksportētājvalsts robežai*. Latvijas statistika eksportu uzskaita un salīdzina gan latos, gan atbilstoši starptautiskajai praksei ASV dolāros. Eksportdarījumi Latvijā tiek apmaksāti dažādu valstu nacionālajā valūtā. To skaits svārstās ap divdesmit. Izvirzās valūtu konvertācijas un pārrēķināšanas problēma. Līdz ar to eksporta apjomu, uzskaitītu latos vai dolāros, iespaido dažādu laika periodu valūtas kursi.

Pakalpojumu eksports. Eksporta sastāvdaļa ir pakalpojumu eksports, tajā skaitā tūrisms. Pakalpojumu eksportu ārzemniekiem valsts var īstenot savā teritorijā vai arī ārzemēs. Abos gadījumos tiek iegūta ārzemju valūta. Par pakalpojumu apjomu var spriest, vadoties gan pēc dotās valsts pakalpojumu sfēras konkrēto organizāciju darbības, gan arī netieši, pēc ārzemju valūtas kustības pāri valsts muitas robežai. Tā kā šī valūtas kustība bieži vien (arī Latvijā) netiek ne kontrolēta, ne uzskaitīta, valstī aprēķinātie dati ir lielā mērā novērtējums.

Izplatītākie **pakalpojumu eksporta veidi**.

1. Ārzemnieku apkalpošana, ja to veic šīs valsts uzņēmumi un organizācijas vai arī kopuzņēmumi ar ārzemju firmām.

Praktiski šos pakalpojumus sniedz viesnīcas, transporta un sakaru organizācijas, kultūras un citas iestādes, tūrisma firmas. Šis eksports aptver arī veikalu, dzīvokļu, kancēru telpu izīrēšanu ārzemju firmām un to pārstāvjiem, tirdzniecības un kredītiestāžu pakalpojumus ārzemniekiem.

2. Ārzemnieku apkalpošana ārzemēs, ja to veic citas valsts firmas un to pārstāvniecības, piemēram, realizējot ārzemēs transporta organizāciju biļetes. Plaši izplatīts ir mākslinieku, sportistu, atsevišķu zinātnes nozaru speciālistu darbs ārzemēs. Taču šo pakalpojumu eksports attiecas tikai uz to ienākumu daļu, kas "atceļo" uz to valsti, kur pakalpojumu sniedzēji ir rezidenti.

Viena no maksas pakalpojumu formām ir ārzemju karaspēka apkalpošana, kas dislocēts citā valstī.

1.7.2. Pasaules preču eksporta attīstība

Pasaules produkcijas eksporta dinamika. Preču eksports pasaules mērogā uzrāda stabilu augšanas tendenci. Vispilnīgākie dati ir par pasaules produkcijas eksportu.

1.4. tabula

PASAULES PRODUKCIJAS EKSPORTS 1980. G. CENĀS

	1928	1935	1950	1970	1986
mljrd. USD	245	110	209	584	1581
% pret 1928. g.	100	45	85	238	645

Cēloņi. Uzmanību piesaista straujšais pasaules eksporta pieaugums atjaunošanas periodā pēc Otrā pasaules kara, kad jau bija sadziedētas kara cirstās brūces. Pamatcēloņus mēs jau vairākkārt norādījām: starptautiskā darba dalīšana un specializācija, kas vērsās plašumā un dziļumā. Šiem pamata faktoriem pievienojās virkne specifisku nosacījumu. *Pirmkārt*, valīgāki kļuvuši protekcionisma groži. *Otrkārt*, par jaunu plašu eksportpreču tirgu izvērtās jaunattīstības valstis. *Treškārt*, industriāli attīstītās valstis labprāt sāka pieņemt lētas eksportpreces no jaunattīstības valstīm. *Ceturtkārt*, transnacionālās korporācijas ar savām nodaļām, filiālēm, meitas un mazmeitas uzņēmumiem pa visu pasauli plaši izvērsa "iekšējo" preču izmaiņu, kas praktiski nozīmēja starpvalstu tirdzniecību. *Piektkārt*, tehnikas progress prasīja tādu resursu piegādi, kas saistījās ar eksportu no valstīm aiz trejdeviņām zemēm (naftas, sašķidrinātās gāzes, retu metālu imports). *Sestkārt*, modernie transporta līdzekļi, transporta infrastruktūras attīstība visai paātrināja eksporta un importa operācijas. Arī visjaunākie sakaru līdzekļi ar tehnikas ātrumu sekmēja starptautiskos norēķinus, paātrināja ārējā tirdzniecībā ieguldīto līdzekļu apriti, kas bija nozīmīgs stimuls investīcijas novirzīt ārējās tirdzniecības jomā. *Septītkārt*, daudzu valstu ražotnes, ievērojot ārējo tirgu ietilpību, sāka speciāli orientēties uz eksportprodukcijas izlaidi. *Astotkārt*, pozitīvu iespaidu atstāja Rietumeiropas ekonomiskā integrācija.

90. gadi nodrošināja stabilu eksporta pieaugumu.

1.5. tabula

**PASAULES ĀRĒJĀS TIRDZNIECĪBAS ATTĪSTĪBA
FAKTISKAJĀS CENĀS BILJONOS USD³**

1991	1993	1995	1997
Eksports			
3,489	3,730	5,079	5,469
Imports			
3,609	3,783	5,121	5,625

Kā redzam, eksports un imports pasaules mērogā ir gandrīz līdzsvarots. Eksporta un importa attiecības raksturo mazs negatīvs saldo. Precīzāku pasaules ārējās tirdzniecības dinamiku sniedz nākošā tabula.

1.6. tabula

**EKSPORTA UN IMPORTA IKGADĒJAIS PIEAUGUMS
PROCENTOS PRET IEPRIEKŠĒJO GADU PA VALSTU
GRUPĀM⁴**

Valstu grupas	1990	1995	1999(prognoze)
Eksports			
Attīstītās valstis	6,8	7,9	5,9
ES	6,5	7,7	6,0
Āzijas jaunindus- triālās valstis	6,3	15,1	6,0
Imports			
Attīstītās valstis	5,1	8,1	5,5
ES	5,8	6,9	6,1
Āzijas jaunindus- triālās valstis	11,5	14,5	6,2

³ Direction of Trade statistic Year Book, IMF, 1998, p. 2.

⁴ World economic outlook, IMF, May 1998, p. 176.

Visai raksturīgi, ka Āzijas "tīģeri" spēja 90. gadu pirmajā pusē strauji industriāli attīstīties pateicoties plašam importam. Prognozisti uzskata, ka gadu tūkstoša beigās importa pieaugums, pateicoties pašražošanai, izlīdzināsies ar eksportu.

1.7. tabula

EKSPORTCENU INDEKSS (1990. G. 100%)⁵

	1992	1994	1995	1996
USA	101	104	109	109
Japāna	84	82	80	—
Francija	74	88	99	—

Kā rāda 1.7. tabulas dati, ASV eksports salīdzināmās cenās būs pieaudzis mazākā apmērā nekā faktiskajās cenās. Toties Japānas un Francijas eksports pēc fiziskā apjoma atsevišķos gados ievērojami, līdz 26 procentu punktiem, pārsniedz apjomu faktiskajās cenās. Kopumā tabulas dati dod vispārīnātu iespaidu pasaules eksporta attīstības tendencēs.

Var ne tikai droši apgalvot, ka attīstīto valstu ekonomiskā augšupeja, to nodarbinātības līmenis, sociālo problēmu sekmīga risināšana nav iedomājama bez straujas eksporta attīstības, bet eksportprodukcijas ražošanas nozare līdz ar eksportpakalpojumu sniegšanu veido iekšzemes kopprodukta ievērojamu daļu. Tautsaimniecības internacionalizācija ir noticis fakts.

Eksporta īpatsvars iekšzemes kopproduktā. Iepriekšējo atziņu par preču eksporta (produkcijas, pakalpojumu) lomu atbilstošo valstu tautsaimniecībā reljefi raksturo eksporta īpatsvars atsevišķu valstu iekšzemes kopproduktā.

⁵ Turpat

**PREČU EKSPORTA (PRODUKCIJAS UN
PAKALPOJUMU) ĪPATSVARS IEKŠZEMES
KOPPRODUKTĀ (GDP)⁶**

Valstis	1991	1995	1997
USA	9,8	10,9	11,6
Nīderlande	56,7	56,6	59,2
Vācija	27,3	25,1	28,1
Jaunzēlande	29,1	29,8	27,4
Kanāda	25,3	38,2	40,1
Lielbritānija	23,3	28,4	28,5
Francija	24,1	23,6	26,2
Itālija	18,9	27,5	27,1
Japāna	10,4	9,6	11,4
Latvija	...	46,9	51,9

1.8. tabulas dati raksturo ārējās tirdzniecības problēmas vienu pusi – darba dalīšanu un preču izvešanas viedokli. Pilnu ainu mēs gūsim vienīgi tad, kad analizēsim importa īpatsvaru IKP. Attiecīgi dati tad sniegs nozīmīgu informāciju par valstu ekonomikas savstarpējām atkarības saitēm. Pēdējām ir izšķiroša loma, veicinot ekonomikas integrācijas procesu.

**PREČU IMPORTA (PRODUKCIJA UN PAKALPOJUMI)
ĪPATNĒJAIS IEKŠZEMES KOPPRODUKTS**

Valstis	1991	1995	1997
USA	10,3	12,3	12,9
Nīderlande	52,8	50,4	53,0
Vācija	27,4	24,3	26,6
Jaunzēlande	26,1	28,7	28,3
Kanāda	25,9	33,8	38,3
Lielbritānija	24,5	29,0	28,9
Francija	23,5	21,7	22,9
Itālija	18,9	23,4	22,9
Japāna	8,8	8,2	10,3
Latvija	...	49,3	60,3

⁶ Balance of Payments Statistic Year book. Part 2. World and Regional Tables, IMF – 1998, p. 96, 97.

Ieskatu pasaules tirdzniecības attīstībā, ievērojot cenu izmaiņas, sniedz 1.9. tabula.

1.10. tabula

PASAULES TIRDZNIECĪBAS IKGADĒJAIS PIEAUGUMS

	1990	1992	1995	1997	1999 (prognoze)
Apjoma pieaugums tekošās cenās Cenu deflators USD	5,6	5,1	9,5	9,4	6,1
	8,7	2,1	8,3	- 5,7	1,2

Prognoze paredz, ka gadu simteņa beigās ārējās tirdzniecības temps salīdzināmās cenās stabilizēsies 5% pieauguma līmenī pie visai zemās inflācijas. Valstu ekonomiskai politikai jābūt vērstai uz to, lai šāda stabilitāte noturētos pēc iespējas ilgāk.

1.8. Secinājumi

Starptautiskā tirdzniecība, kuras pamats ir starptautiskā darba dalīšana un specializācija, būtiski iespaido pasaules ekonomisko attīstību. Panākumi vai neveiksmes šīn jomā regulē valstu ekonomisko attīstību, bieži vien ir likteņnoteicējs valstu ekonomikas augšupejā vai lejupslīdē.

Likumsakarīgi, ka pastāv vairākas teorijas, kas pēc dažādiem kritērijiem izvērtē starptautiskās tirdzniecības lomu pasaules globālajā attīstībā. Sevišķa nozīme eksporta un importa apjomu noteikšanā ir Rikardo modelim. Valstij jāspecializējas to ražojumu izgatavošanā, kuru ražošanas izmaksas, resursu izlietošana ir viszemākās. Pretējā gadījumā preces ieteicams importēt.

Ārējās tirdzniecības politika raksturojas ar diviem virzieniem. Pirmais virziens – brīvā tirdzniecība, kad eksportam un importam kādā valstī nav nekādu šķēršļu (ne administratīvu, ne ekonomisku, ne politisku). Uzņēmēji pēc sava ieskata, ievērojot savu motivāciju, brīvi eksportē un importē jebkuras preces. Otrais virziens –

protekcionisms, kas kalpo vietējā tirgus aizsardzībai, nodrošina priekšrocības pašmāju ražojumiem un pakalpojumiem. Protekcionisma ieročiem ir plašs klāsts (kvotas, nodokļu atlaides, lēti kredīti – līdz pat zināmu preču importa aizliegumam).

Mūsdienu ārējā tirdzniecība balstās uz tām priekšrocībām, ko sniedz brīvā tirdzniecība. Zemākas ražošanas izmaksas ir pamats plašam tirgum un sekmē cenu pazemināšanos, tātad mazākais resursu izlietojums ir pamats augstākam dzīves līmenim. Brīvā tirdzniecība ir nozīmīgi Pasaules tirdzniecības organizācijas (PTO) un Eiropas integrācijās (ES). Vispasaules konkurencē visi ir vienādi. Tas veicina progresu, noārda mākslīgas priekšrocības.

Valstis pēc sava attīstības līmeņa, pēc potenciālām iespējām konkurencē nebūt nav vienādas. Tāpēc konkrētā gadījumā imports var nest jaunumu vai jaunuma draudus. Šī iemesla dēļ viena no PTO un ES prasībām ir valstīm pieņemt speciālu iekšējā tirgus aizsardzības likumu. Tradicionālās protekcionisma zāles: importa kvotas, augsti muitas tarifi, brīžiem arī subsīdijas, dotācijas.

Preču eksports sastāv no divām daļām: ražojumu eksports un pakalpojumu eksports. Latvijas eksportā tieši pakalpojumu eksports ir nozīmīga eksporta nozare. Pasaules preču eksports līdz ar tehnisko progresu aug straujā tempā. Tā laika posmā no 1928. gada līdz 1986. gadam produkcijas eksporta apjoms pieaudzis 6 reizes. Sevišķi strauji kā eksports, tā imports ir audzis pēc 1995. gada, gandrīz līdzsvarojot viens otru pasaules mērogā. Imports tikai nedaudz pārsniedz eksportu. Analizējot eksporta un importa dinamiku, obligāti jāievēro, kāds ir eksporta un importa indekss. Tikai ievērojot šos indeksus ir iespējams iegūt salīdzināmus ārējās tirdzniecības rādītājus.

Imports pozitīvais vai negatīvais saldo, eksporta un importa cenu indeksi dažādās valstīs ir ļoti atšķirīgi. Tāpēc analīzes nolūkos veidojamas valstu grupas ar līdzīgām iezīmēm. Tā mēdz kopīgi analizēt attīstītās valstis, ES, Āzijas jaunindustriālās valstis.

1.9. Pamattermini

Ārējie ekonomiskie sakari	External economic relations	Внешекономические связи
Starptautiskā darba dalīšana	International division of labour	Международное разделение труда
Specializācija	Specialisation	Специализация
Brīvā tirdzniecība	Free trade	Свободная торговля
Protekcionisms	Protectionism	Протекционизм
Ievedmuitas	Import duty	Таможенные тарифы ввоза
Izvedmuitas	Export duty	Таможенные тарифы вывоза
Kapitālietilpība	Capital intensity	Капиталоемкость
Darbietilpība	Labour – intensity	Трудоемкость
Diversifikācija	Diversification	Диверсификация
Dempings	Dumping	Демпинг
Iekšējā tirgus aizsardzība	Internal market protection	Защита внутреннего рынка
Brīvās tirdzniecības priekšrocības	Advantages of free trade	Преимущество свободной торговли
Paneiropas kumulācija	Pan-European cumulation	Паневропейская кумуляция
Brīvostas	Free ports	Свободные порты
Preču eksports	Commodity exports	Экспорт товаров
Ražojumu eksports	Production exports	Экспорт изделий
Pakalpojumu eksports	Export of services	Экспорт услуг
Eksportcenu indekss	Export unit value	Индекс экспортных цен
Importcenu indekss	Import price index	Индекс импортных цен
Cenu deflatori	Price deflator	Дефлятор цен
Jaunattīstītās valstis	Developing countries	Развивающиеся страны
ES valstis	EU countries	Страны ЕС
Āzijas jaunindustriālās valstis	Asian new-industrial countries	Новоиндустриальные государства Азии

1.10. Pašpārbaudes jautājumi

1. Kāpēc attīstās starptautiskā darba dalīšana un specializācija?
2. Kas nosaka ārējo ekonomisko attiecību attīstību?
3. Kas raksturo brīvo tirdzniecību?
4. Kas ir protekcionisms, tā cēloņi un mērķtiecība?
5. Kādas priekšrocības ir starptautiskajai specializācijai?

6. Argumenti par labu protekcionismam un to kritika.
7. Kāpēc nepieciešams iekšējā tirgus aizsardzības likums?
8. Kā tiek aizsargāts iekšējais tirgus?
9. Kādi ir īpaši ārējās tirdzniecības režīmi?
10. Kāds ir brīvo tirdzniecības līgumu saturs?
11. Kā īstenojas Paneiropas kumulācija?
12. Kāds ir preču eksporta raksturojums? Kādi ir divi preču eksporta pamatveidi?
13. Kas raksturo pasaules preču eksporta attīstību?
14. No kā atkarīgs preču eksporta īpatsvars kāda valsts IKP (GDP)?
15. Kādās pamatgrupās dalās valstis, lai noskaidrotu preču eksporta īpatnības?

2. Latvijas eksporta dinamika un struktūra

2.1. Latvijas produkcijas eksporta kopējā dinamika

Produkcijas eksporta dinamika faktiskajās cenās. Ieskatu Latvijas produkcijas eksporta dinamikā FOB cenās Ls dod 2.1.tabula.

2.1. tabula

LATVIJAS PRODUKCIJAS EKSPORTS FAKTISKĀS CENĀS⁷

1993		1994		1996		1998	
milj. Ls		milj. Ls	% pret iepriekšējo gadu	milj. Ls	% pret iepriekšējo gadu	milj. Ls	% pret iepriekšējo gadu
675,6		553,4	81,9	795,2	115,5	1068,9	110,0

2.1. tabulas dati liecina, ka produkcijas eksports faktiskajās cenās pēc 1994. gada krituma turpmāk pieaudzis. Šie skaitļi ir nozīmīgi, *pirmkārt*, lai izvērtētu eksporta ieņēmumus latos, *otrkārt*, sastādot gada ārējās tirdzniecības un maksājuma bilanci nacionālajā valūtā. Tabulas dati nav noderīgi, lai raksturotu produkcijas eksporta fiziskā apjoma izmaiņas. Tas tāpēc, ka pasaules tirgus konjunktūras izmaiņas, arī inflācija iespaido eksporta lielumu minētās FOB cenās. Šī iemesla dēļ 2.1. tabulas dati no fiziskā apjoma viedokļa nav salīdzināmi. Statistika nemitīgi publicē salīdzināmo datu rindu tikai par visu eksportu, kas aptver produkcijas un pakalpojumu eksporta kopsummu. Produkcijas eksporta salīdzināmās cenas var aprēķināt, izmantojot eksporta cenu indeksu.

Produkcijas eksporta salīdzināmās cenas.

⁷ Latvijas statistikas ikmēneša biļetens. 1/1999, 15. lpp.

2.2. tabula

LATVIJAS PRODUKCIJAS EKSPORTA DINAMIKA SALĪDZINĀMĀS CENĀS⁸

Gadi	Eksportcenu indekss % pret iepriekšējo gadu	Eksports salīdzināmās 1993. g. cenās	
		milj. Ls	% pret iepriekšējo gadu
1993	100,0	675,6	100,0
1994	115,2	480,4	71,1
1995	116,1	514,9	107,1
1996	106,2	560,0	108,8

2.2. tabulā redzam citu ainu nekā 2.1. tabulā. Izrādās, ka 1996. gada eksporta fiziskā apjoma līmenis joprojām atpaliek no 1993. gadā sasniegtā (82,9%). Iegūtais rezultāts var būt arī ne visai reprezentatīvs, jo minētas cenu indekss atspoguļo ne tikai cenu izmaiņas vienām un tām pašām precēm, bet arī eksporta struktūras izmaiņas (pieaug dārgāko produkcijas veidu īpatnējais svars). Lai kā tas arī būtu, produkcijas eksporta fiziskā apjoma dinamika atpaliek no šī paša eksporta pieauguma faktiskajās cenās.

Produkcijas eksporta dinamika USD. Pasaules praksē eksporta apjoma izmaiņas parasti salīdzina ASV dolāros. Ja šo pieeju attiecināsim uz Latvijas produkcijas eksportu, iegūsim vēl vienu atšķirīgu skaitļu rindu. Tas ir likumsakarīgi, jo lata kurss pret dolāru svārstās.

2.3. tabula

LATVIJAS PRODUKCIJAS EKSPORTA DINAMIKA USD⁹

1993		1994			1996			1997			1998
1 USD /Ls	milj. USD	1 USD /Ls	milj. USD	% pret 1993	1 USD /Ls	milj. USD	% pret 1994	1 USD /Ls	milj. USD	% pret 1995	I-II pret 1997
	1000 ,9	0,56 0	989, 7	98,6	0,52 8	1443 ,0	131, 9	0,55 1	1671, 5	110 ,7	113,2 %

⁸ Turpat, 14. lpp.

⁹ Turpat, 4. lpp. 18. lpp.

Eksporta kritums 1994. gadā USD bija krietni mazāks nekā latos. 1996. gada pieaugums pret 1995. gadu latos ir vērtīgi lielāks nekā dolāros; toties salīdzinot 1996. gadu ar 1993. gadu, produkcijas eksporta kāpums faktiskajās USD cenās līdzinās 44,0% latos – 17,7%. Šo apjoma izmaiņas rādītāju USD par precīzu uzskatīt nevar. *Pirmkārt*, nav ievērots eksporta cenu indekss. *Otrkārt*, lata kursa izmaiņas pret dolāru ir faktors, kas nav atkarīgs no Latvijas eksportētāju veikuma. *Treškārt*, eksporta operācijas tika īstenotas un apmaksātas, izmantojot vismaz 22 valstu nacionālās valūtas, kam savs kurss gan pret latu, gan USD. Ja Latvijas produkcijas eksportu mēs pārrēķinātu Vācijas markās, mēs iegūtu vēl vienu atšķirīgu dinamisku rindu.

Produkcijas eksports salīdzināmās cenās USD. Vēl vienu ieskatu Latvijas eksporta problēmā gūsim, pārrēķinot tā apjomu 1993. gada salīdzināmās cenās USD.

Jaunais salīdzināmais rādītājs liecina, ka Latvijas produkcijas eksporta fiziskais apjoms USD 1996. gadā pret 1993. gada līmeni nav pieaudzis (+1,35).

2.4. tabula

LATVIJAS PRODUKCIJAS EKSPORTS USD 1993.GADA SALĪDZINĀMĀS CENĀS

Gadi	Produkcijas eksporta apjoms	
	milj. USD	% pret iepriekšējo gadu
1993	1002,8	100,0
1994	578,6	57,7
1995	975,2	168,5
1996	1016,3	104,2

Katram rādītājam sava funkcija. Četriem atšķirīgiem produkcijas dinamikas rādītājiem ir sava pildāmā funkcija, savs darbības, analīzes lauks. *Pirmkārt*, rādītājs faktiskajās FOB cenās latos kalpo, lai raksturotu gada ārējās tirdzniecības bilanci un Latvijas eksportieņēmumus latos, ko fiksē uzņēmumu grāmatvedības. Līdz ar to šis rādītājs arī izmantojams gada maksājuma bilances aprēķinam. *Otrkārt*, produkcijas eksporta rādītājs salīdzi-

nāmās cenās latos izmantojams, lai noteiktu šī eksporta fiziskā apjoma dinamiku. Runa ir par atgriezenisko saiknes signālu, kas dod iespēju, izslēdzot cenu izmaiņu iespaidu, salīdzināt eksportētāju veikumu pa gadiem. Treškārt, produkcijas eksporta dinamika gan faktiskajās, gan salīdzināmās cenās USD lieti noder starptautiskiem salīdzinājumiem. Analizējot noteikti jāievēro katra rādītāja uzskaites nepilnības.

Produkcijas eksports un iekšzemes kopprodukts. Viens no valsts ekonomikas attīstības indikatoriem ir produkcijas eksporta īpatnējais svars iekšzemes kopproduktā. Aktuāls ir jautājums, kādās cenās šo rādītāju lēst? Loģiski būtu šo rādītāju aprēķināt salīdzināmās cenās. Vienlaikus gada rādītājs bez salīdzināšanas pretenzijām būtu uztverams arī faktiskajās cenās.

2.5. tabula

LATVIJAS PRODUKCIJAS EKSPORTA ĪPATSVARS IEKŠZEMES KOPPRODUKTĀ (%)¹⁰

Gadi	Faktiskajās cenās Ls	Salīdzināmās 1993. g. cenās Ls	Faktiskajās cenās USD	Salīdzināmās 1993. g. cenās USD
1993	46,0	46,0	46,0	46,0
1994	27,1	32,5	21,0	21,6
1995	29,2	34,4	29,2	36,4
1996		37,6		36,0

2.5. tabulas dati rāda, ka produkcijas eksporta īpatnsvars Latvijas iekšzemes kopproduktā kā faktiskajās, tā salīdzināmās cenās gan Ls, gan USD pēc 1994. gada krituma pieaug, tomēr joprojām būtiski atpaliek no 1993. gada līmeņa. Tas ir trauksmes signāls tiem, kas valsts līmenī atbild par Latvijas produkcijas eksporta veicināšanu.

¹⁰ Aprēķināts pēc Latvijas statistikas ikmēneša biļetena. – LSP - 2/1997, 4. lpp. un šī darba 2.1., 2.2., 2.3., 2.4.

2.2. Latvijas produkcijas eksporta struktūra un dinamika pa preču grupām

Galvenās produkcijas eksporta preču grupas. Latvijas ražojumu sortiments, kas tiek eksportēts, ir visai plašs. Tikai ievērosim: ir daudzi produkcijas veidi, kuru īpatsvars kopējā republikas eksportā ir visai mazs; citi dominē. Tāpēc lietderīgi eksport-produkcijas veidus apvienot (agregēt) lielākās grupās un tā gūt pirmo priekšstatu par Latvijas eksporta struktūru.

2.6. tabula

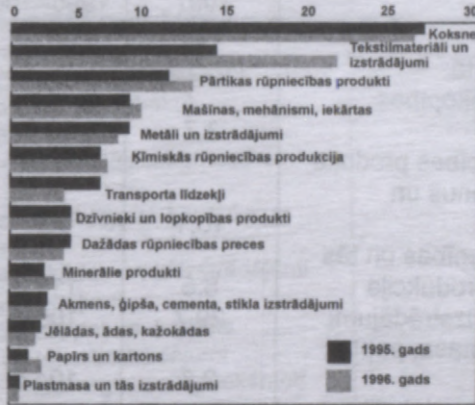
LATVIJAS PRODUKCIJAS EKSPORTA STRUKTŪRA PĒC PLAŠO EKONOMISKO KATEGORIJU KLASIFIKĀCIJAS (ĪPATSVARS %)¹¹

	1993	1994	1996	1997	1998 I-III
Kapitālpreces	14	15	9	6	5
Starppatēriņa preces	53	51	53	58	63
Patēriņa preces	29	31	39	33	29
Pārējās preces	4	3	4	1	2

Ieskatoties 2.6. tabulas datus, redzam, ka Latvijas produkcijas (ražojumu) eksporta struktūrā ir izejvielas, materiāli, pusfabrikāti, viss tas, ko raksturo starppatēriņa preces. Gala produktu (kapitāl- jeb investīciju preču) un patēriņa preču īpatsvars eksportā ir mazāks. Pozitīvi šo situāciju vērtēt nevar. Starppatēriņa preču ražošana dod mazāku ieguldījumu iekšzemes kopproduktā (mazāka ir pievienotā vērtība, arī muitas tarifi ir zemāki). Nav šaubu, ka valsts ekonomiskai politikas svirai visspēcīgāk jāstimulē kapitāla preču un patēriņa preču, tātad gala produkcijas eksports (lēts kredīts, zemi nodokļi un muitas tarifi, izņēmuma kārtā valsts subsīdijas).

¹¹ Aprēķināts pēc "Latvijas makroekonomiskie rādītāji". – LSP – 3/1998, 115. lpp.

PREČU GRUPU ĪPATSVARS PRODUKCIJAS EKSPORTĀ % PRET KOPĒJO PRODUKCIJAS EKSPORTU¹²

2.1. shēma lieku reizi apliecina labi zināmu patiesību, ka Latvijas produkcijas eksportā dominē koksne, kam seko tekstilmateriāli, tekstilizstrādājumi un pārtika. Visi šie struktūras aprēķini ir lēsti faktiskajās FOB cenās latos. Diemžēl mūsu rīcībā nav eksportcenu indeksi, kas aptvertu visu eksporta produkcijas grupu klāstu. Tas nedod iespēju veikt aptverošus aprēķinus uz salīdzināmu cenu bāzes. Tomēr septiņiem eksporta produkcijas veidiem cenu indeksi ir publicēti.

Eksporta cenu indeksi. Statistiķi veikuši svētīgu darbu. Vismaz daļēji ir iespējams gūt eksportprodukcijas konkrēto veidu dinamisku rindu salīdzināmās cenās, sākot ar 1994. gadu (aprēķinu bāzes gads).

¹² "Dienas Bizness". 1997.20.02.

2.7. tabula

EKSPORTA CENU INDEKSI¹³

	Svari 1997	Cenu indeksi	
		1995=100	1997=100
Viss eksports,	100	107,8	99,8
no tā:			
Dzīvnieki un lopkopības produkcija.	3,7	99,2	95,6
Pārtikas rūpniecības produkti (ieskaitot dzērienus un tabaku).	10,1	60,7	82,4
Ķīmiskās rūpniecības un tās saskarnozaru produkcija	6,5	113,3	97,3
Koksne, un tās izstrādājumi.	29,7	106,5	101,6
Koksnes papīrmasa, papīrs, kartons.	2,6	104,5	89,2
Tekstilmateriāli un tekstil- izstrādājumi.	15,6	113,9	102,2
Metāli un to izstrādājumi	9,5	123,1	102,1
Mašīnas un mehānismi, elektriskās iekārtas	9,0	125,7	102,1
Transporta līdzekļi	21	130,3	102,8
Dažādas rūpniecības preces	4,2	116,9	101,5

Kaut arī 2.7. tabulā publicētie indeksi atspoguļo ne tikai cenu izmaiņas, bet arī struktūras novirzes preču grupas ietvaros, radusies iespēja gūt precīzāku priekšstatu par svarīgāko produkcijas veidu eksportā – fiziskā apjoma dinamiku.

Produkcijas eksporta dinamika pa preču grupām. 2.7. tabulā salīdzināsim produkcijas eksporta apjoma izmaiņas faktiskajās cenās un iespēju robežās 1994. gada cenās.

¹³ Aprēķināts pēc Latvijas statistikas ikmēneša biļetena. – LSP – 3/1999, 17., 18. lpp.

PRODUKCIJAS EKSPORTA SADALĪJUMS PREČU GRUPĀM FAKTISKĀS CENĀS TŪKST.LS

	1998. g. procentos pret 1997. gadu
Dzīvnieku un lopkopības produkcija	93,9
Augu valsts produkti	95,9
Pārtikas rūpniecības produkti (ieskaitot alkoholiskos dzērienus un tabaku)	72,7
Minerālie produkti	169,3
Ķīmiskās rūpniecības un tās sakarozares produkcija	98,0
Plastmasa un tās izstrādājumi, kaučuks un gumijas izstrādājumi	145,6
Jēlādas, ādas, kažokādas un to izstrādājumi	74,0
Koksne un tās izstrādājumi	124,2
Koksnes papīrmasas, papīrs, kartons	125,0
Tekstilmateriāli un tekstilizstrādājumi	113,8
Apavi, cepures, lietussargi un citi priekšmeti	83,3
Metāls un tā izstrādājumi	126,3
Mašīnas un mehānismi, elektriskās iekārtas	82,8
Transporta līdzekļi	86,6

2.8. tabulā kopējā produkcijas eksporta dinamika ir konkretizēta pa eksporta preču grupām. No 14 grupām tikai četrās eksporta apjoms faktiskās cenās 1998. gadā, salīdzinot ar 1997. gadu, ir pieaudzis. Galvenās eksportpreces čempiona godā ir koksne un tās izstrādājumi. Pieaugums ir vērā ņemams - 24,2%. Viss eksports pieaudzis par 10%. No multiplikācijas mehānisma viedokļa iekšzemes kopprodukta pieaugumu, jaunu darba vietu radīšanu visvairāk sekmē to eksportažotņu attīstība, kas izmanto pašmāju resursus. Kopumā produkcijas eksports faktiskās cenās 1998. gadā pieaudzis lēnāk nekā 1997. gadā. Pēc produkcijas eksporta pieaugums salīdzināmās cenās 3,1 reizi apsteidza iekšzemes kopprodukta pieaugumu.

Ne tikai no ekonomiskā, bet arī no politiskās perspektīvas viedokļa uzmanību piesaista Latvijas eksporta sadale pa kontinentiem, valstu grupām un valstīm.

1998. gadā eksports pieauga par 10% (I ceturksnī – par 29%, II ceturksnī – par 17%, III ceturksnī – par 3%, turklāt IV – kritums par 7%). 1999. gada pirmajos mēnešos eksports turpināja kristies.

2.3. Produkcijas eksporta ģeogrāfija

Eiropa dominē. Latvijas eksportpreču tirgus ir Eiropa. Tās īpatsvars kopeksportā 1998. gadā līdzinājās 90,1%, 1996. gadā – 93,3%, Āzijas īpatsvars attiecīgi ir 4,0% un 4,4%, Āfrikas – 0,5% un 1,5%, Amerikas – 50,4% un 0,8%. Pilnīgāku ieskatu eksporta ģeogrāfijā dod 2.9. tabula.

Eiropas Savienībai lielāks īpatsvars.

2.9. tabula

PRODUKCIJAS EKSPORTS PA VALSTU GRUPĀM UN VALSTĪM (ĪPATSVARS % NO KOPĒJĀ EKSPORTA)¹⁴

Valstu grupas, valstis	1994	1995	1996	1998
Eiropas Savienība, t. sk.	39,2	44,1	44,7	56,6
Vācija	10,3	13,6	13,8	5,1
Dānija	1,5	2,0	3,7	5,1
Zviedrija	6,8	9,3	6,6	10,3
Baltija, t. sk.	7,9	8,6	11,1	11,9
Igaunija	2,5	3,1	3,7	4,5
Lietuva	5,4	5,5	7,4	7,4
NVS, t. sk.	42,7	38,3	35,8	19,0
Krievija	27,6	25,3	22,8	12,1
Baltkrievija	4,2	4,3	4,4	2,0
Ukraina	5,8	5,5	6,2	2,9

2.9. tabulas dati nepārprotami liecina, ka, augot Latvijas eksportam, *pirmkārt*, visstraujāk palielinās eksports uz ES valstīm, *otrkārt*, aug Baltijas tirgus loma, *treškārt*, samazinās NVS valstu īpatnējais svars, *ceturtkārt*, LR preču lielākā (pēc īpatnējā svara) importētājvalsts ir un paliek Krievija. Eksports uz Krieviju ievērojami saruka tās krīzes dēļ.

¹⁴ Turpat

Pēdējos gados eksporta pieauguma temps uz ES valstīm bija 3 reizes straujāks nekā uz NVS valstīm. Neskatoties uz komercbanku krīzi, izšķirošs izrēviens šajā ziņā tika īstenots 1995. gadā. Eksports uz Krieviju 1996. gadā palielinājās visai pieticīgi. Diezgan pozitīvi jāvērtē tas, ka visstraujākiem tempiem audzis Latvijas eksports uz Baltijas kaimiņvalstīm.

Visi šie dati balstās uz faktiskām cenām latos. Salīdzināmās cenas un turklāt vēl USD sniegtu atšķirīgu rezultātu: pamattendences saglabātos. Pēc ekspertu vērtējuma eksports uz Krieviju sarucis visai ievērojami. Bartera darījumi nespēj aizstāt normālo tirdzniecību. Krievijas krīze būtiski izmainīja Latvijas eksporta ģeogrāfiju. 1999. gada pirmajos divos mēnešos eksports uz ES valstīm sasniedza 65,4% līmeni. Toties eksports uz NVS valstīm kritās līdz īpatnējam svaram kopējā eksportā līdz 10%, Krieviju līdz 6%

2.4. Pakalpojumu eksporta dinamika un struktūra

Maksas pakalpojumu īpatsvars Latvijas eksportā. Eksporta pakalpojumu saturs jau tika raksturots. Atliek noskaidrot, kāda loma ir šiem pakalpojumiem kopējā Latvijas eksportā.

2.10. tabula

PAKALPOJUMU ĪPATSVARS LATVIJAS EKSPORTĀ

1993	1995	1997	1998
29,5	34,2	35,9	31,3

Latvijā apmēram trešo daļu eksporta, līdz 1995. gadam ieskaitot, veidoja pakalpojumu eksports. Raksturīgi, ka 1994. gadā, krītoties produkcijas eksportam, pakalpojuma eksports turpināja pieaugt. 1996. gadā sakarā ar tranzīta pārvadājumu ievērojamu palielināšanos eksporta pakalpojumu īpatsvars kopējā eksportā pieauga par procentu punktiem. 1997. gadā šis augstais īpatsvars saglabāsies.

Pakalpojumu eksporta dinamika. Pakalpojuma eksports pēdējos piecos gados auga gan lēcienvēidīgi, gan pakāpeniski.

2.11. tabula

PAKALPOJUMU EKSPORTA DINAMIKA PROCENTOS PRET IEPRIEKŠĒJO GADU

1993	1994	1995	1997	1998
144,6	101,1	102,9	134,2	107,1

Pakalpojumu eksporta pieauguma perspektīva ir atkarīga no tranzītpārvadājumiem un tūrisma (ceļojumi). To arī apliecina atsevišķu eksportpakalpojumu veidu īpatsvars.

Pakalpojumu eksporta struktūra. Valsts statistika uzskaita 11 pakalpojumu eksporta veidus. 2.12. tabula rāda, kāds ir to svars kopējā pakalpojumu eksportā.

2.12. tabula

PAKALPOJUMA EKSPORTA VEIDU ĪPATSVARŠ % PRET KOPĒJO PAKALPOJUMU EKSPORTU

	1993	1994	1995	1996	1997
Pārvadājumi	80	91	91		
Ceļojumi	3	3	3		
Celtniecība	1	2	1		
Pārējie pakalpojumi (sakarū, datoru un informātikas, finansu, apdrošināšanas, dienesta, valdības, autoru honorāri un cita maksa, izklaides, kultūras, atpūtas)	16	4	5		
Kopā pakalpojumu eksports	100	100	100	100	100

Pārvadājumi kā eksportpakalpojumu dominante atbilst Latvijas ģeogrāfiskajam stāvoklim un izveidotajai infrastruktūrai. LR tautsaimniecības tālākā izaugsme sekmēs arī citu eksportpakalpojumu veidu pieaugumu. Raksturīgi, ka sakarū pakalpojumu eksports 1995. gadā, salīdzinot ar 1993. gadu, pieauga par 22,2%.

2.5. Latvijas eksporta kopējā dinamika

Līdz šim mēs atsevišķi analizējām produkcijas (ražojumu) eksportu un pakalpojumu eksportu. Pienācis laiks raksturot eksportu kā vienotu attiecību sistēmu.

2.13. tabula

LATVIJAS EKSPORTA DINAMIKA % PRET IEPRIEKŠĒJO GADU

	1995	1996	1997	1998
Faktiskās FOB cenās Ls	119,7	113,5	118,2	109,1
Faktiskās FOB cenās USD	140,8	106	126,9	120

2.13. tabulā uzrādītā kopējā eksporta dinamika nevar pretendēt uz precizitāti. *Pirmkārt*, dati faktiskajās cenās gan Ls, gan USD atrodas kursa svārstību iespaidā. 1996. gada Latvijas kopeksports pārsniedz 1993. gada līmeni latos par 17%, USD – par 43%. *Otrkārt*, eksporta fiziskā apjoma lielums salīdzināmās cenās ir atkarīgs no eksportpreču cenu indeksa, no attiecīgiem deflatoriem, kuru precizitāte ticību nevieš (skat. 2.7. tabulu). Latos eksporta fiziskais apjoms minētā laika periodā pat sarucis par aptuveni 5%, bet ASV dolāros pieaudzis par 36%. Salīdzinot šos datus ar produkcijas eksporta rādītājiem, pārliecinājamies, ka eksportpakalpojumi ir Latvijas kopeksporta nozīmīgs balsts. Pakalpojumu eksports, vispirms tranzīts, vairoja eksporta ieņēmumus, it sevišķi 1996. gada otrajā pusē un 1997. gada pirmajā pusgadā.

Neatliekams uzdevums ir palielināt Latvijas eksportpotenciālu. Latvijas iekšējais tirgus ir šaurs un importa invāzijas ietekmē pēdējos gads vēl sarūk. Multiplikatora – akseleratora mehānisma darbība nav izvērsta. Produkcijas un pakalpojumu eksporta īpatsvars iekšzemes kopproduktā 1996. gadā faktiskajās cenās Ls sasniedza 45%, bet salīdzināmās cenās – 42%. Tas lieku reizi apstiprina principiālu atziņu, ka Latvijas tautsaimniecības rītdiena ievērojamā mērā atkarīga no eksporta attīstības.

2.6. Latvijas produkcijas eksporta attīstības rezerves

Latvijas eksporta tirgus. Īstenojot noteiktu eksporta stratēģiju, diferencēti jāapskata pieci ārējie tirgi: Rietumu tirgus, visupirms ES 15 valstu kopējais tirgus; Austrumu tirgus; praktiski NVS valstu tirgus, kur dominē Krievijas tirgus; Baltijas kaimiņvalstu tirgus, Austrumeiropas valstu tirgus (bijušās PSRS satelītvalstis, kas bija SEPP sastāvā); jaunattīstības valstu tirgus. Par Latvijas iespējām izvērst eksportu Rietumu un Austrumu tirgū lasiet turpmākās lappusēs. Vienotais Baltijas valstu tirgus vēl tikai veidojas. Visas trīs Baltijas valstis eksportē daudz identisku preču (kokmateriālus, lauksaimniecības produktus). Specializācija kā eksporta pamats šīn reģionā ir pagaidām vāji attīstīta.

SEPP darbības pārtraukšana sagrāva Latvijas sakarus ar Austrumeiropas tirgu. Nesenā pagātnē eksporta un importa sakari ar šo tirgu tika vadīti un organizēti centralizēti no PSRS iestādēm. Principiāli jaunos apstākļos Latvijas uzņēmumiem vēl nav izdevies izveidot pietiekami plašus tiešos sakarus ar Austrumeiropas potenciāliem partneriem.

Jaunattīstības valstu tirgus ar to iespējām absorbēt noteiktas Latvijas eksportpreces ir plašs neapgūts lauks. Trūkst pieredzes, prasme ievērot šī tirgus specifiku, nav nepieciešamo kontaktu, stratēģiskas vadības, diplomātiska atbalsta.

Investīcijas kā eksporta attīstības nosacījums. Latvijas tautsaimniecības rītdiena, ekonomiskās attīstības pakāpe, ņemot vērā multiplikācijas un akselerācijas efektu, lielā mērā atkarīga no investīcijām. Tieši investīcijas visjaunākā tehnikā un tehnoloģijā spēj nodrošināt konkurētspējīgas produkcijas ražošanu. Tā kā Latvijas iekšējais tirgus ir šaurs, investori, gan ārzemju, gan pašmāju, galvenokārt orientējas uz eksportprodukciju. Nenoliedzot cenu konkurences nozīmi, jāatzīst, ka iekārt vietu zem citas zemes tirgus saules šodien iespējams galvenokārt ar oriģināliem, tehniskiem risinājumiem, augstu kvalitāti, pievilcīgu dizainu. Lai prece būtu konkurētspējīga, tai jābūt ar kādu specifiku. Tas viss prasa investīcijas un vēlreiz investīcijas. Latvijas ekonomikas izaugsme lielā mērā noritēs pēc shēmas: investīcijas → papildu resursi, t. sk. darbaspēks → multiplikācijas efekts → preču noiets gan iekšējā, gan

ārējā tirgū → iekšzemes kopprodukta pieaugums kā avots dzīves līmeņa kāpinājumam un jaunām investīcijām.

Produkcijas eksporta izvērsana ES tirgū. Kā zināms, šis tirgus ir pārpildīts ar visas pasaules precēm un bagāts spēcīgiem konkurentiem. Pozīcijas šajā tirgū Latvija spētu iekarot ar ekoloģiski tīru lauksaimniecisku produkciju, oriģināliem, kvalitatīviem un lētiem koksnes izstrādājumiem. (Jēlkoksnes eksportēšana no Latvijas ekonomisko interešu viedokļa ir gaužām neracionāla). Tirgus izpētei jāsniedz informācija par to, kāda perspektīva ir papīra, kartona un celulozes eksportam.

Līdz šim vislielākais īpatsvars eksportā uz ES valstīm ir koksnei un tās izstrādājumiem (1996. gadā 47%). Vienlaikus pērnajā gadā šo preču eksporta pieaugums nebija liels – +7,5%. Visstraujāk iepriekšējā gadā palielinājās dzīvnieku un lopkopības produkcijas eksports – 2,1 reizi. Tas vīd cerības no perspektīvas viedokļa. Tomēr šis preču grupas īpatsvars eksportā uz ES valstīm 1996. gadā bija tikai 4,7%. Lielāks īpatsvars bija tekstilmateriālu un tekstilizstrādājumu eksportam – 20%, pieaugums +60%. Šīs preču grupas eksporta īpatnība ir tā, ka šūšanas izstrādājumiem visas izejvielas, furnitūra līdz pēdējai pogai tiek ievestas no ārzemēm un Latvijā tam pievienojas galvenokārt tikai lētais darbs, kas veido šīs nozares *tīro* eksportu (eksports-imports). Šai sakarībā tekstilizstrādājumu eksporta pieaugums gan rada jaunas darba vietas, bet tā multiplikācijas efekts Latvijas ekonomikā nav liels.

No perspektīvas viedokļa ES valstu tirgus ir stabils un jau tuvākā laikā būs pilnīgi brīvs no ievadmutām. Tur pūš labvēlīgi politiski vēji. Eksportu sekmēs Latvijas uzņemšana ES valstu saimē. Vienlaikus neaizmirsīsim, ka šis tirgus paplašinās lēni. ES pašreizējo valstu iekšzemes kopprodukts pēc prognozēm ik gadus pieaugšot par 2 – 3%. Latvijai katrs nākamais solis šī tirgus iekarošanai prasīs lielāku piepūli.

Produkcijas eksporta izvērsana NVS tirgū. Daudzi uzņēmēji uzskata, ka izvērst savas produkcijas noietu šinī ārējā tirgū ir vieglāk nekā ES. Daudzām Latvijas precēm NVS tirgū ir laba slava. Konkurence nav tik asa. Kvalitātes prasības mazāk stingras. Nav valodas barjeru. Nākotnē, attīstoties šo valstu ekonomikai, tirgus pieprasījums ievērojami paplašināsies. Diemžēl ekonomiskās attiecības ar galveno partnervalsti Krieviju ir politizētas. Nav skaidrības, kādi politiskie spēki un noskaņas rītdien šinī valstī ņems

virsmu, kā tuvākā nākotnē praktiski veidosies Latvijas un Krievijas ekonomiskās attiecības., t. sk. muitas režīms, norēķinu sistēmas, kāds būs sadarbības klimats. Presē lasāmi Latvijas uzņēmēju aptaujas rezultāti par eksporta prioritātēm¹. Saskaņā ar šo 1996. gadā veikto aptauju respondentu uzskati par iespējamo galveno eksportpreču noieta tirgu ir šādi: rietumvalstis 8,1%, Krievija 41,8, pārējās NVS valstis 29,2%, Lietuva un Igaunija 7,8%. Šie rezultāti ir tieši atkarīgi no tā, kādi uzņēmēji ir aptaujāti, kādu nozari tie pārstāv, kādas ir viņu intereses. Minētā aptauja neaptver potenciālo investoru nodomus, kas ir visai būtiski, izvērtējot Latvijas eksporta perspektīvas. Turklāt minētie rezultāti ir tiešā pretrunā ar tām reālajām tendencēm, kas iezīmējušās republikas ārējos noieta tirgos. Kā jebkura informācija, arī šīs aptaujas dati ir rūpīgi jāanalizē.

NVS tirgū Latvijas eksportētāju pirmais uzdevums – nezaudēt pozīcijas, kas jau iekarotas. Tas nebūs viegli. Konkurence pieaug. Rietumu sāncenši visai aktīvi cenšas apgūt šo ietilpīgo tirgu. Krievijas un citu valstu importētāji arvien biežāk vēlas iepirkt kvalitatīvas Rietumu preces. Pakāpeniski attīstīsies arī vietējā ražošana. Latvijas produkcijai šinī Eirāzijas tirgū būs noiets vienīgi tad, ja tā būs konkurētspējīga gan pēc tehniskiem, gan ekonomiskiem parametriem.

Vēl sarežģītāks ir otrais uzdevums – eksportu uz šo reģionu paplašināt. Jāorientējas ne tikai uz Krievijas tirgu. Perspektīvas Baltkrievijā ir atkarīgas no tā, cik cieša nākotnē būs Krievijas un Baltkrievijas politiskā un ekonomiskā integrācija. Aktīvāk jāizvirza Latvijas preces uz Ukrainas tirgu, izmantojot brīvās tirdzniecības režīmu. Mērķtiecīgs darbs, uzņēmība plašāk atvērs eksporta vārtus uz Vidusāziju. Bet kas neriskē, tas nevinnē! Šis tirgus diemžēl ir nestabils, nedrošs. Krievijas finansu banku krīzei neredz galu. Daži prognozē, ka Krievijas tirgus, norēķinu iespēja normalizēsies ne ātrāk kā pēc diviem gadiem, citi min, ka šis process aptvers veselu piecgadi. Jebkurā variantā zaudējumu kompensācija eksportā uz NVS valstīm prasīs ilgāku laiku. Krievijas prezidenta vēlēšanu rezultāti 2000. gadā būtiski iespaidos Latvijas – Krievijas, arī attiecības ar citām NVSS valstīm desmit gadu periodā. Būvēt ekonomisko stratēģiju uz tik nedrošām perspektīvām nav prāta darbs.

2.7. Pakalpojumu eksporta rezerves

Tranzīts. Latvijas ģeogrāfiskais stāvoklis, esošā infrastruktūra (zemesceļi, dzelzceļš, ostas ar speciāliem termināliem, cauruļvadi) nosaka tranzīta nozīmīgo lomu republikas tautsaimniecībā, pakalpojumu eksportā it sevišķi. Par lielām rezervēm šai jomā liecina 1996. gada un 1997. gada pirmo mēnešu rezultāti. Bez papildu investīcijām 1996. gadā salīdzinājumā ar 1995. gadu kravu pārvadājumi dzelzceļa transportā pieauga tranzītā par 28%, tai skaitā caur ostām par 27%. Visstraujāk palielinājās eksporta pārvadājumi – par 53%, importa pārvadājumu pieaugums līdzinājās 28%. Par 15% palielinājās nosūtīto kravu daudzums Latvijas ostās, par 18% naftas transportēšana pa magistralo naftas vadu. Kravu eksports ar automobiļiem pieauga par 21%. Tranzītam vēl ir lielas izaugsmes rezerves. Ventspils neaizsalstošajai ostai pagaidām nav vērā ņemamas konkurences. Var atzīmēt, ka naftas vada būve no Ventspils uz Mažeikiem prasītu krietni mazākus līdzekļus un ievērojami pazeminātu naftas pārvadāšanas pašizmaksu, salīdzinot ar tām izmaksām, kas saistās ar Butiņģes termināla celtniecību un ekspluatāciju Lietuvas teritoriālajos ūdeņos tikai 3 km attālumā no Latvijas robežas.

Liepājas ostas sakārtošana un attīstība jau tuvākajā nākotnē spēj palielināt tranzīta apjomu Latvijā. Izaugsmes rezerves ir arī Rīgas ostai.

Tranzīts Austrumi – Rietumi un Rietumi – Austrumi ir atkarīgs no starptautiskā klimata un visai būtiski no politiskajām un ekonomiskajām attiecībām starp Latviju un Krieviju. Perspektīvā *Via Baltica* piesaistīs tranzītkravas ne tikai no un uz Somiju un tās kaimiņvalstīm. Ir arī iecere radīt no Krievijas neatkarīgu gāzes apgādes sistēmu Baltijas jūras valstīm, izmantojot Latvijas apakšzemes gāzes krātuves. Šo krātuvju izmantošana un pārsūkņēšana citu valstu vajadzībām palielinās Latvijas eksporta pakalpojumus.

Atgādināsīm, ka tieši tranzīta pieaugums galvenokārt noteica Latvijas iekšzemes kopprodukta palielināšanos 1996. gadā.

Konkurence saasinās. Būtu maldīgi pieņemt, ka Latvijas pakalpojumu eksports, pirmām kārtām apjomīgais tranzīts, tuvākā un tālākā nākotnē nemitīgi pieaugs. Šajā sakarībā nopietnu ievēribu pelna Finansu un menedžmenta konsultācijas firmas "Konsorts" pētījumi un secinājumi par konkurences cīņas saasināšanos tranzīta

jomā. *Pirmkārt*, pagājis tas laiks, kad konkurēja atsevišķas ostas vai termināli par konkrētām kravām (nafta, cukurs, metāls u.c.). Šodien konkurence arvien saasinās starp maģistrālēm un transporta maršrutiem, kas sastāv no dažādiem transporta veidiem. *Otrkārt*, pieminētie transporta, reizē tranzīta maršruti, šķērso plašus ģeogrāfiskus reģionus, kas aptver vairākas valstis. Konkurencē neizbēgami iesaistās ne tikai ar tranzītu saistītas firmas, uzņēmēju aprindas, bet pašas valstis, pat valstu grupās, un to politiskie spēki. *Treškārt*, plašākā ģeopolitiskā kontekstā šī konkurence savā saknē ir nekas cits kā Eiropas ziemeļaustrumu daļas un daļēji arī Centrāleiropas ekonomisko interešu sfēras pārdale. *Ceturtkārt*, šai cīņā iesaistīta gan Latvija kā tranzītzone, gan Krievija ar savām plašām importa un eksporta iespējām. Latvijas tranzīta nākotne būtiski atkarīga no Latvijas un Krievijas attiecību rakstura. *Piektkārt*, Krievijas valdība 1993. gadā apstiprināja speciālu ostu attīstības programmu. Tā paredz esošo ostu paplašināšanu un jaunu ostu celtniecību (no tām 3 Pēterburgas apkaimē). Pēc programmas īstenošanas gaidāms, ka Krievijas kravu pārvadāšana caur "tuvo" ārzemju ostām līdz 2005. gadam samazināsies četras reizes. *Sestkārt*, ja šīs ieceres kļūs par realitāti, un tranzīta plūsma caur Latvijas ostām attiecīgi ies mazumā, mūsu republikas iekšzemes kopprodukts pēc 2000. gada var neatgriezeniski zaudēt vairāk nekā 300 miljonus Ls gadā (tā brīža cenās). *Septītkārt*, lai aizlāpītu radušos "caurumu", saskaņā ar aprēķiniem alternatīvās nozarēs investīciju veidā būtu papildus jāpiesaista 2,4 miljardi latu. Ievērojot līdzšinējās tehnikas tendences, šāda investīciju programma īstenojama 12 gadu laikā plus ieguldījumu atdeves kavēšanas laiks 2 – 3 gadi. *Astorkārt*, pēc šāda attīstības scenārija (varianta) Latvijas ekonomika 14 – 15 gadus mīnāsies uz vietas. Tās attīstība vērā ņemamos tempos tad varētu sākties tikai pēc 2010. gada. Šī "Konsorta" ekspertu prognoze nav ignorējama. Nākotnē gaidāmais ir reāli jāizvērtē un nav jāsēž, saliekot rokas klēpī. Sprotams, situācija nav jādramatizē. Krievijas ostas ap Pēterburgu ir aizsalstošas. Krievija vēl ilgāku laiku pārdzīvos nopietnas ekonomiskas grūtības, un tās vadītājiem būs rūpīgi jāizsver, vai atmaksāsies īstenot miljardu ieguldījumus jaunos kravu pārvadājumu virzienos, ja ir lēta alternatīva pa vecam izmantot tranzītu caur Baltiju. Ventspils un drīz

vien arī Liepājas ostās konkurences spēja var saglabāties ilgstošā perspektīvā. Jāpiekrīt V.Osim, ka starpvalstu attiecībās reāla nozīme ir tādai politikai, kas orientēta uz nākotni¹⁵. Lai saglabātu tranzītam kā eksportpakalpojumam nozīmīgu vietu Latvijas tautsaimniecībā, jāpanāk, lai, *pirmkārt*, ES oficiāli atzītu tranzītu caur Latviju kā Rietumu interesēm atbilstošu transporta koridoru attiecībās ar Austrumiem, *otrkārt*, lai Krievija varētu ar mums rēķināties kā ar draudzīgu un drošu partneri gan šodien, gan nākotnē. Labas partneru attiecības ir atkarīgas no abu pušu izpratnes un politiskās gribas. Diemžēl briesmu signāls jau atskanējis. 1997. gada jūnijā Krievijas prezidents B.Jeļcins parakstīja dekrētu, kas paredz strauji kāpināt eksportu caur Somijas līča ostām.

Tūrisms. Lielas neizmantotas rezerves pakalpojumu eksportā ir tūrismā. Tā izvērsana prasa ievērojamas investīcijas, lai sakārtotu pievilcīgas tūrisma vietas un izveidotu tā infrastruktūru. Apkalpošana jāpaceļ līdz Rietumu standartiem.

Aktuāla ir Rīgas Jūrmalas problēma. Šeit izveidotais pakalpojumu potenciāls daļēji aiziet postā. Rīgas jūras līča piesārņotība negatīvi iespaido ārzemju tūrisma plūsmu vasarā. Noteikts šķērslis tūrismam no NVS valstīm ir vīzu saņemšanas organizācija. Pārkārtojumi šajā jomā, kas īstenoti 1996. gadā, bija tikai pirmais solis problēmas kārtošana. Arī tūrisma firmu aktivitāte ir nepietiekama. Ir grūtības ar vasarnīcu fonda racionālu izmantošanu; nepieciešami līdzekļi to remontam. Valstiski jāapzinās tūrisma attīstības nozīme iekšzemes kopprodukta palielināšanā, jaunu darba vietu radīšanā, maksājumu bilances pozitīvā saldo veidošanā. 1996. gada 3. ceturksnī tūrisma pakalpojumu īpatnējais svars kopējā pakalpojumu eksportā līdzinājās 26%.

Cik tērē ārzemnieks Latvijā? Valsts statistikas komiteja veikusi apsekojumu, kas rosina uz pārdomām par tūrisma attīstību Latvijā. Apsekojuma periodā no 1995. gada decembra līdz 1996. gada novembrim no kopējā ārzemju ceļotāju skaita – 1,7 miljoniem – par tūristiem var uzskatīt tikai 560 tūkstošus cilvēku jeb trešo daļu. Šai sakarībā interesi modina ārzemju ceļotāju motīvi, ierodoties Latvijā (šķērsojot tās robežu).

¹⁵ "Bizness un Baltija", Nr. 3, 1996.g. 3.decembrī, 18. lpp.

ĀRZEMJU CEĻOTĀJU CEĻOJUMA MOTĪVI (PROCENTOS)¹⁶

	Pavisam	tai skaitā vasaras sezonā
Kopā	100	100
tai skaitā		
atpūta	7,2	9,6
draugu, radnieku apmeklējums	25,3	23,3
ārstēšanās	0,4	0,4
sports	0,7	0,6
iepirkšanās	4,4	4,5
tranzīts	28,8	31,8
darījumi	22,9	15,0
cits motīvs	10,3	14,8

Šī ārzemju ceļotāju motīvu struktūra būtiski iespaido pakalpojumu eksporta konkrēto apjomu. No kopējā ārzemju viesu skaita tikai 33% Latvijā ieradās uz vairākām dienām (Latvijā nakšņoja). Ja galvenais ceļojuma motīvs bija ārstēšanās vai draugu apmeklējums – 5 dienas.

Ārzemju ceļotāji apsekojuma periodā (12 mēnešos) tieši Latvijā (bez ceļa izdevumiem) iztērējuši 109 miljonus Ls jeb vidēji diennaktī 22 latus. Šie skaitļi raksturo gan pakalpojumu eksportu, gan produkcijas eksportu. No tiem ceļotājiem, kas Latvijā nakšņoja, tikai katrs trešais izmantoja viesnīcu pakalpojumus, šie iebraucēji vidēji dienā jau tērēja 48 latus, no tiem par viesnīcu pakalpojumiem – 26 latus. Sprotams, daudz lētāk bija dzīvot pie radiem vai draugiem, apmesties privāti. Par to uzskatāmi liecina apsekojuma dati. Pēdējā gadījumā Latvijā vidēji pavadītas 11 dienas ar dienas tēriņu 13 latu apmērā. Savukārt tie ceļotāji, kas Latvijā ieradās ar mērķi iepirkties, vidēji dienā izdeva 234 latus. Biznesa darījumu kārtotāju vidējais dienas tēriņš līdzinājās 52 latiem. Ievērtību pelna arī šī savdabīgā eksporta struktūra pa valstīm. Izrādās, ka visvairāk izdevuši Krievijas ceļotāji – 29 milj. latu, Lietuvas – 15 milj. latu, Vācijas – 12 milj. latu. Statistikas komitejas apsekojuma dati ir ne tikai interesanta informācija ziņkārīgajiem, bet nozīmīgs atgriezeniskās saiknes

¹⁶ Pielikums Latvijas statistikas ikmēneša bijetenam. 1/1997, 5., 6. lpp.

signāls valsts institūcijām, kuru pienākums ir sekmēt tūrisma attīstību, un uzņēmējiem, kas nodomājuši izvērst savu darbību tūrisma jomā. Rīgai jā sagatavojas tai tūristu plūsmai, kas gaidāma sakarā ar pilsētas 800 gadu jubileju. Šodien pasaulē arvien lielāku īpatsvaru gūst ārzemju tematiskais tūrisms. Tiek apsvērta ideja Rīgu ar UNESCO starpniecību izsludināt par pasaules JŪGENDSTILA galvaspilsētu. Tiek lēsts, ka tas varētu Latvijai piesaistīt ap 300000 papildu tūristu, kuru mērķis būtu iepazīt jūgendstila arhitektūru, mākslu. Šos ieceļotājus no visas pasaules varētu interesēt arī citi tūrisma objekti (Gaujas Nacionālais parks, Usmas ezers utt.). Jaunu impulsu gūtu suvenīru ražošana, visdažādākie pakalpojumi. Tas prasītu noteiktas investīcijas, kas izraisītu multiplikācijas efektu. Tas ir viens no daudzajiem piemēriem, kā var veicināt tūrismu un līdz ar to pakalpojumu eksporta attīstību.

2.8. Valsts atbalsts Latvijas eksportam

Attīstības nosacījums. Daudzkārt uzsvērām, ka iekšzemes kopprodukta straujš pieaugums ir Latvijas ekonomikas attīstības obligātais nosacījums, sociālās labklājības garants. Savukārt IKP spējā izaugsme prasa investīcijas, investīcijas un vēlreiz investīcijas. Multiplikācijas-akselerācijas mehānisms pēc ķēdes reakcijas principa virzīs tautsaimniecību uz priekšu. Vēlreiz un vēlreiz jāuzsver: Latvijas iekšējais tirgus ir šaurs. Importa invāzija to vēl tālāk sašaurina. Investora motivācija, ienākot Latvijas tautsaimniecībā, saistās ar eksportpreču ražošanu. Investīcijas eksportā ir tas fokuss, kur sanāk kopā visi tie pavedieni, kas mērķtiecīgi virzīti, pateicoties tirgus "neredzamai rokai" un valsts institūciju vadīti, nodrošinās Latvijas tautsaimniecības drošu uzplaukumu. Naivi būtu uzskatīt, ka pārejas periodā uz tirgus ekonomiku pozitīvie procesi ritēs vienīgi pašplūsmas, pašregulēšanās ceļā.

Privatizācija un eksports. Valstiski vadītais privatizācijas process prasa detalizētu pieeju katram iepriekšējam valsts objektam. Privatizācijas programmai jādod atbilde uz jautājumu, kādas ir investīcijas, kādām eksportprecēm tās ir nepieciešamas? Kādā tirgū kāds būs konkrēto eksportpreču noiets tuvākā un tālākā nākotnē? Ja šāda atbilde nav saņemta un pārbaudīta, privatizācijas programma nav vēl reāli tapusi. Pēc privatizācijas, investoru piesaistīšanas daudzkārt jāpārbauda, vai pieteiktie uzņēmējdarbības plāni nav

sapņu pilis, bet praktisks veikums ar taustāmu rezultātu. Līdz ar to valsts uzņēmumu privatizācijas plāni (ja tikai nav runa par uzņēmumu likvidāciju) veido nozīmīgu daļu no LR eksportnozaru attīstības programmas.

Nacionālā programma Nr.1. Tā nav nejaušība, ka starp 12 Latvijas nacionālajām programmām Iepno Nr.1 nes Ārējās tirdzniecības valsts programma. Šī programma, par kuras izstrādi un īstenošanu atbild Ekonomikas ministrija, visupirms virzīta uz to valstu loka paplašināšanu, ar kurām Latvijai lietderīgi noslēgt brīvās tirdzniecības līgumu; cits atbildīgs uzdevums ir sagatavot Latvijas iestāšanos PTO vēl 1997. gadā. Minētās nacionālās programmas specifiska izpildinstitūcija ir Latvijas attīstības aģentūra (LAA), kurai uzdots izstrādāt Latvijas eksporta atbalsta programmu, visnotaļ sekmēt tās izpildi.

LAA un Latvijas eksporta atbalsta programma. Eksporta atbalstīšana saistās ar plašu pasākumu loku. Izņemot atsevišķus gadījumus, no šī pasākumu loka ir jāizslēdz tīri protekcioniski pasākumi, lai Latvija neciestu no pretdarbības pēc sāncenšu principa – aci pret aci, zobu pret zobu.

Kādus galvenos pasākumus paredz Latvijas eksporta atbalsta programma? *Pirmkārt*, piešķirt dotācijas, tātad finansiālu palīdzību tiem Latvijas uzņēmumiem, kam stratēģiskā skatījumā ir eksportpotenciāls, kas ļautu iekarot vietu zem Eiropas tirgus saules. Šī finansiālā palīdzība nav domāta ne tiešām, ne portfeļinvestīcijām. To uzdevums ir segt izdevumus, kas saistīti, piemēram, ar reklāmu, uzņēmējdarbības uzsākšanu ārzemēs, biroju atvēršanu un uzturēšanu, noliktavu saimniecību ekspluatāciju, juridiska rakstura izmaksām utt. Atbalsta summas ir pieticīgas: maksimālais, ko var saņemt uzņēmums savu ar eksportprojektu saistītu uzdevumu segšanai, ir 10 tūkstoši latu. *Otrkārt*, LAA uzdevumi ir šādi:

- nodrošināt efektīvu un starptautiski konkurētspējīgu vidi;
- izmantot Latvijas salīdzināmās priekšrocības galvenajās nozarēs un tirgos;
- nostiprināt atsevišķu uzņēmumu eksportjaudu;
- izstrādāt piemērotu un efektīvu atbalsta pakalpojumu programmu.

Panākumu kritērijs. LAA jau pārdzīvoja vairākas reorganizācijas un pagaidām nevar apgalvot, ka smagais eksporta vezums vērā ņemami izkustējies uz priekšu. Situācija ir visai dīvaina. No vienas

puses, tiek apgalvots, ka investīciju piedāvājumu ir atliku likām. No otras puses, neesot vajadzīgais skaits sagatavotu "nobriedušu" investīciju projektu, kur darbu varētu sākt rīt tūlīt pēc brokastīm. Tāpēc nolemts LAA darbību minēto mērķu realizācijai vērtēt pēc šāda kritērija: eksportam no 490 USD uz vienu iedzīvotāju 1995. gadā jāpieaug līdz 800 USD uz vienu iedzīvotāju 2000. gadā. Tas panākams, ik gadus palielinot eksportu par 10%, minētā laika sprīdī eksporta apjomam būtu jāpieaug no 1,23 miljardiem USD līdz 2 miljardiem USD jeb piecos gados 1,63 reizes

Atlases kritērijs. Gribētāju saņemot eksporta atbalsta dotāciju netrūkst. Kā atlasīt efektīvākus risinājumus un neatkārtot pagātnes kļūdas kredītu piešķiršanas jomā? *Pirmkārt*, īstenojot nepārtrauktības principu. No pieredzes ir labi zināms, ka uzņēmumiem ir dažāda sagatavotības pakāpe eksporta uzdevumu risināšanā. Dažāda ir arī atbalsta dotāciju izmantošanas efektivitāte. Līdzekļu piešķiršana ritēs nepārtraukti. Kas būs vairāk izvirzījies, būs arī reālākais kandidāts uz finansiālu palīdzību. Valdīs sāncensības gars. Līderiem nepārtrauktības principa ietvaros būs priekšrocības.

Otrkārt, piešķirot dotācijas perspektīviem projektiem, atlases kritēriji būs šo projektu nozīmīgums Latvijas tautsaimniecībai, tās turpmākajai attīstībai. Izvērtēs jau gūtos sasniegumus, pasākumu rentabilitāti, potenciālos gaidāmos sasniegumus pēc vislielākās pievienotās vērtības kritērija visilgākam laika periodam. Talkā būs jāņem sarežģītais investīciju multiplikators un akselerators, gaidīšanas laiks. Atlase pēc minētiem kritērijiem neiztiks bez aprēķiniem par katra konkurenta investīciju objekta atdeves lielumu. Nedrīkstēs aizmirst nākamo ienākumu diskontēšanas rezultātus, brīžiem jāņem vērā atziņa, ka rītdienas peļņas lats var būt krietni nozīmīgāks, noderīgāks par aizpārīdienes latu.

Valsts atbalsts eksporta garantēšanā un finansēšanā. Katrs uzņēmējs eksportētājs sapņot sapņo par lētu kredītu, zemiem nodokļiem un izdevīgu nacionālās valūtas kursu pret partneru valūtas kursiem. Eksporta leiputrijas radīšana ikvienam eksportētājam ir praktiski neatrisināms uzdevums. Eksports un imports ir vienas medaļas divas puses. Plusi eksportam var smagi graut importu un otrādi. Pieticīgo iespēju robežās Ministru kabinets 1996. gadā pieņēmis speciālus eksporta atbalsta noteikumus. Šo noteikumu centrā – darbība, kas jāveic valsts akciju sabiedrībai

"Latvijas eksportkredīts" – specializēta finansu institūcija, kas garantē un finansē eksporta un importa darījumus.

A/s "Latvijas eksportkredīts" nav labdarības iestāde, bet komerc-organizācija, kam jā rūpējas par savu atbalsta pasākumu tautsaimniecisko efektu un komerciālu ieguvumu. Šī valsts kredīt-organizācija Latvijas eksportētājiem, to ārzemju partneriem, *pirmkārt*, garantē eksportoperācijas, *otrkārt*, finansē (būtībā kreditē) eksportdarījumus. Klientiem tiek nodrošināta iespēja izmantot pēcāpmaksu atbilstoši noslēgtiem līgumiem. A/s "Latvijas eksportkredīts", *treškārt*, nodrošina LR reģistrētos uzņēmumus pret komerciālo, arī politisko risku, kas var apdraudēt eksporta darījumus. Minētā a/s, *ceturtkārt*, veicina stratēģiski svarīgu tautsaimniecības nozaru produkcijas jeb pakalpojumu eksportu.

Kredītu piešķiršanas iespējas ir pietiekami plašas. Tos var saņemt eksportētāju bankas (refinansēšanas kredīti), eksportētāji kā īstermiņa, vidēja termiņa vai ilgtermiņa kredītus. A/s "Latvijas eksportkredīts" darbību paredzētajos ietvaros nodrošina valsts. Šai nolūkā valsts budžeta likumprojektā ir paredzēti īpaši limitētie līdzekļi. Limitā ietvertie minētie līdzekļi var tikt izmantoti a/s "Latvijas eksportkredīts" saistību izpildē gan kredītu, gan garantiju jomā. Valsts a/s "Latvijas eksportkredīts" darījumiem līdz ar to ir apskaužama drošības gaisotne.

2.9. Secinājumi

Latvijas IKP pieaugums cieši saistīts ar republikas eksporta attīstību. Keinsa IKP izlietojuma formula $C+G+I+E$, kur E ir ārējās tirdzniecības saldo, to uzskatāmi rāda. Vienlaikus Latvijas eksports ir saistīts gan ar ārzemju, gan iekšzemju investīcijām, levērojot Latvijas iekšējā tirgus šaurību, investīcijas galvenokārt eksportpreču ražošanai. Latvija kā tranzīta un tūrisma zeme vairo eksportu minētājās jomās. Latvijas eksporta ikgadējie pieauguma tempi kopš 1995. gada ir ar plus zīmi un visumā augsti – no + 7% līdz +10%. Krievijas krīze šo rādītāju 1999. gadam noteikti pasliktinās. Eksports uz Krieviju 1999. gada pirmajā pusgadā sarucis pēc neoficiālām ziņām piecas reizes. Bartera īpatsvars ir neievērojams. Eksporta samazināšana ir ar tālu ejošām negatīvām sekām. Tiek zaudētas darba vietas, samazinās nodokļu maksājumi, sarūk pašmāju investīcijas un atbaida ārzemju investorus. Dž.M.Keinsa multipli-

kators sāk darboties pretējā virzienā, samazinot IKP pieaugumu augošā apmērā. Negatīvu iespaidu uz eksportu Krievijas virzienā atstāj tīri politiskais faktors. Latvijas oficiālais atbalsts NATO uzliedzumiem Dienvidslāvijai politisko klimatu ārējās tirdzniecības jomā nekādi neuzlabo. Iestāšanās PTO un kaut kad nākotnē ES nesīs eksporta augļus pēc relatīvi ilga laika. Tranzītpārvadājumi dzelzsceļa transportā 1998. gadā samazinājās par 10%, caur ostām par 4%.

Nozīmīga ir Latvijas eksporta nozaru struktūra. Vismazākais īpatnējais svars ir kapitālpēcēm. Tieši kapitālpieces dod vislielāko pievienoto vērtību uz resursu vienību, vairāk kā puse eksporta ir starppatēriņa preces, trešā daļa patēriņa preces. Izvedot neapstrādātu koksni Latvija cieš lielus zaudējumus, jeb pareizāk, negūst pievienoto vērtību, muitas nodokli, ko varēja iegūt, ja koksne tiktu pārstrādāta.

Politiski nozīmīga ir Latvijas eksporta ģeogrāfija. Latvijas preces atrod arvien plašāku noietu Rietumos. Krievijas finansu un banku krīze uz vairākiem gadiem sašaurināja Krievijas un NVS valstu tirgu visumā. Šis tirgus ir arī politiski nedrošs. Cenšoties normalizēt Latvijas attiecības ar Krieviju, vienlaikus labi jāapzinās, ka balstīt republikas eksporta stratēģiju uz šo tirgu būtu bīstams pasākums. Jauni tirgi ar valsts atbalstu būtu jāmeklē Āzijā, Āfrikā, Dienvidamerikā. Vienlaikus maksimāli jāizmanto visas tās iespējas, ko sniedz "iekšējā tirgus aizsardzības likums", dalība PTO, kur no Baltijas valstīm pagaidām esam vienīgie.

Latvijas preču eksports, kas 1998. gadā daudzās pozīcijās gājis mazumā, ir jāīsteno vienlaikus ar saprātīgu importa politiku. Cīņa par mazāku negatīvo saldo ir un paliek Latvijas ekonomikas stratēģisko mērķu dienas kārtībā.

2.10. Pamattermini

Latvijas eksporta dinamika un struktūra Eksporta cenu indekss Eksportpreces: ražojumi un pakalpojumi Valsts atbalsts eksportam Latvijas izstrādājumi –	Dynamics and structure of Latvia export Export unit value index Export commodities production and services Governmental exports support Reserves exports of	Структура и динамика латвийского экспорта Индекс экспортных цен Экспортные товары: изделия и услуги Государственная поддержка экспорта Резервы Латвийского
--	---	--

eksporta rezerves Pakalpojumu eksporta rezerves Privatizācija un eks- ports	Latvia productions Reserves exports of services Privatisation and export	экспорта продукции Резервы экспорта услуг Приватизация и экспорт
---	---	--

2.11. Pašpārbaudes jautājumi

1. Kas raksturo Latvijas preču eksporta dinamiku? Kādi faktori to nosaka?
2. Kas raksturo Latvijas produkcijas eksportu?
3. Kāda ir Latvijas produkcijas eksporta struktūra?
4. Kādas valstis dominē Latvijas produkcijas eksportā? Kāpēc?
5. Kas raksturo Latvijas pakalpojumu eksportu?
6. Kādas ir Latvijas produkcijas eksporta attīstības perspektīvas, rezerves?
7. Kādas ir pakalpojumu eksporta rezerves?
8. Kāda ir tranzīta loma Latvijas eksporta perspektīvā?
9. Kā valsts varētu atbalstīt Latvijas eksporta attīstību tirgus ekonomikas apstākļos?
10. Kā iespaidoja Krievijas finansu un banku krīze Latvijas eksportu?

3. Imports

3.1. Importa ekonomiskais raksturojums

Preču importa būtība. Imports ir preču iegādes (pirkšanas un pārdošanas) attiecības iekšzemē, kas pamatos aptver ārzemēs ražoto produkciju un sniegtos pakalpojumus. Šis formulējums liecina, ka imports obligāti aptver ne tikai kādā valstī ievestos ražojumus, bet arī ārzemju vai ārzemnieku (kā fizisko, tā juridisko personu) pakalpojumu apmaksu. Šaurāks ir importa saturs ārējā tirdzniecībā, jo tas aptver tikai produkcijas ievadumu.

Produkcijas imports un tā statistiskā uzskaitē. Aprēķinot ārējās tirdzniecības apgrozījumu, LR Valsts statistikas komiteja importa kopapjomā ieskaita:

- preces (produkciju), kas šķērso robežu un deklarētas patēriņam Latvijā, t. sk. ievesto elektroenerģiju un dabasgāzi;
- preces, kas ievestas pārstrādei, uzņemoties saistības par atpakalizvešanu;
- eksportētās preces, kas ievestas pēc pārstrādes ārvalstīs.

Importā neieskaita tranzītkravas, preces, kas ievestas uz laiku, preces remontam, nomai, diplomātiskajām pārstāvniecībām, humānās palīdzības kravas.

Preču imports parasti tiek uzskaitīts faktiskajās CIF cenās, t.i., iegādes cenās ieskaitot transporta un apdrošināšanas izmaksas *līdz importētājvalsts robežai*. Importa uzskaitē latos ir tās pašas valūtas kursa problēmas kā eksportā.

Pakalpojumu imports. Pietiekami sarežģīti ir noteikt pakalpojumu importa loku un lielumu. Produkcijas importu fiksē tirdzniecības bilance, bet pakalpojumu importu – maksājumu bilance. Pēdējā atrodam plašu informāciju par to pakalpojumu apmaksu, kas naudas plūsmas veidā atstāj valsti. Var izdalīt vienpadsmit pakalpojumu importa pamatveidus:

Pirmkārt, transporta pakalpojumi, ko Latvijas uzņēmumiem un iedzīvotājiem veic ārzemju firmas.

Otrkārt, analogi sakaru pakalpojumi.

Treškārt, Latvijas iedzīvotāju ārzemju braucieni (komandējumi, mācības, tūrisms, ārstēšanās).

Ceturtkārt, celtniecības darbi, ko veic ārzemju uzņēmumi.
Piektkārt, apdrošināšana ārzemju firmās.
Sestkārt, ārzemju firmu finansu norēķinu pakalpojumi.
Septītkārt, ārzemju firmu datoru un informātikas pakalpojumi.
Astotkārt, autoru honorāri ārzemniekiem.
Devītkārt, ārzemju pakalpojumi izklaides, kultūras, sporta jomā.
Desmitkārt, ārzemju pakalpojumi valdībai, citām valsts institūcijām, diplomātiskām pārstāvniecībām, pašvaldībām, politiskām un sabiedriskām organizācijām.
Vienpadsmitkārt, Latvijas kuģu, lidmašīnu, autotransporta remonta pakalpojumi ārzemēs.
 Daži no minētiem pakalpojumu importa pamatveidiem (ceļojumi, transports) saistās ar produkcijas importu (celtniecības darbi, celtniecības iekārtas, materiāli).

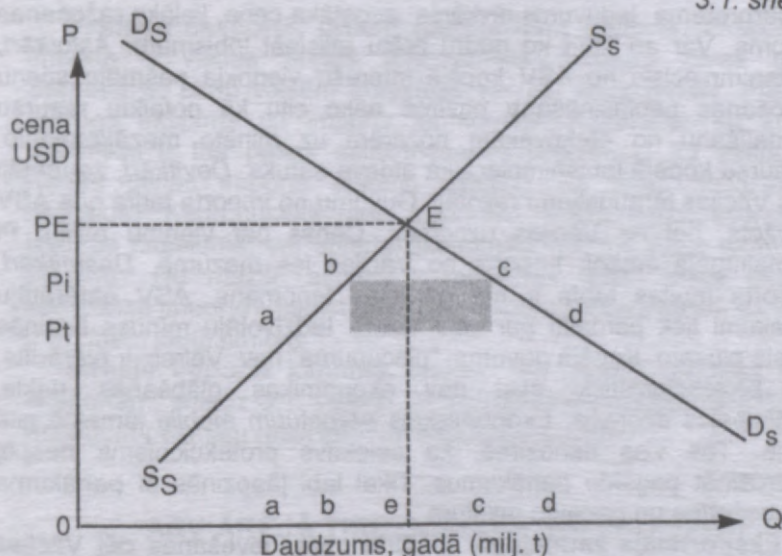
3.2. Imports un muitas tarifi

Aizsargvalnis pret importu. Prakse liecina, ka importa aizsargmuitu tarifi tiek lietoti krietni plašāk nekā muitas barjeras eksportā. Tas arī saprotams no motivācijas viedokļa. Muitas nodoklis importā attiecību jomā pilda daudzas funkcijas. *Pirmkārt*, sadārdzina ievadamās preces, tādējādi sargā pašmāju produkciju vietējā tirgū no cenu konkurences. Tas attiecas gan uz patēriņa priekšmetiem, gan investīciju precēm. *Otrkārt*, šādi importa aizsargtarifi ir protekcionisma ieroči un ir pretrunā ar D.Rikardo teorēmu. Saprotams, šādi tarifi atbilst noteiktu ražotāju interesēm. To lobījs vaiga sviedros pūlas panākt to noteikšanu, saglabāšanu. Objektīvi tiek iegrožota konkurence, grauti efektīvas saimniekošanas stimuli. *Treškārt*, ievedmuita var būt vērā ņemams valsts budžeta ieņēmuma avots. *Ceturtkārt*, šie tarifi spēj regulēt importa struktūru. Augstā likme var tikt noteikta luksuspreču importam, prestižām (arī dārgām) automašīnām, alkoholiskiem dzērieniem, tabakas izstrādājumiem, dārglietām, preču grupām, kurām valstī importētājā ir liels pieprasījums. Šinī gadījumā alternatīva muitas nodoklim ir akcīzes nodoklis, kas tāpat spēj labi pildīt valsts kasi. Tas neizslēdz tandēma principu, kad akcīzes nodoklis papildina augstu ievedmuitu un ar divkāršu vilkmi risina vienus un tos pašus fiskālos uzdevumus. *Piektkārt*, ekonomiskas pretrunas un sacensības var pāraugt

politiskā strīdā vai, otrādi, importa tarifi kļūst par politisku ambīciju trumpi un jau tālāk tiek lietoti kā politiskās cīņas zobeni.

Importa tarifu mehānisms. Pieņemsim, ka Vācija kā ES valsts eksportē uz ASV relatīvi lētus tērauda stieņus. ASV tēraudažotāju motivētā reakcija: aizokeāna nekaunām aizšķērsot ceļu uz ASV tirgu ar augstu importmuitu. Shēmā tas izskatās tā.

3.1. shēma

3.1. shēma secīgi raksturo vairākus variantus. *Variants Nr. 1.* ASV tērauda stieņus neimportē. Cena E (PE) raksturo pašmāju pieprasījuma un piedāvājuma līdzsvaru. Cena relatīvi augsta, jo tērauda stieņu ražošana ASV ir mazāk efektīva nekā Vācijā. *Variants Nr. 2.* ASV ievieš importa tarifu katrai tērauda preces vienībai $P_i - P_t$. Šim solim būs daudz un dažāds sekas. *Pirmkārt*, ievērosim, ka iekšējā līdzsvara cena pretrunā ar iepriekš teikto nevar līdzināties Pe , jo brīvās tirdzniecības iespaidā pasaules tirgū iekšējai cenai neizbēgami jālīdzinās zemākajai pasaules cenai, kas konkrētā gadījumā līdzinās P_t . *Otrkārt*, ja cena līdzinās P_t līmenim, tad pieprasījumu raksturo krustpunkts $P_t - d$, bet piedāvājumu, t.i., pašmāju ražošanu – $P_t - a$. *Treškārt*, veidojas deficīts $a - d$, ko nosedz imports. *Ceturtkārt*, imports sakarā ar aizsargtarifu maksās dārgāk, proti, P_i . *Piektkārt*, importā tarifi sašaurinās pieprasījumu pēc

tērauda stieņiem. Agrāk šis pieprasījums uz horizontālās ass līdzinājās d, tagad šis pieprasījums aptvers punktu c. *Sestkārt*, papildu ienākumu gūst arī tērauda stieņu ražotāji: produkcijas vienības cena pieaug no Pt līdz Pi. *Septītkārt*, ASV tērauda stieņu ražotājiem rodas stimuls paplašināt produkcijas izlaidi no a līdz b. ASV ražotāju ieinteresētība ieviest importa muitas tarifus ir nepārprotama. Ieguvums divkārs: augstāka cena, lielāks ražošanas apjoms. Var arī kaut ko gudru prātu atlicināt lobismam. *Astotkārt*, tautsaimnieciski no ASV kopējā interešu viedokļa pašmāju stieņu ražošanas paplašināšana nozīmē neko citu kā noteiktu resursu pārdalīšanu no efektīvākām nozarēm uz minēto mazākefektīvo. Resursu kopējā tautsaimnieciskā atdeve saruks. *Devītkārt*, zaudētāji būs Vācijas tēraudstieņu ražotāji. Guvumu no importa tarifa gūs ASV budžets, bet ne Vācijas uzņēmēji. Cenas par vienību paliks Pi nemainīgajā līmenī. Imports no Vācijas ies mazumā. *Desmitkārt*, importa muitas tarifs ir tīrs pārdales fenomens. ASV patērētāju ienākumi tiek pārdalīti par labu valstij. Iedzīvotāju mīnuss līdzinās valsts plusam. Kopējā guvuma, "piecepuma" nav. Vēlreiz ir pierādīts, ka protekcionistiski stiķi nav ekonomikas glābšanas riņķis, augšupejas dzenulis. Ekonomiskais *perpetuum mobile* jāmeklē citā jomā. Tas viss nenozīmē, ka selektīvs protekcionisms nespēj nodrošināt pagaidu panākumus. Tikai labi jāapzinās šī panākuma ierobežotība un pagaidu raksturs.

Eksportētāja zaudējumi. Importa muito ieviešanas dēļ Vācijas eksportētāji ir divkārsi zaudētāji. *Pirmkārt*, samazināties tērauda stieņu eksports. Konkurence saasinās. *Otrkārt*, sarūk eksporta ieņēmums, samazinās USD ieplūde. Daļa tirgus tiek zaudēta. Makroekonomiskās sekas ar to vēl nav galā.

Eksportētāja zaudējumi pāraug importētāja zaudējumus. Vācijai jāsamazina imports no ASV (mazāk dolāru, mazāks imports). Tas jau skar resursu sadali pasaules tirgū. Vācijai gribot negribot ir jāsašaurina to ASV preču imports, kur aizokeāna ražotājiem ir priekšrocības. Mazliet vienkāršojot situāciju, secināsim, ka ASV būs spiesta sašaurināt tieši to ražošanu, kam ir visaugstākā efektivitāte, resursu atdeve. Tautsaimnieciski importmuitas sekmē pārorientāciju uz mazāk efektīvu ražotņu attīstību. Tā importaizsargmuitas, kam it kā ir šaurs uzdevums, spēj pāraugt globālā problēmā un sašaurināt pasaules ražošanu. Tā brīvā tirdzniecība, liberālisms un protekcionisms kā pretmeti "aplaipo" cilvēci ar tieši pretējiem augļiem.

3.3. Pasaules importa dinamika

Vieniem eksports, otriem (partneriem) imports. Eksports un imports – vienas ārējās tirdzniecības medaļas divas puses. Saprotams, starp valstīm atšķirības var būt ievērojamas. Pasaules mērogā eksports un imports iet kopsolī. Raksturīgi, ka importa dinamikai ir tās pašas salīdzināšanas problēmas kā eksportam. Kādās cenās importa apjomu uztvert? Kā iegūt salīdzināmus rādītājus? Kādu jucekli rada nacionālo valūtu kursu svārstības? Izvirzās jautājums, vai atvērta ekonomika nozīmē reizē totāli brīvu importu? Ne mazāk aktuāls ir jautājums, kādā mērā eksports kompensē importu? Statistika nedod iespēju saņemt atbildi uz visiem izvirzītiem jautājumiem.

Straujš importa kāpums. Ieskatu, kā imports izvērsās līdzās eksportam, sniedz 3.1. tabula. Salīdzinājumam izvēlējamies ASV ar bagātiem pašmāju resursiem un eksportpotenciālu.

3.1. tabula

ASV ĀRĒJĀ TIRDZNIECĪBA (MILJRD. USD)¹⁷

	1960		1975		1991	
	Daudzums % no IKP		Daudzums % no IKP		Daudzums % no IKP	
Produkcijas un pakalpojumu eksports	25,3	4,9	136,3	8,6	592,5	10,4
Produkcijas un pakalpojumu imports	22,8	4,4	122,7	7,7	621,9	11,0

Citu ainu deviņdesmitajos gados sniedz importa dinamika tanīs valstīs, kam starptautiskās darba dalīšanas dēļ importa loma ir krietni nozīmīgāka.

¹⁷ Campbell R. McConell, Stanly L. Brue. ECONOMICS. Twelfth edition. McGraw-Hill P.c. 1993. P. 698

3.2. tabula

**ATSEVIŠĶU VALSTU IMPORTA
(PRODUKCIJAS UN PAKALPOJUMU)
DINAMIKA FAKTISKĀS CENĀS % PRET 1990. GADU¹⁸**

	1992	1994	1995	1996
ASV	121	138	150	160
Lielbritānija	101	101	112	125
Japāna	108	122	138	(vērtējums)
Vācija	108	155	118	151
Francija	107	117	123	(vērtējums)
Nīderlande	110	121	135	—
Beļģija-Luksemburga	105	100	110	—
Austrija	108	105	119	—
Dānija	101	114	122	—
Somija	79	94	100	—
Koreja	127	154	187	—

Būtiskas atšķirības importa dinamikā starp valstīm raksturo ne tikai resursu nodrošinātība, ražošanas daudzveidība, bet arī ekonomiskās izaugsmes temps. Statistika nedod iespēju visām valstīm aprēķināt importa dinamiku salīdzināmās cenās. Tāpēc 3.3. tabulas dati ir nepilnīgi un sniedz tikai orientējošu priekšstatu par importa fiziskā apjoma izmaiņām.

3.3. tabula

**ATSEVIŠĶU VALSTU IMPORTA DINAMIKA
SALĪDZINĀMĀS CENĀS % PRET 1990. GADU¹⁹**

	1992	1994	1995	1996
ASV				
importcenu indekss	100	102	106	107
salīdzināmās cenās	121	135	142	149
Japāna				
importcenu indekss	77	73	71	—
salīdzināmās cenās	140	167	194	—
Francija				
importcenu indekss	74	88	99	—
salīdzināmās cenās	144	133	124	—

¹⁸ Statistic Directorate. Monthly Statistic of foreign trade. 1997, February

¹⁹ Turpat

Cenu indekss, kas aptver tikai trīs valstis, nedod pamatu vispārinājumam. Ievērojot ASV importa cenu indeksu līdžās Japānas un Francijas datiem, var vadīties pēc pieņēmuma, ka būtiskas izmaiņas importa cenu līmenī 90. gados nav notikušas. Tāpēc importa dinamika faktiskajās cenās ir tuva dinamikai salīdzināmās cenās. Tikai salīdzinot Japānas datus, vērojam, ka šīs valsts imports salīdzināmās cenās ir pieaudzis par apmēram ceturto daļu. Japānas importa augstie pieauguma tempi atbilst Japānas ekonomikas īpatnībām, dabisko resursu trūcumam.

3.4. Latvijas imports

Veicinoši faktori. Latvijas atvērtā ekonomika ir ne tikai nepārprotams labums, attīstību veicinošs faktors, bet arī auklējams bērns, kam nemitīgi jāseko, neļaujot veikt pārāk straujus sānu lēcienus jeb, citiem vārdiem, braukt no grāvja grāvī.

Latvijas eksports aug gausi, pārvarot ne mazums grūtību, kam ir ne tikai tīri ekonomisks raksturs, bet LR importam vārti ir plaši atvērti. *Pirmkārt*, Latvijā importam ir radīta pozitīva politiska gaisotne. *Otrkārt*, to papildina labvēlīgs muitas režīms. *Treškārt*, Latvijai manāmi trūkst enerģētisko resursu, ko vietējais "auzumotors", koksne, kūdra nespēj aizstāt. *Ceturtkārt*, materiālus, izejvielas, komplektējošās detaļas, plašs investīciju preču klāsts ir jāieved no svešām zemēm. *Piektkārt*, pat visprimitīvākie darba līdzekļi un to rezerves daļas ir importa objekti. *Sestkārt*, importu veicina tas, ka Latvijas iedzīvotāji "izbadējušies" pēc kvalitatīviem ārzemju izstrādājumiem, pievelk produkcijas krāšņais noformējums, dizains. *Septītkārt*, nav ignorējams reklāmas magnētiskais spēks. *Astotkārt*, ārzemju investorus pievelk ieguldījumi tirdzniecībā, kur līdzekļi ātri aprit un pēc tam nemitīgi piesaista importa produkciju. *Devītkārt*, pretstatā dārgo preču klāstam savs pircējs ir arī "second hand" produkcijai. Īpaša loma ir lietoto automašīnu importam no Rietumeiropas valstīm. *Desmitkārt*, lata kursa kāpums pret brīvi konvertējamām valūtām, it sevišķi 1993. – 1994. gadā, nostiprināja importa produkcijas konkurences spēju cenu jomā, salīdzinot ar pašmāju ražojumiem. *Vienpadsmitkārt*, trūkumi muitas kontrolē vājināja tos iekšējā tirgus aizsargpasākumus, ko pieļāva starptautiskās vienošanās, piemēram, kvalitātes jomā. *Divpadsmitkārt*, produkcijas importu bija iespējams ieslēgt "netīrās" naudas atmazgāšanas

mehānismā. Par kriminālas izcelsmes naudu varēja iegādāties preces eksportam uz Latviju, lai pēc preču realizācijas to absolūti legāli pārskaitītu uz solidām ārzemju bankām. *Trīspadsmitkārt*, importa izvēšanai galvenais bija tas, ka brīvā ārējā tirdzniecība aktīvi sekoja D.Rikardo modeļa īstenošanai. Tirgus "neredzamā roka" sekmīgi veica savu darbu, it sevišķi apstākļos, kad stingras ārējās tirdzniecības politikas neeksistēja un maksājuma bilance bija ārpus kontroles.

Importa kontrabanda. Latvijas nesakārtotās robežas, korupcijas fakti starp robežsargiem un muitas darbiniekiem sekmē plaša mēroga importa kontrabandu. Šī iemesla dēļ faktiskais importa apjoms ir lielāks par oficiālo uzskaitīto. Pirms zināma laika attiecīgo dienestu darbinieki novērtējuši, ka alkoholisko dzērienu nelegālais imports no Vācijas ir piecas reizes lielāks, nekā uzrādīts muitas deklarācijās. Savukārt, pēc Zemkopības ministrijas rīcībā esošās informācijas, 1995. gada pirmajā pusē Latvijā kontrabandas kārtībā esot ievesti ap 82 miljoni olu, salīdzinot ar 1,4 miljoniem olu, ko importēja legāli. Gaļas produktu jomā šajā pašā laika periodā importa kontrabandas apmēram pret muitā fiksēto daudzumu raksturīga attiecība 7:1. Latvijas valdības kurss uz robežu sakārtošanu sekmēs kontrabandas samazināšanu.

3.5. Latvijas importa dinamika un struktūra

Produkcijas imports dominē. Pirms importa atsevišķu daļu dinamikas analizēšanas, noskaidrosim produkcijas un pakalpojumu īpatsvaru kopējā importā.

3.4. tabula

PRODUKCIJAS UN PAKALPOJUMU IMPORTA ĪPATSVARS % NO KOPĒJĀ IMPORTA FAKTISKAJĀS CENĀS LŠ²⁰

	1993	1995	1996	1997	1998 (vērtējums)
Produkcijas imports	84	88	72	78	76
Pakalpojumu imports	16	12	29	22	25

²⁰ Latvijas makroekonomiskie rādītāji. R.:3/1999, 37. lpp.

Produkcijas imports kā dominante šaubas nerada. Gadu svārstībām ir savi cēloņi. 1995. gads kā komercbanku krīzes gads sekmīgi īstenoja importa kredītus, aizdevumus ar paātrinātu līdzekļu apriti. Nākošajā gadā soli pielika dažādi pakalpojumi, arī tūrisms no Latvijas. 1998. gadā pakalpojumu īpatnējā svara samazināšanos sekmēja tranzīta sašaurināšanās.

3.6. Produkcijas importa dinamika

Cenu faktors. Tāpat kā eksporta dinamiku arī importa apjoma izmaiņas daļēji regulē atšķirīgu cenu izmantošana. Uzņēmumu grāmatvedība uztver importu faktiskās cenās latos, ņemot vērā Latvijas Bankas noteiktos valūtas kursus. Praktiski norēķini visbiežāk notiek USD, Eiropā bieži vien DEM (turpmāk *eiro*). Salīdzināmās cenas kalpo, lai valūtu kursu svārstības nesagrozītu priekšstatu par importa fiziskā apjoma izmaiņām.

3.5. tabula

PRODUKCIJAS IMPORTA DINAMIKA²¹

	1994	1995	1996	1997	1998 (vērtējums)
Faktiskās cenās tūkst. Ls	694588	923384	1278169	1582352	1881285
Faktiskās cenās tūkst. USD	124149	11748974	2218935	2601286	2943328

3.6. tabulas importa dinamika 1993. gada vidējās cenās ir tuvāka realitātei nekā faktiskā informācija. Bija jāizmanto dažādi dati, ko sniedz mūsu statistika, lai iegūtu šo nozīmīgo skaitļu rindu. Procentos pret iepriekšējo gadu un pret 1994. gadu produkcijas imports attēlots 3.6. tabulā.

²¹ Latvijas makroekonomiskie rādītāji. R.: 1996, 24. lpp.
Latvijas statistikas ikmēneša biļetens. 1/1999, 114. lpp.

PRODUKCIJAS IMPORTA IZMAIŅU TEMPS % PRET IEPRIEKŠĒJO GADU

	1994	1995	1996	1997	1998	1998. g. % pret 1994. g.
Faktiskās cenās Ls	100,0	134,9	138,4	123,7	118,9	270,8
Faktiskās cenās USD	100,0	140,8	126,9	117,3	113,1	237,0

Kā jau varēja sagaidīt, salīdzināmās cenas dod mērenāku pieaugumu tempu nekā produkcijas imports Ls, it sevišķi dolāros. Kārtējo reizi mēs redzam, ka komercbanku krīze visai rosināja importa kredītu piešķiršanu – acīmredzami visdrošāko no kredīta veidiem.

3.7. Produkcijas importa pamata struktūra

Kādiem produkcijas veidiem ir noteicošā loma Latvijas importā? Tas nav ziņkārības jautājums, bet atgriezeniskās saiknes signāls, kas informē, kādā virzienā jāpilnveido importa politika. Anarhija nebūt nav kārtības māte un palīgs racionālai importa struktūrai.

PRODUKCIJAS IMPORTA PAMATA STRUKTŪRA USD²²

	1994	1995	1996	1997	1998 (vērtējums)
Kapitālpreces	15,5	11,1	9,0	6,2	8,6
Starppatēriņa preces	50,9	59,2	48,9	58,6	56,9
Patēriņa preces	30,2	30,3	34,7	33,9	32,5
Pārējās preces	10,4	3,4	7,4	4,4	2,4
Kopā	100	100	100	100	100

3.7. tabulas dati dara galu ilūzijai, ka tieši investīciju preču (kapitālpreču) imports "pasūta importa mūziku", regulē tā apjomu. Šo

²² Latvijas makroekonomiskie rādītāji. R.: 3/1999, 155. lpp.

preču ģipatsvars ir pietiekami stabils. 1996. gada kritums ir labi saprotama reakcija uz komercbanku iepriekšējā gada krīzi, ko var izsekot arī pēc citiem avotiem. Tā saskaņā ar iekšzemes kopproduktu agregēto izlietojumu "Kopējā kapitāla veidošana" 1996. gadā salīdzināmās cenās pieauga, salīdzinot ar iepriekšējo gadu, par 6,0%, 1995. gadā – par 12,6%. Nepārprotams izskaidrojums ir arī starppatēriņa preču ģipatsvara stabilitātei. Apstākļos, kad iekšzemes kopprodukts nekādus tīģera lēcienus neveic, bet aug (1996. gadā) palēnītiņām, galvenais uz tranzīta rēķina, nav arī pastiprināta pieprasījuma pēc starpprodukta, nav kur likt lietā šo daudzveidīgo preču masu.

Pieauguma tendence uzrāda patēriņa preču masu. Šis apstāklis ir ar divējādu ievirzi. *Pirmkārt*, paplašināt piedāvājamo importa preču klāstu. Tirgus piepildījumā ar precēm no visām pasaules malām mēs droši soļojam Eiropas virzienā. *Otrā* ievirze entuziasmu neizraisa. Ārzemju manta sekmīgi izkonkurē pašmāju ražojumus. Vietējais tirgus arvien sašaurinās tieši vietējiem ražojumiem. Apgalvojumi – paši vainīgi, neprotat ne kārtīgi ražot, ne kārtīgi sacensties – ir kā kaķa lāsti, kas debesīs nekāpj. Ir pieņemta "Mazo un vidējo uzņēmumu attīstības nacionālā programma". Pērnā gada nogalē darbojās 6 atbalsta centri ar cēlu uzdevumu palīdzēt radīt konkurētspējīgu, tirgus apstākļiem atbilstošu ražošanu. 1997. gadā iecerēta garantijas aģentūras darbības uzsākšana. Tās dibinātāji ir Latvijas valdība un PHARE. Galvenais aģentūras darba lauks ir nodrošināt sīkos un vidējos uzņēmumus ar lētiem kredītiem. Tā vēl ir nākotnes mūzika. Jo ātrāk tā sāks skanēt, jo labāk. Pagaidām redzam veikalus veikalu galā, un visi plaukti pilni ar importu. Kādu pašmāju sviesta piku, kāpostgalvu, alus pudeli un minerālūdens lāsi vēl nopirkt var. Lozungs "Pērciet Latvijas precis" vairāk atgādina saucēja balsi tuksnesī. Patriotismu tirgū nav praktiski iespējams īstenot. Naiva utopija ir ne tikai debesmanna, bet arī "Galdiņ klājies" ar Latvijas precis bez mērķtiecīgas valdības atbalsta. Tirgus atlasē pagaidām līdzina ceļu patēriņa preču importam.

Jāatzīmē vēl viena īpatnība. Patēriņa preču importa pieaugums notiek tieši tanī brīdī, kad iekšējais tirgus vērā ņemami sašaurinās. 1996. gadā Latvijas mazumtirdzniecības apgrozījums saruka par 11%. Vienīģais saprātīģais izskaidrojums – pašmāju ražotāji pārdevēji zaudē pircēģus.

Kapitālpreču īpatsvars USD. 3.7. tabulas informācija pilnībā apstiprina 3.7. tabulas tendences. Kapitālpreču importa īpatsvara samazināšana 1995. gadā un 1996. gadā var turpmākos gados, pateicoties ierobežotām investīcijām, bremzēt iekšzemes kopprodukta pieaugumu. Nav ignorējams arī tāds apstāklis, ka 1996. gadā, salīdzinot ar 1993. gadu, kapitālpreču imports samazinājies latos par 20%, bet USD – par 8%. Tanī laikā patēriņa preču imports pieaudzis latos par 40%, bet USD par 33%.

3.8. Produkcijas importa detalizēta struktūra

Šodien Latvijā grūti atrast preci, kas nav ārzemju izcelsmes. Arī svešzemju pārtikas produkti vairs nav retums. Kādreizējais patriotiskais lozungs "Pērciet Latvijas preci" zaudējis savu nozīmi: pašmāju rūpnieciskais klāsts ir tik sarucis, ka nepieciešama speciālistu brigāde, kas vaiga sviedros meklēt meklētu kaut ko tādu pievilcīgu, kas ražots uz vietas, par ko būtu vērts atdot Latvijas nacionālo naudu.

Lielas importa preču grupas (kapitālpreces, patēriņa preces, starppatēriņa preces) vēl nedod uzskatāmu priekšstatu, kas visvairāk Latvijā tiek ievests. Aprobežosimies ar diviem pēdējo gadu datiem.

3.2. shēma

PREČU GRUPU ĪPATSVARS PRODUKCIJAS IMPORTĀ PROCENTOS¹

Iedzījinoties 3.2. shēmā, lasītājs pievērsīs uzmanību tam, ka produkcijas importa preču grupas būtiski atšķiras no tām grupām, kas minētas 3.7. tabulā. Uz grupu "kapitālpieces" attiecas tikai mašīnas, mehānismi, iekārtas. Nopietnas grūtības ir savākt pēc 3. shēmas grupām pamatgrupas starppatēriņa preces un patēriņa preces. Tas lieku reizi apliecina, ka atšķirīgi kritēriji grupu (struktūras) veidošanā spēj uzburt citu ekonomisko parādību ainu. Un tomēr kopējās tendences ir vienādas: kapitālpreču īpatsvars pat divu gadu intervālā iet mazumā, patēriņa preču konkurencē iekaro jaunas pozīcijas. Minerālo produktu (degvielas) pirmā vieta ar augošu tendenci izbrīnu nerada. Korekta analīze prasa importa dinamiku sasaistīt ar eksportu.

3.9. Produkcijas importa ģeogrāfija

Importa ģeogrāfiju noteicošie faktori. Latvijas importa ģeogrāfiju nevar neiespaidot nesenā pagātne, iepriekšējie importa sakari, stereotipa pieeja, ka NVS preces ražotas ar tēvu tēvu tehnoloģijām, ka kvalitāte ir zem katras kritikas, bet dizains palicis 20. gadu līmenī. Tāpēc viena otra viendienas prece no Honkongas liekas pievilcīga tieši kā Rietumu prece (vai te nav sajauktas debesu puses?). Latvijas imports savā zināmā daļā balstās uz dabisku monopolu, piegādēm, kam ir gadu desmitiem ilgs stāžs, neregulētas attiecības, pieņemamas cenas, iesakņojusies pieredze. Šīs pretrunīgās tendences rod savu atspoguļojumu produkcijas importa ģeogrāfijā.

3.8. tabula

PRODUKCIJAS IMPORTA ĢEOGRĀFIJA ĪPATSVARS % NO KOPĒJĀ PRODUKCIJAS IMPORTA²³

	1996		1997	1998	
	milj. Ls	Īpatsvars %	milj. Ls	milj. Ls	Īpatsvars %
Pavisam	1278,1	100,0	1582,4	1881,3	100,0
Eiropas Savienība	629,5	49,3	841,2	1039,5	55,33

²³ Latvijas statistikas ikmēneša bijetens. 1/1999, 115., 116. lpp.

3.8. tabulas turpinājums

	t.sk.				
Vācija	176,9	13,8	253,2	315,5	16,8
Francija	19,8	1,5	124,4	49,9	2,6
Lielbritānija	36,2	2,8	139,3	221,3	11,8
Dānija	50,3	3,9	37,6	71,0	3,8
Zviedrija	100,6	7,9	80,7	253,2	16,8
Baltija	153,4	12,0	195,4	143,3	13,9
	t. sk.				
Igaunija	72,8	5,7	94,6	124,8	6,6
Lietuva	80,6	6,3	100,8	118,5	6,3
NVS	363,3	25,5	312,1	301,0	16,0
Krievija	258,4	20,2	246,9	221,3	11,8
Baltkrievija	32,7	2,6	19,5	32,0	1,7
Kazahstana	21,0	1,7	7,1	4,9	0,3
Amerika	48,5	3,8	59,1	57,0	3,0
	t. sk.				
ASV	27,0	2,1	2,7	3,1	0,2

3.8. tabula aptver tikai trīs gadus, bet tomēr dod iespēju izsekot virknei tendenču, fiksēt dažas iezīmes, kas raksturīgas Latvijas produkcijas importam. *Pirmkārt*, LR importa partneri ar maziem izņēmumiem ir Eiropas valstis, to uzņēmēji. Eiropas eksportētāji piegādā Latvijai 93, 5% importa produkcijas. Āzijas īpatsvars eksportā nepārsniedz 2,5%, Amerikas – 3,8%. Eksportētāju un importētāju valstu ģeogrāfiski ierobežotais skaits ir viens no Latvijas ārējās tirdzniecības trūkumiem. *Otrkārt*, manāmi izaudzis imports no Eiropas Savienības valstīm, pozitīvi vērtējami republikas centieni kā pilntiesīgai loceklei iekļauties Eiropas Savienības saimē. *Treškārt*, starp valstīm importētājām līderpozīcijās ar piekto daļu visa importa nostiprinās Krievija. Tas prasa rūpīgi izvērstu ārējās tirdzniecības politikas īstenošanu, atteikšanos no politiskās un ekonomiskās "karstas putras strēbšanas" šai valsts ekonomikai tik nozīmīgajā jomā. *Ceturtkārt*, nopietna uzmanība veltījama Baltijas tirgum. 12% kopējā Latvijas importa vēl ir tikai pirmais pieticīgais solis ceļā uz ekonomiski integrēto Baltiju. Mēs atkal atduramies pret asu problēmu: vai Baltijas tirgus izveidi pilnībā uzticēt tirgus "neredzamajai rokai", vai institucionāliem pasākumiem virzīt un vadīt šo integrācijas procesu. Runa nav par priekšrakstiem, diktātu. Baltijas uzņēmēji ir jāstimulē ciešākai sadarbībai. Jāspriež reāli – vislielākās grūtības

rada specializācijas un kooperēšanas izvēšana Baltijas republiku telpā.

Sakarā ar Krievijas ekonomisko krahu nopietni samazinājies imports no mūsu austrumu kaimiņa. Atbrīvojušās vietas tūlīt aizņēma rietumu firmas. Ieskatu šinī procesā dod 3.9. tabula.

3.9. tabula

IMPORTS NO KRIEVIJAS 1998. GADA SĀKUMĀ UN BEIGĀS²⁴

	01.98		12.98	
	milj. LVL	% no importa kopapjoma	milj. LVL	% no importa kopapjoma
Mīnerālie produkti	11,8	57,6	17,2	68,7
Metāli un to izstrādājumi	2,9	14,0	2,4	9,5
Mašīnas, mehānismi, elektriskās iekārtas	1,8	9,0	1,3	5,4
Ķīmiskās rūpniecības un saskarnozaru produkcija	1,8	8,8	1,5	6,0
Transporta līdzekļi	0,6	2,7	0,6	2,4

Raksturīgs ir mīnerālo produktu ievērojams pieaugums (+45,8%).

3.10. Latvijas produkcijas importa apjoma pieaugums

Kāda produkcija un kāpēc visātrāk iekaro Latvijas tirgu? Pievērsīsimies svarīgākajām precēm Latvijas importā, izmantojot kā salīdzināšanas mērauklu daudzumu. Mēs apzināmies, ka daudzums nav ideāls mērītājs, faktisko apjomu kroplojošās novirzes ir neizbēgamas. Bet daudzums spēj precīzāk pa preču grupām raksturot apjomu nekā lati vai USD, kad kursa svārstības līdz ar rādītāju lielumu ir pilnīgi neizbēgamas. Svarīgākās preces Latvijas

²⁴ "Dienas Bizness", 17.02.99.

importā nosaka ražošanas resursu esamība saistībā ar darba dalītāšanu. Šai sakarībā 1998. g. Latvijā importēja galvenokārt sekojošās preces, skat. 3.10.tabulu.

3.10. tabula

SVARĪGĀKĀS PRECES LATVIJAS IMPORTĀ

	1997	1998	1998 pret 1997 (%)
	daudzums	daudzums	
Svaiga, atdzesēta vai saldēta liellopu gaļa t (izņemot subbproduktus)	3166	2412	76
Svaiga, atdzesēta vai saldēta cūkgaļa t (izņemot subproduktus)	2501	4198	167
Kafija, kafijas aizvietotāji t	3708	3929	106
Āboli t	28771	23950	83
Margarīns t	8283	14581	176
Dabiskie vīnogu vīni t	12399	15352	124
Cigaretes t	1747	2499	143
Dabas gāze t	1318	1323	101
Farmācijas produkcija t	5326	5625	106
Krāsošanas ekstrakti, krāsvielas, krāsas, lakas, tepes, mastika t	21167	25763	122
Mazgāšanas un tīrīšanas līdzekļi (izņemot ziepes) t	14414	15583	108
Jaunas gumijas pneimatisks riepas vieglajām un kravas automašīnām, autobusiem t	4451	5552	125
Tekstila apģērbs un tā piederumi t	2360	2562	106
Elektriskās mašīnas un iekārtas tūkst. tai skaitā	19090	22319	117
televizori, gab.	23122	80167	347
Mēbeles, ieskaitot matračus gultas piederumus	6748	9569	142

Par ko klusē tabula? 3.10. tabula nedod pilnu ainu par svarīgākām precēm Latvijas importā. Katram produkcijas veidam ir sava vēsture, dinamiku noteicoši konkrēti faktori. Kafijas intensīva reklāma veicina kafijas importu taupot uz citu dzērienu rēķina. Mazāks avižu pircēju skaits nevar nesamazināt pieprasījumu pēc avižu papīra. 3.10. tabulā nav ietverti datori. Tam ir savi iemesli. Datoru importā "zvaigžņu gads" bija 1994. gads. Tā laikā šīs vismodernākās tehnikas vienību skaits pieauga 4,3 reizes. Bet jau nākamajā gadā datoru un bloku imports vienībās saruka gandrīz 400 reizes, bet latos pieauga 1,6 reizes. 1996. gadā importēto datoru skaits palielinājās par 68 vienībām (+32%), latos - +40%.

3.10. tabulā nav fiksēti tie produkcijas veidi, kuru importa daudzums ir pamatos stabils, piemēram, dzelzs un tērauds, melno metālu izstrādājumi, elektriskās mašīnas un iekārtas, organiskie ķīmiskie savienojumi, apelsīni, banāni. Apstākļos, kad iekšzemes kopprodukts un patēriņa preču realizācija būtiski nemainās, importēto starppatēriņa preču un patēriņa preču daudzums pa gadiem ir kopumā stabils.

Vēlreiz par kontrabandu. Kontrabandas iespaids uz importu nav ignorējams. Tā ir nopietna ekonomiska, reizē fiskāla problēma, kas rada ne mazums galvassāpju tiesībsargājošiem orgāniem, tiem, kam jāatbild, lai robeža būtu "necaurspīdīga". Bet, ja kontrabandas produkcijas daudzums ir relatīvi "stabils", tas uz importa gada rezultātu dinamiku vērā ņemamu iespaidu neatstāj.

3.11. Pakalpojumu importa dinamika

Pakalpojumu importa apjoms aug. pirmo ieskatu par pakalpojumu importu mēs guvām 3.11. tabulā, kur lasāma informācija par pakalpojumu īpatsvaru kopējā importā gadu gaitā. Pilnīgākai problēmas analīzei jābalstās uz informāciju par pakalpojumu importa dinamiku.

PAKALPOJUMU IMPORTA DINAMIKA % PRET IEPRIEKŠĒJO GADU²⁵

	1994	1995	1996	1997	1998 (prognoze)
Ls	100	124,1	84,6	101,9	97,3
USD	100	132,2	81,0	94,5	93,8

Pakalpojumu importa pieaugums jāvērtē kā ievērojams: 1998. gadā, salīdzinot ar 1994. gadu, tā apjoms palielinājās latos 2,1 reizes, ASV dolāros šis pieaugums ir atbilstoši 2,5 reizes. Atliek noskaidrot, kādi konkrēti importa pakalpojumi nodrošināja šo dinamiku. Galvenie faktori ir tranzīts, celtniecība, sakari, apdrošināšana, kompjuāru un informātikas pakalpojumi.

1995. gada pakalpojumu importa kritumu izskaidro komercbanku krīzes daudzās negatīvās sekas. 1996. gads liecina par tranzīta būtisku pieaugumu. Tā ir liecība, ka zināmas naudīgas aprindas komercbanku krīzi pamatos pārvarējušas un uzņēmējiem ir naudas līdzekļi importa pakalpojumiem. 1998. gada pakalpojumu importu samazināja Krievijas krīze.

Produkcijas importa un pakalpojumu importa raksturojums dod iespēju kaut īsi noraksturot Latvijas kopējo importu.

3.12. Latvijas kopējā importa raksturojums

Kopējā produkcijas un pakalpojumu importa dinamika rada iespēju noskaidrot gan šī importa absolūto lielumu, gan tā pieaugumu. Tas nepieciešams, lai raksturotu un aktīvi veidotu Latvijas ārējās tirdzniecības bilanci un tālāk LR maksājumu bilanci.

3.12. tabulas informācija faktiskajās cenās ir ar dažādām novirzēm, kas izriet gan no Ls, gan no USD kursa konkrētām izmaiņām. Lai cik nozīmīgas arī būtu faktiskās cenas uzņēmējdarbības kopējo rezultātu novērtēšanā, reālāku priekšstatu par importa dinamiku dod šī importa apjomu pretstatīšana salīdzināmās cenās. Izskaitļot kopējā importa dinamiku salīdzināmās cenās ir pietiekami sarežģīti. *Pirmkārt*, nav garantijas par informācijas precizitāti. *Otrkārt*, paliek

²⁵ Latvijas makroekonomiskie rādītāji. R.: LS, 3/1999, 57. lpp.

valūtas kursa svārstību problēma. Pie labas gribas var pēdējo izslēgt. Tas prasīs papildu pārrēķinus. Lai veidotu kop importa dinamisku rindu salīdzināmās cenās, jābūt uzskaiti salīdzināmās cenās. Tādu uzskaiti jaunākā krājumā neatrodam. Tāpēc jāaprobežojas ar faktiskām importcenām, kas ir praktisks pamats cenām mazumtirdzniecībā.

Imports un iekšzemes kopprodukts. Mēs jau pieminējām importa lielo nozīmi Latvijas tautsaimniecībā. Nepiedodami būtu atstāt novārtā vēl vienu būtisku aspektu. Noskaidrosim, kā kopējais imports saistās ar Latvijas iekšzemes kopprodukta izlietojumu. Atgādināsim klasisko formulu, ka $IKP = C + G + I + E$, kur IKP = iekšzemes kopprodukts; C = privātais patēriņš, G = valsts patēriņš; I = investīcijas; E = tīrais eksports (eksports mīnus imports). Citiem vārdiem, imports "aprij" no izlietojuma viedokļa daļu IKP, jo lielāks būs imports, jo, pastāvot pārējiem vienādiem nosacījumiem, mazāks būs tas faktiskais IKP lielums, ko iedzīvotāji varēs iztērēt. Ieskatu šinī problēmā sniedz kopējā importa īpatsvars IKP, ko uzskaita kā pievienotās vērtības kopsummu visā tautsaimniecībā.

3.12. tabula

KOPĒJĀ IMPORTA ĪPATSVARS % KOPĒJĀ LATVIJAS IKP²⁶

	1996	1997	1998
Imports faktiskās cenās Ls	59,0	60,6	60,0

Importa īpatsvara tendence IKP nespēj iepriecināt lasītāju ne sirdī, ne prātā. Imports nekaunīgi "apēd" augošo daļu no Latvijā izlietotā IKP.

Jaunas darba vietas ārzemēs. Apmēram pusi no katra Latvijā nopelnītā ienākuma lata mēs atdodam importam, ārzemju veikumam. Tā nebūt nav nevainīga tirdznieciska operācija. Augot importam, mēs ārzemēs rodam jaunas darbavietas, tur tiek saņemta darba alga, pelņa, sociāli maksājumi, budžeta ieņēmumi. Multiplikācijas-akselerācijas mehānisms, kuru iesākam ar saviem importa pirkumiem tepat Latvijā, izvēršas aiz mūsu valsts robežām.

²⁶ Latvijas makroekonomiskie rādītāji. R.: LS 1998.12., 28. lpp.

Nav jābūt cietpaurainiem un nenovīdīgiem egoistiem, kas vāc visu savā ķešā. Ārējā tirdzniecība ir divvirziena kustība: mēs jums, jūs mums. Bet ir robežas, kas makroekonomikā ir jārespektē.

3.13. tabula

KĀ KOPĒJAIS IMPORTS SAMAZINA TĪRO EKSPORTU, LATVIJAS IKP IKGADĒJO IZLIETOJUMU FAKTISKAJĀS CENĀS²⁷

	Eksports	Imports	Saldo	Imports % pret eksportu
1994	938681	905411	33270	94
1995	1101040	1957759	-56719	105,1
1996	1440077	1668810	-728733	115,9
1997	1669116	1947292	-278176	116,7
1998		2297804		

Kur nopirkt Latvijas preci? No 1995. gada izzudis Latvijas tīrais kopējais eksports, bet parādījās tīrais kopējais imports: ārējā tirdzniecībā (ieskaitot pakalpojumus) 1996. gadā tas samazināja Latvijas IKP no izlietojuma viedokļa par 230 milj. Ls. Vai tādēļ jāuzceļ protekcionisma cietokšņi, kas apturētu importa tālāko invāziju? Nekādā gadījumā! Tas bremzēs kopējo attīstību. Mūsu dzīve kļūtu vienmuļi pelēcīga. Svarīga ir perspektīva, it sevišķi Latvijas eksporta un importa likteņi sakarā ar iespējamo iestāšanos ES saimē kaut kad nākamā gadu tūkstoša sākumā. Lielu importa apjomi mūsdienā progresa apstākļos var būt nepārprotams labums, ja spēcīgi attīstās eksports. Eksporta un importa samērs, ārējās tirdzniecības bilances saldo, lūk, problēmas, kam jābūt valsts ekonomiskās politikas uzmanības centrā. Var jau gulēt uz auss, saudzēt nervus, miegāini un vienaldzīgi gaidīt, ko ārējā tirdzniecībā pakalpojumu jomā darīs tirgus "neredzamā roka". Būt miegamicei ir ērti. Bet miegamices liktenis mūs diez vai apmierinās!

3.13. Latvijas ārējās tirdzniecības bilance

Vai jābūt eksporta un importa līdzsvaram? Viennozīmīgas atbildes šim jautājumam nav. Var atbildēt izvairīgi. Zināmos aps-

²⁷ Turpat

tākos šāds makroekonomiskais līdzsvars būtu vēlams. Varētu jau pasapņot, lai eksports pārsniegtu importu. Latvijai šāda perspektīva tuvākā laikā "nedraud". *Pirmkārt*, ārējās tirdzniecības bilance ir maksājumu bilances organiska daļa un autonomi nav izvērtējama. *Otrkārt*, jo lielāks ir *tīrais eksports*, jo lielāks būs tas IKP, kas kalpos Latvijas iedzīvotāju izlietojumam. *Treškārt*, manevru iespējas ar eksporta un importa apjomiem ir atkarīgas no nacionālās valūtas konvertējamības rakstura (pastarpinātu caur maksājumu bilanci). *Ceturtkārt*, ārējās tirdzniecības bilance ir lēšama visupirms faktiskās cenās Ls. Ņemot vērā, ka USD (Eiropā daļēji arī DEM) ir ārējās tirdzniecības norēķinu līderis, analizējama ārējās tirdzniecības un maksājumu bilance arī USD.

Imports aug straujāk par eksportu.

3.14. tabula

LATVIJAS ĀRĒJĀS TIRDZNIECĪBAS ĀRĒJĀ BILANCE FAKTISKAJĀS CENĀS TŪKST. LŠ²⁸

	Produkcijas eksports	Produkcijas imports	Saldo	Importa pārsniegums pār eksportu
1994	571311	739834	-16834	126%
1995	721686	1028050	-306363	142%
1996	819726	1259765	-440039	148%
1997	1068641	1562152	-493511	147%
1998	1068915	1881375	-712460	175%

3.14. tabulas dati rāda: *pirmkārt*, imports aug ievērojami straujāk par eksportu; *otrkārt*, ārējās tirdzniecības negatīvais saldo uzrāda nepārprotamu augšupejas tendenci; *treškārt*, negatīvais saldo arvien aug. Pilnīgāku ainu par ārējās tirdzniecības bilanci sniedz kopējā eksporta un kopējā importa pretstatījums (produkcija + pakalpojumi), attiecīgo informāciju satur 3.13. tabula.

Pakalpojumu eksports pārsniedza pakalpojumu importu no 1992. gada līdz 1994. gadam un nodrošināja kopējai ārējai tirdzniecībai (ieskaitot pakalpojumus) pozitīvu saldo. No 1995. gada situācija mainījās. Produkcijas imports pieauga tik strauji, ka pat pakalpojumu eksports, piemēram, tranzīta pieaugums neglāba tīro eksportu.

²⁸ Latvijas makroekonomiskie rādītāji. R.: LS, 3/1996, 37. lpp.

Makroekonomiskais līdzsvars ārējās tirdzniecības jomā bija nopietni iedragāts. Tomēr tā atjaunošana nebūt nav šaurs lokāls uzdevums. Ir ne mazums rezervju, lai stāvokli izlabotu. Centrālā problēma paliek Latvijas preču (produkcijas un pakalpojumu) konkurētspēja kā iekšējā, tā ārējā tirgū. Mazāknozīmīgs jautājums saistās ar apstākli, ka Latvijas iedzīvotāji ārzemju braucienos tērē vairāk naudas nekā ārzemnieki Latvijā. Atgādināsim, ka no sīkiem strautiņiem galu galā satek liela upe.

Ārējās tirdzniecības bilance USD. Starptautiski salīdzinājumi, plaši pieņemti norēķināšanās ar USD ārējās tirdzniecības darījumos padara lietderīgu Latvijas ārējās tirdzniecības bilances izskaitļošanu arī ASV dolāros.

3.15. tabula

LATVIJAS ĀRĒJĀS TIRDZNIECĪBAS BILANCE TŪKST. USD

	Eksports	Imports	Saldo	Imports % pret eksportu
1994	1678835	1618982	-59853	92%
1995	2087622	2193164	-105547	105%
1996	2613294	3027550	-414256	116%
1997	2871112	3348434	-477322	117%
1998		3894503		

Salīdzinot 3.15. tabulas datus ar 3.14. tabulas datiem, redzam, ka negatīvais saldo USD ir procentos aptuveni tāds pats kā Ls.

Principiāli jaunu informāciju 3.15. tabula mums nesniedz: produkcijas ārējā tirdzniecībā Latvijas pozīcijas arvien novājinās, negatīvais saldo nepārprotami aug.

3.15. tabula raksturo kopējo ārējo tirdzniecības bilanci, kas bez produkcijas aptver arī pakalpojumu eksportu un importu. Jaunu secinājumu nav. Pozitīvā pakalpojumu bilance, it sevišķi jau daudzkārt pieminētais tranzīts, spēja līdz 1994. gadam ieskaitot noturēt kopējās ārējās tirdzniecības bilances pozitīvo saldo. 1995. gadā negatīvais saldo jau līdzinājās -5,4%, 1996. gadā -16%, 1998. gadā -17% Šī negatīvā tendence ārējās tirdzniecības bilanci ir apstādinām tikai ar eksporta aktivizēšanu. Pat panākot pozitīvu saldo, problēmai nedrīkst pielikt punktu. Ārējās tirdzniecības bilance organiski iekļaujas maksājumu bilanci.

Pozitīva iezīme. 1997. gada pirmajā pusgadā imports gan Ls, gan USD ievērojami pārsniedz eksportu. Pozitīva iezīme ir tā, ka eksporta pieauguma temps procentos apsteidz importa pieauguma tempu. Gada rezultātā imports atkal apsteidz eksportu. Aina atkārtojās 1998. gadā. Negatīvā tendence, domājams, saglabāsies līdz gadu tūkstoša beigām.

3.14. Secinājumi

Valstu ekonomiskā attīstībā imports ir ar tādu pat nozīmi kā eksports. Tās ir ārējās tirdzniecības bilances divas puses. Obligāti jāatšķir produkcijas eksports un pakalpojumu imports. Var veidot gan produkcijas ārējās tirdzniecības un kapitāl rūpniecības bilanci. Parasti lietotie termini nav zinātniski pietiekoši korekti. Tā parasti klasifikācijā lieto angļu valodā "goods un services", ko tulko kā "preces un pakalpojumi". Bet pakalpojumi ārējās tirdzniecības bilanci arī ir preces. Tāpēc latviešu valodā korektāk būtu jālieto termins "produkcija un pakalpojumi". Tur kur angļu valodā lieto "goods un service", latviešu valodā adekvāta ir kategorija "prece". Tas jāievēro analizējot plašāku un šaurāku ārējās tirdzniecības bilanci, proti, bilanci ar vai bez pakalpojumiem preču formā.

Ar importa ierobežojumiem politiķi parasti saista iekšējā tirgus aizsardzību. Šīs aizsardzības ieroči ir muitas tarifi, subsīdijas, kvotas, licences. Šie ieroči ir no protekcionisma ieroču arsenāla un kavē brīvo preču kustību, ierobežo konkurenci. Valstis ir ar visai atšķirīgu ekonomiskās attīstības līmeni. Tāpēc brīžiem jāatkāpjas no brīvā importa un jābalstās uz "iekšējā tirgus aizsardzības likuma". Jo augstāks ir valsts attīstības līmenis, potenciālās augšupejas iespējas, jo brīvāks no ierobežojumiem var būt imports.

Latvijā imports strauji apdzien eksportu. Iestāšanās PTO un nākotnē ES nenozīmē, ka Latvijai ir liegti pasākumi, kas sargā tradicionālās pašmāju nozares un produkciju no citu valstu eksporta.

Importa tendence ir arvien straujāk apdzīt eksportu. Ir divi ceļi, kā šo tendenci pārtraukt. "Vecmodīgais" ceļš – muitas barjera, kvotas, licences, subsīdijas, kas lielā mērā saistās ar administratīvām svirām. Otrais ceļš ir strauji kāpināt eksportu, kas atzīstams par krietni progresīvāku. Pa šo ceļu ar valsts atbalstu jāiet Latvijai. Jo lielākā mērā ir apstrādāta eksportējamā produkcija, jo izdevīgāk tas ir no IKP veidošanas viedokļa. Tāpat ir izdevīgi importēt

neapstrādāto jēlvielu, lai apstrādi veiktu pašu mājās. Šodien importa augošais pārsvars pret eksportu vēl briesmas Latvijas ekonomikai neizsauc. Bet šī importa apsteigšanas tendence nevar būt bezgalīga. Šodien Latvijas Bankai ir pietiekoši lielas rezerves, lai nosargātu lata stabilitāti starptautiskos norēķinos. Tomēr nedrīkst snaust uz krāsns un nesekot tirdzniecības bilanci. Parīt un aizparīt situācija var mainīties, brīvi konvertējamās valūtas var pietrūkt un lielā devalvācija kļūs par neizbēgamu pasākumu ar visām tai piemītošām negatīvām sekām. Savlaicīgi jāveic aizsargsoļi, lai līdzinātu ārējās tirdzniecības bilanci. Vēl nopietnāka un sarežģītāka problēma ir nosargāt Latvijas maksāšanas bilanci no negatīva saldo.

3.15. Pamattermini

Ārējās tirdzniecības balance	Foreign trade balance	Внешнеторговый ба - ланс
Produkcija un pakalpo - jumi kā prece	Production and services as commodities merchandise	Продукция и услуги как товары
Muitas tarifi (nodokļi)	Customs tariffs (taxes)	Таможенные тарифы (налоги)
Kvotas	Quotas	Квоты
Licences	Licences	Лицензии
Subsīdijas	Subsidies	Субсидии
Produkcijas importa dinamika	Dynamics of production import	Динамика торгового импорта
Produkcijas importa struktūra	Structure of production import	Структура торгового импорта
Produkcijas importa ģeogrāfija	Geography of production import	География импорта

3.16. Pašpārbaudes jautājumi

1. Kāds ir preču importa raksturojums?
2. Ko aptver pakalpojumu imports.
3. Kā iespaido ārējo tirdzniecību muitas tarifi?
4. Kā attīstās pasaules imports?
5. Kas nosaka Latvijas importa attīstību?

6. Kāda ir Latvijas importa struktūra?
7. Vai investīcijas ir Latvijas importa dinamikas noteicējas?
8. Kādu produkciju visvairāk importē Latvijā?
9. No kādām valstīm Latvija galvenokārt importē produkciju?
10. Kā kontrabanda iespaido importa statistiku?
11. Kas attiecas uz pakalpojumu importu?
12. Kāda ir Latvijas pakalpojumu dinamika?
13. Kāds īpatsvars ir Latvijas kopējam importam IKP?
14. Kā Latvijas imports iespaido IKP patēriņa lielumu?
15. Kas raksturo Latvijas ārējās tirdzniecības bilanci?
16. Kādi cēloņi nosaka Latvijas ārējās tirdzniecības bilances negatīvā saldo pieaugumu?

4. Maksājumu bilance

4.1. Ekonomiskais saturs

Sakaru daudzveidība. Katrai valstij, lielai vai mazai, ir bezgala daudz dažādu sakaru ar ārvalstīm. Ja abstrahējas no tīri cilvēciskām humānām attiecībām, kultūras vērtību apmaiņas, kas nav pastarpinātas ar naudas maksājumiem, paliek starpvalstu preču (produkcijas, pakalpojumu) plūsma un naudas līdzekļu kustība no valsts uz valsti. Preču plūsmas galu galā transformējas naudas plūsmās, kas, izmantojot dažādu tehnoloģiju un sakaru līdzekļus, šķērso valstu robežas.

Rezidentu attiecības. Mikrolīmenī viss notiek gaužām vienkārši: vienas valsts rezidents vienā valstī ar banku starpniecību pārskaita naudu citas valsts rezidentam citā valstī. Nav izslēgts, ka naudas pārskaitīšanu no valsts uz valsti veic vienas valsts rezidents pats sev. Iemesls šādai operācijai var būt neuzticība savas valsts banku sistēmai.

Maksājumu bilances saturs. Starpvalstu līmenī veidojas lielas naudas plūsmas, ko noteiktā laika sprīdi (ceturksni, gadā) var sakārtot valstu maksājuma bilancēs ar tām raksturīgiem aktīviem un pasīviem, kredītiem un debetiem. Katras valsts statistika ar lielāku vai mazāku novirzi var uztvert to naudas daudzumu, kas valstī ieplūst, un to naudas daudzumu, kas valsti atstāj. Valūtu kursi dod iespēju visdažādākās valūtas reducēt uz vienas valsts nacionālās naudas zīmēm vai arī starptautiski plaši atzītām valūtām USD, SDR, ekijiem, nākotnē *eiro*. Naudas ieplūšana kādā konkrētā valstī un naudas izplūšana no šīs valsts ne laika, ne daudzuma ziņā nesakrīt. Veidojas starpība, pozitīvais vai negatīvais saldo. Ja naudas ieplūšanu noteiktā laika periodā apzīmēsim ar M_{ie} , bet izplūšana ar M_{iz} , tad $M_{ie} > M_{iz}$ liecina par pozitīvu saldo Sp jeb $M_{ie} - M_{iz} = S$ p. Ja toties $M_{iz} > M_{ie}$, tad situācija raksturojama ar $M_{iz} - M_{ie} = S$ n.

Katras valsts maksājumu bilance tiek aprēķināta un sakārtota atbilstoši SVF saistošiem norādījumiem, kas paver iespēju maksāšanas bilanču starpvalstu salīdzinājumiem. Maksājumu bilanci var sastādīt gan pēc īsā variantā, gan izvērstā veidā.

Maksājumu bilances īsais variants. Pēc īsā variantā maksājumu bilance sastāv, *pirmkārt*, no **tekošā konta**, *otrkārt*, **kapitāla un finansu konta**, *treškārt*, **novirzēm**.

4.1. tabula

LATVIJAS MAKSĀJUMU BILANCE (ĪSAIS VARIANTS) MILJ. LŠ

	1995	1996
Tekošais kots	-9,4	-250
Kapitālu un finansu kots	350	76,7
Novirze	-340,6	173
Bilance	0	0

Šādai īsai (precīzāk apcirtai) maksājumu bilancei ir visai ierobežota informatīvā slodze. Maksājuma bilancei jābūt bagātai atgriezeniskās saiknes signālu sistēmai, kas ne tikai *post factum* ziņo par pagātnes attiecībām un proporcijām, bet pārstāv saturīgu informācijas bāzi, kas palīdz risināt šodienas un rītdienas problēmas. Šādas izvērstas maksājumu bilances ar dažādu struktūru skat. tabulās 4.2. un 4.3.

4.2. Maksājumu bilances komponentu raksturojums

1. Tekošais kots visupirms pārstāv ārējās tirdzniecības saldo starpību starp produkcijas eksportu un importu (arī dēvēts par tirdzniecības saldo). Tam pievienojas pakalpojumu eksporta un importa saldo. Visas šīs tekošā konta sastāvdaļas var apvienot kopējā eksporta un importa saldo. Ir aprēķina īpatnības. No eksporta un importa izslēdzams ievedums un izvedums no muitas noliktavām. Speciāli jāuzskaita transporta organizāciju iegādātās preces.

Bagāts ir pakalpojumu klāsts. To skaitā izdalām pārvadājumus, gan pasažieru pārvadājumus, gan kravas pārvadājumu vedmaksu pa visiem transporta veidiem. Ārzemju tūristu izdevumus ietver pakal-

pojumu postenī *Ceļojumi*. Uzskaitēi pakļauti arī *Citi pakalpojumi*. Tā ir daudzveidīga pakalpojumu grupa: celtniecība, sakaru, datoru un informātikas pakalpojumi; tām jāpievieno finansu, apdrošināšanas pakalpojumi, autoru honorāri un cita maksa. Pakalpojumu skaitā ietilpst arī ieņēmumi un izdevumi no izklaides, atpūtas un kultūras pasākumiem. Īpaši tiek uzskaitīti valdības pakalpojumi, ja tie fiksējami naudas formā. Pakalpojumu komponents ir *Ieņēmumi*. Tie sastāv no diviem darījumu veidiem ar atšķirīgu saturu. *Pirmkārt*, rezidentu un nerezidentu atlīdzība par paveiktu darbu. *Otrkārt*, investīciju ieņēmumi, kas saņemti vai samaksāti par ārējiem finansu aktīviem vai arī pasīviem. Atsevišķi tiek fiksēta nerezidentiem izmaksātā darba alga. Uzņēmumu pārskatos tā figurē debeta pusē.

Tekošā kontā tiek uzskaitīti investīciju ieņēmumi, kas tālāk saistīti ar ārējiem norēķiniem.

Pēdējo vietu tekošajā kontā ieņem kārtējie *transferti*. Visupirms šos vienpusīgos maksājumus (vienvirziena pārvedumus, kam nav nekāda sakara ar maiņu, tirdzniecību) iedalīsim četrās grupās: valdības maksātie un valdības saņemtie transferti, pārējos sektoros maksātie un saņemtie transferti, naudas pārvedumi strādājošiem, citi kārtējie transferti. No finansu attiecību viedokļa šādi maksājumi (transferti) kalpo norēķinu izlīdzināšanai. To uzdevums ir sabalansēt vienpusīgus darījumus. Piemēram, viens ekonomisks ieraksts pārstāv reālus resursus, preces, pakalpojumus, arī finansu posteni bez reālo resursu vai finansu posteņa ieraksta pretējā pusē. Raksturīgi, ka šādi kārtējie transferti (kredītieraksti) aptver Krievijas valdības maksātās pensijas Latvijā dzīvojošiem pensionāriem (būtu būtu Latvijas rezidentiem).

2. Kapitāla un finansu kots. Īpaša daļa ir kapitāla kontam. Statistiski apgalvo, ka nav pietiekamas informācijas, lai transfertus stingri sadalītu kārtējos un kapitālos transfertos. Šo uzskaites nepilnību dēļ transfertu kopējā summa tiek iekļauta iepriekšējā tekošā kontā.

Maksājumu bilances otrā komponenta galvenā daļa ir *finansu kots*. Tās pamatsaturs ir *investīcijas*.

Visupirms pēc būtības ekonomisko attiecību izpausmes ir jāatšķir *tiešās investīcijās* un *portfeļinvestīcijās*.

Tiešās investīcijas raksturo, *pirmkārt*, starptautisko investīciju attiecības, kategoriju; *otrkārt*, vienas valsts rezidenta tiešā investora

ilgstošu ieinteresētību cita valsts rezidenta uzņēmuma darbībā (tiešās investīcijas objektā); *treškārt*, tiešās investīcijas raksturo ilgtermiņa attiecības starp tiešo investoru un uzņēmumu, kur investēti minētie līdzekļi; *ceturtkārt*, tiešais investors, pateicoties investīciju lielumam, gūst ievērojamu, pat noteicošu ietekmi tiešo uzņēmumu vadībā. Variantu ir daudz. Dažkārt min stratēģisko investoru, kam investīcijas nodrošina akciju kontrolpaketes īpašnieka lomu, komandspējas. Veidojas sarežģītas uzņēmumu pārvaldes struktūras, kuru ekonomiskais pamats ir tiešās investīcijas.

Kas var būt tiešais ieguldītājs? Vispirms jau fiziska persona. Bez tam šāds ieguldītājs var būt arī inkorporēts vai neinkorporēts uzņēmums, asociēta personu vai uzņēmumu grupa, pat valsts iestāde, ja tiem pieder tiešo investīciju uzņēmums citā valstī nevis tur, kur dzīvo tiešais ieguldītājs. Citiem vārdiem, tām jābūt investīcijām citās valstīs, ārzemēs. Tiešās investīcijas sākas tad, ja tiešajam ieguldītājam pieder vismaz 10% parasto akciju uzņēmumā, kur tiek īstenotas investīcijas. Sprotams, tiešais ieguldījums var aptvert krietni lielāku akciju skaitu vai balsu skaitu akcionāru uzņēmumā. Šādos apstākļos tiešo investīciju attiecības veidojas jau īpašās organizatoriskās formās kā *meitas uzņēmums*, asociētais uzņēmums un filiāle, kas tieši vai pastarpināti pieder tiešajam investoram.

Meitas uzņēmums. Par tādu pieņemts saukt pakļautu uzņēmumu, kurā ārzemju ieguldītājam formāli pieder puse visu akciju plus viena. Tad viņš akciju sabiedrībā ir pilnīgs kungs un saimnieks, nosaka uzņēmumu attīstības stratēģiju, sadala peļņu, ieceļ vadību. Praktiski kontrolpaketes lielums parasti ir mazāks. Pat pastāv likumsakarība: jo lielāks ir akciju un akcionāru skaits, jo mazāka var būt kontrolpakete. Liela daļa akcionāru kopsapulcēs neierodas, nebalso, aktīvi nedarbojas pārvaldē. Tāpēc dažkārt pat 30 – 20%, pat 10% un 5% akciju pietiek, lai to rokās būtu reāla kontrolpakete. Tam ir tiešs sakars ar jautājumu, ko uzskatīt par reālu meitas uzņēmumu.

Asociētais uzņēmums ir īpaša tipa uzņēmums, kur tiešais investors un tā meitas uzņēmumi kontrolē ne vairāk par 50% balsstiesīgo akciju vai kam ir šī uzņēmuma vadības efektīvas kontroles iespējas.

Filiāle. Par filiāli dēvē neinkorporētu uzņēmumu citā valstī. Tiešās investīcijas aptver pašu kapitālu, reinvestētos ieņēmumus, arī

citu kapitālu, kas tiek dažādā veidā izmantots starpuzņēmumu parādsaistībās.

Pašu kapitāls ir kapitāls ar visai plašu saturu. Tas ietver visu filiāļu kapitālu, akcijas, kas pieder meitas un asociātiem uzņēmumiem, kā arī tiešu investīciju uzņēmumu tiešus ieguldījumus.

Citu kapitāls. Šim kapitālam pielīdzina starpuzņēmumu un parāda saistības, līdzekļu aizdošanu un parādsaistības, kas noslēgtas starp visdažādākiem partneriem. Šinī kapitāla kategorijā ietilpst kredīti starp tiešajiem ieguldītājiem un tiešo investīciju uzņēmumiem un arī otrādi, ja investīciju uzņēmumiem ir parādu prasības pret savu tiešo ieguldītāju. Tiešā ieguldījuma formu daudzveidība liecina, cik daudzšķautņaini ir tiešo ieguldījumu veidi, to savīšanās ar dažāda tipa parādu saistībām. Tiešo investīciju centrālā problēma ir akciju kontrolpaketes reālā pārvaldīšana.

Portfeļieguldījumi. Finanšu konta nākamais nozīmīgais standarta komponents ir ārzemju investīcijas vērtspapīros. To ir četri veidi: *pirmkārt*, vērtspapīru pirkšana, piemēram, ieguldījumi atklāto akciju sabiedrības akcijās ar nolūku saņemt dividendes vai arī piedalīties biržas operācijās, *otrkārt*, ārzemju obligācijas un citi vērtspapīri, *treškārt*, naudas tirgus visdažādākie instrumenti, *ceturtkārt*, finanšu derivatīvi.

Portfeļinvestīcijas var saistīties gan ar īslaicīgiem, gan ilgtermiņa instrumentiem. Būtiski ir tas, ka šie instrumenti ir iegādāti tirgū un ar tiem var tirgoties. Nozīmīga ir šo ieguldījumu likviditātes pakāpe, vai portfeļinvestīcijas attiecas uz dotās ekonomikas finanšu aktīviem vai pasīviem.

Citas investīcijas. Tanīs ieskaita kā pārpalikuma kategoriju visus tos ieguldījumus, kas neietilpa iepriekšminētās investīciju formās. Praktiski sastādot maksājumu bilanci, izdala šādus standarta ieguldījumus, kas bieži ir ārēji kredīti:

- 1) tirdzniecības kredīti;
- 2) starptautiskā valūtas fonda kredīti un citi līdzīga rakstura aizdevumi (Pasaules bankas kredīti, Eiropas rekonstrukcijas un attīstības bankas aizdevumi);
- 3) pārējie kredīti;
- 4) valūta un depozīti, kas pieder rezidentiēm ārvalstīs;
- 5) pārējie ārzemju aktīvi un pasīvi.

Ja veidojas tiešo investīciju attiecības, tad to savstarpējie aizdevumi, depozīti un līdzīgi darījumi tiek uzskatīti par tiešiem ieguldījumiem.

Maksājuma bilances raksturīga sastāvdaļa ir novirze. Paškritiski jāatzīst, ka teorijā paredzētā tekošā un kapitāla konta sabalansētība neīstenojas. Lietas būtība ir tā, ka datus par operācijām tekošam un finansu kontam iegūst no dažādiem informācijas avotiem, kas izslēdz iespēju pilnīgi sabalansēt šos kontus. Neizbēgama novirze, kas norāda kopējo nesabalansētības apjomu, bet nenorāda, kurā kontā tas radīsies. Tāpēc izdala novirzi, atturoties attiecīgo lielumu ieskaitīt finansu kontā, kas grēko ar nepilnību lielākā mērā nekā tekošais konts.

Rezerves aktīvi. Noslēdzot finansu konta komponentu uzskaiti, kā ceturto min rezerves aktīvus, kas cieši saistīti ar valsts un tās centrālās bankas operācijām. Runa ir par valstij piederošiem *ārējiem aktīviem*. Tos praktiski pārzina un kontrolē centrālā banka. Pēdējai ir pienākums un tiesības minētās rezerves jebkurā brīdī izmantot, lai sabalansētu maksājumu bilanci, regulētu tās aktīvu un pasīvu. Šīm rezervēm ir īpaša loma, lai centrālā banka konkrētā situācijā varētu īstenot nepieciešamā apmēra valūtas intervences savas nacionālās valūtas kursa atbalstīšanai un regulēšanai.

Šos rezerves aktīvus veido:

- 1) monetārais zelts neatkarīgi no glabāšanas vietas;
- 2) SVF speciālās aizņemšanas tiesības jeb *Special Drawing Rights* (angļu val.) – SDR;
- 3) rezerves SVF;
- 4) aktīvi ārzemju valūtā gan skaidrā naudā, gan depozītos, gan vērtspapīros;
- 5) pārējās prasības.

Rezerves aktīvi atspoguļojas centrālo banku aktīvos. Maksājumu bilances proporcijām, komponentu attiecību izmaiņām, pamata komponentu straujai izaugsmei vai spējam kritumam visupirms jāseko valstij, finansu ministrijai, ekonomikas ministrijai, saprotams, Centrālajai bankai, lielākajām komercbankām, to asociācijai, ekonomiskai presei. Atgriezeniskās saiknes signālu sadalei neitrāli informējošos un sāpju signālos ir liela principiāla nozīme. Visupirms jau sāpju signāli liecina par novirzēm no nospraustā ekonomiskā kursa. Valdībai savu iespēju ietvaros, visupirms izmantojot ekonomiskas

sviras, veicami pasākumi maksājumu bilances mērķtiecīgai koriģēšanai, nepamatotu noviržu novēršanai.

4.3. Maksājumu bilances īpatnības dažādās valstīs

Ārējās tirdzniecības bilances loma. Dažādu valstu maksājumu bilances struktūras loma ir visai atšķirīga. To visupirms iespaido eksporta– importa saldo lielums. Priekšstatu par maksājumu bilances atšķirībām dažādās valstīs sniedz 4.2. tabula.

4.2. tabula

DAŽĀDU VALSTU MAKSĀJUMU BILANCES (VIENKĀRŠOTĀ SHĒMA), MILJRD. USD

	ASV 1985. g.	Japāna 1985. g.	Meksika 1983. g.
Tekošais konts	-118	49	5
Eksporta – importa saldo	-124	56	14
Pakalpojumu saldo	22	-5	-9
Transferti	-15	-2	0
Kapitāla un finansu konts	123	-49	-2
Maksājumu balance	5	0	3

Atšķirība starp minēto trīs valstu maksājumu bilanču struktūru 80. gadu vidū nebūt nesaistās ar skaitļu lielumu, kontu apmēriem. ASV bija raksturīga spilgti izteikta negatīva ārējās tirdzniecības balance. Japāna un Meksika varēja lepoties ar tieši pretēju parādību. Pakalpojumu saldo ASV ir pozitīvs, Japānai, Meksikai – negatīvs. ASV kapitāla un finansu konts bija pozitīvs prāvos apmēros, ko noteica firmu izvērstie ieguldījumi visā pasaulē. Toties Japāna (mazākā mērā Meksika) vairāk piesaistīja ieguldījumus nekā izveda. ASV noslēdza maksāšanas bilanci ar pozitīvu saldo 5 miljrd. USD apmērā. "Kā tā?" jautās lasītājs.

Mehānisms vienkāršs. *Pirmkārt*, tekošais konts ar negatīvu rezultātu 118 miljrd. apmērā USD tiek pārsegts ar ieguldījumu pozitīvo saldo 123 miljrd. USD. *Otrkārt*, ieguldījumu pozitīvais saldo pārsniedz tekošā konta deficītu tieši par 5 miljrd. USD. *Treškārt*, uz šī pārsnieguma rēķina ASV federālā rezervju sistēma var papildināt

savas valūtas rezerves par 5 miljrd. USD. *Ceturtkārt*, maksājumu bilance noslēdzas ar pozitīvu saldo, ar tādu pašu pārpalikumu 5 miljrd. USD apmērā. Lielie ASV ieguldījumi ārzemēs ir šīs lielvalsts maksājumu bilances balsts un glābiņš. Pateicoties šiem ieguldījumiem ASV var brīvi no visas pasaules importēt preces, neraizējoties par relatīvi iegrožoto eksportu. Atvērtajai ASV ekonomikai, brīvām manevrspējām ir savs drošais ārzemju ieguldījumu garants.

Vai maksājumu bilances deficīts vērtējams negatīvi? Viss atkarīgs no apstākļiem. Ko nozīmē maksājumu bilance ar negatīvu saldo? *Pirmkārt*, cēlonis var būt negatīva ārējās tirdzniecības bilance un pakalpojumu bilance. Vairāk pērkam ārzemēs nekā eksportējam! Tas var liecināt par eksportprodukcijas zemām konkurētspējām, zaudējumu starpvalstu sāncensībā. *Otrkārt*, ieguldījumu lielums, ko īsteno nerezidenti, nespēj nosegt ārējās tirdzniecības un pakalpojumu bilances deficītu. Magnētiskie spēki, kas pievelk ārējās investīcijas, ir relatīvi vājināti. *Treškārt*, valsts neizbēgami zaudē daļu savu brīvi konvertējamo ārzemju valūtas krājumu, daļu savas iepriekš uzkrātās bagātības. Tieši maksājumu bilance bez deficīta panāk, ka samazinās valsts zelta un valūtas rezerves. Rezultāts, kas sajūsmu neizraisa.

Bet negatīvais var būt ar nelielu pozitīvā sēklu. Izvērstais produkcijas un pakalpojumu *imports* rosina iekšzemes konkurenci un piedāvājuma sāncensības iespaidā pazemina cenas. Inflācija noplok, ko var tikai apsveikt. Valstis, kuru nacionālā valūta ir brīvi konvertējama, ir mazāk jūtīgas pret maksājumu bilances deficītu, jo ārējos parādus var maksāt ar pašu naudu. Pēdējās stabilitāte ir mazāk apdraudēta. Maksājumu bilances deficīta negatīvais iespaids uz nacionālo ekonomiku ir visai atkarīgs no šī deficīta lieluma un izpausmes ilguma, noturības. Liels un daudzus gadus stabils maksājumu bilances deficīts nav pozitīvu tendenču vēstnieks ekonomikā. Tas ir trauksmes un sāpju signāls, kas liek rīkoties, lai deficītu pārvarētu. Tas, kādi ekonomiskās politikas ieroči tiks likti lietā, jau ir cits jautājums. Šodien gan ir skaidrs, ka tie nedrīkst sagraut brīvu tirdzniecību, iedzīvināt protekcionismu, ievadīt tirdznieciskus karus.

Briesmas slēpjas tanī apstāklī, ka mūžīgi izlīdzināt savu maksāšanas bilances deficītu uz rezervju samazināšanas rēķina pat ekonomiski faļīri nespēj. Rezerves galu galā izsīks. Valsts maksātnespēja ir klāt. Rodas nepieciešamība pēc ārzemju

palīdzības, kredīta "stutēm". Bet tie ir tikai pagaidu risinājumi. Starptautiski kredīti kā visi citi kredīti līdz ar lielu procentu likmi galu galā jāatdod. Var izsludināt moratoriju. Piemiegt vienu, jaunākā gadījumā pat abas acis. Bet tā nav ekonomikas atveseļošana. Tikai finansiāla kraha attālināšana. Šādā neapskaužamā situācijā nonākušas ne mazums jaunattīstības valstu, pasaules ekonomikas bēdu bērni, plašas teritorijas ar pat mūsu izpratnē fantastiski zemu dzīves līmeni un kvalitāti.

4.4. Latvijas maksājumu bilances problēmas

Vai Latvijas maksājumu balance satur trauksmes, sāpju signālus? Tas ir centrālais jautājums, uz kuru jāsaņem atbilde. Turklāt jāieskatās vismaz tuvākā nākotnē, jo no tās ir atkarīga Latvijas ekonomikas rītdiena, tās iedzīvotāju dzīves perspektīvas. Analizēsim divus Latvijas maksājumu bilances variantus.

4.3. tabula

LATVIJAS MAKSĀJUMU BILANCE (MILJ. LATU)²⁹

	1995	1996	1997	1998 n
A. Tekošais konts	-9,4	-154,2	-201,1	-408,4
Tirdzniecības balance	-306,4	-440,0	-493,5	-662,0
eksports	721,7	819,7	1068,6	1165,2
imports	1028,1	1259,8	1562,2	1827,2
Neto nefaktoriālie pakalpojumi	249,6	211,3	215,3	181,3
Neto faktoriālie pakalpojumi	9,8	22,9	32,1	26,9
Neto transferti	37,5	51,6	45,0	45,4
B. Neto ilgtermiņa kapitāls	130,1	152,5	297,5	218,0
Bāzes balance (A + B)	120,6	-1,7	96,4	-190,4
C. Neto īstermiņa kapitāls	205,4	130,1	-109,1	83,8
D. Novirze	-343,2	-25,9	51,0	117,4
Kopīgā balance (A + B + C + D)	-17,1	102,5	38,3	10,8
(procentos no iekšzemes kopprodukta)				
A. Tekošais konts	-0,4	-5,5	-6,3	-10,8
Tirdzniecības balance	-13,0	-15,6	-15,4	-17,5
eksports	30,7	29,0	33,3	30,9
imports	43,8	44,5	48,6	48,4
Neto nefaktoriālie pakalpojumi	10,6	7,5	6,7	4,8
Neto faktoriālie pakalpojumi	0,4	0,8	1,0	0,7
Neto transferti	1,6	1,8	1,4	1,2
B. Neto ilgtermiņa kapitāls	5,5	5,4	9,3	5,8
Bāzes balance (A + B)	5,1	-0,1	3,0	-5,0

²⁹ Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. – LR EM, 1998. XII, 23. lpp.

C. Neto īstermiņa kapitāls	8,7	4,6	-3,4	2,2
D. novirze	-14,6	-0,9	1,6	3,1
Kopīgā bilance (A + B + C + D)	-0,7	3,6	1,2	0,3

n – EM novērtējums

Bilances sāpju signāli. 1998. gada ārzemju tirdzniecības negatīva bilance sasniegusi tādus apmērus, (-662,0 milj. latu), ka neto faktoriālie un nefaktoriālie faktori plus vēl neto transferti šo deficītu vairs nespēj nosegt. Nelīdz pat neto ilgtermiņa kapitāls. Bāzes bilance (A+B) joprojām ir ar visai ievērojamu mīnus zīmi -190,4 milj. Ls. Glābēja lomu nespēj pildīt pat neto īstermiņa kapitāls. Joprojām paliek negatīva bilance - 106,6 milj. Ls. Glābšanas riņķis ir novirze 117,4 milj. Ls, kas nodrošina kopīgo bilanci ar pozitīvu rezultātu plus 10,8 milj. Ls. Stāvoklis pietiekoši nopietns, jo tirdzniecības bilances negatīvs saldo augtin aug un nebūt negrasās apstāties.

Ja minētās negatīvās tendences neapstādināt, būs jāķeras pie ārējā parāda palielināšanās. Nākamais solis – Latvijas Bankas brīvi konvertējamo valūtas rezervju izmantošana ārējiem maksājumiem. Cik ilgi to pietiks? Tālākās sekas lata devalvācijā ir ar grūti paredzamām sekām. Iespējams, ka lata pāreja uz eiro stabilizēs situāciju. Kādi soļi veicami? *Pirmkārt*, aktivizēt eksportu, tai skaitā pakalpojumu eksportu. *Otrkārt*, iegrožot importu, izmantot iekšējā tirgus aizsardzības likuma atļautos pasākumus. Pēdējo īstēnot ir vieglāk nekā izvērst eksportu. Jautājumam ir politiska puse – attiecības ar Krieviju, novākt ekonomiskos šķēršļus Latvijas eksportam uz Krieviju, politiskās diskriminācijas elementus novākt no Austrumu tranzīta uz Rietumiem un otrādi.

Otrā maksājumu bilance ir izvērstāka par pirmo, bet rāda to pašu no perspektīvas viedokļa nepievilcīgo ainu.

4.4. tabula

MAKSĀJUMA BILANCES STRUKTŪRA, MILJ. LATOS

	Kodi	Kredīts	Debets	Saldo
1997				
Tekošais konts	1	18241,3	2026,0	-201,1
Ražojumi un pakalpojumi (preces)	1A	1669,1	1947,2	-278,1
Ražojumi	1Aa	1068,6	1562,1	-493,5
Pakalpojumi	1Ab	600,4	385,1	215,3
Ieņēmumi	1B	102,9	70,8	32,0

4.4. tabulas turpinājums

Kārtējie transferi	1C	52,8	7,8	45,0
Kapitālu un finansu kots	2	670,3	520,1	150,1
Kapitāla kots	2A	8,0	0	8,0
Finansu kots	2B	662,3	-23,5	142,1
Tiešās investīcijas	2B1	276,4	520,1	299,9
Ārzmēs	2B1.1	0,095	-23,15	-3,5
Latvijā	2B1.2	276,2	3,6	303,4
Portfeljieguldījumi	2B2	-18,7	-27,2	-333,0
Aktīvi	2B2.1	-18,7	314,3	-314,3
Pasīvi	2B2.2	404,6	314,3	-18,7
Citas investīcijas	2B3	404,6	191,0	263,5
Aktīvi	2B3.1	x	191,0	-191,0
Pasīvi	2B3.1	404,6	x	404,6
Rezerves aktīvi	2b4	x	38,3	-38,3
Novirze	3	0	-51,0	540
Kopā	1+2+3	2495,2	2495,2	0

Šī bilance likumsakarīgi noslēdzas ar saldo 0. Bilances izpratnē jāievēro, ka kredīti ir ārzemju līdzekļu ienākšana Latvijā, debets nozīmē, ka nauda šķērso robežu ārzemju virzienā. Starpība starp naudas ienākšanu un aizplūšanu dod saldo ar mīnusa vai plusa zīmi.

4.5. Latvijas valsts ārējais parāds

Ārējais parāds un maksājumu bilance. Ārējais parāds pēc zināma laika pārvēršas ārējos maksājumos līdz ar procentiem un no maksājumu bilances viedokļa nozīmēs līdzekļu aizplūšanu no valsts, tātad debets, kas sekmē negatīvo saldo. Daži speciālisti izvirzīja priekšlikumu turpmāk atteikties no ārējiem parādiem un tā uzlabot maksājumu bilanci.

Ārējais un valsts parāds. No rezultāta un ekonomiskā iedarbības veida principiālā atšķirība ir tā, ka ārējās investīcijas klasiskā formā vairo republikā esošos resursus, saistās ar investīciju

multiplikatora pozitīvo iedarbību, tātad vairo IKP, un ne par santīmu nevairo valsts parādu, tātad nākotnes maksājumus uz ārzemēm. Dzirdēti arī pretargumenti. Kredīts ir raugs, kas dod varenu piecepumu. Pēdējais pietiek parāda atmaksai, procentu apmaksai un vēl paliek pāri šis tas pašu peļņai. 4.5. tabula dod ieskatu Latvijas valsts ārējā parāda perspektīvā.

4.5. tabula

VALSTS ĀRĒJAIS PARĀDS UN TĀ PROGNOZE³⁰

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
	fakts	vērtē -jums	prognoze				
Ārējais parāds, milj. Ls	216,3	269,8	323,8	323,2	319,0	269,1	252,8
Ārējā parāda apkalpoša- nas izmaksas, milj. Ls	16,0	33,8	66,6	43,9	39,2	81,4	37,0
t. sk. pamata maksājumi	4,8	20,1	47,4	24,7	20,7	63,0	21,3
procentu maksājumi	11,2	13,7	19,2	19,2	18,5	18,4	15,7
Ārējais parāds, % pret IKP	9,2	10,0	10,0	9,5	8,4	6,5	5,2

No perspektīvas viedokļa visbūtiskākais būs 2000. gads: ārējā parāda apkalpošanas izdevumi sasniegs savu apogeju (81,4 milj. Ls jeb 5 reizes vairāk nekā 1995. gadā). Pamata maksājumi vien sasniegs 63,0 milj. Ls jeb 13 reizes vairāk nekā 1995. gadā. Valdībai būs pamatīgi jālauza galva, kā savākt šādas summas un neķerties klāt pie rezervju samazināšanas. Šie draudi jāapzinās jau šodien. Kopumā pēc prognozes ārējais parāds mēreni augs līdz 1999. gadam (1999. gadā salīdzinājumā ar 1995. gadu šī parāda summa pieaugsot par aptuveni 100 milj. Ls). Tāds laika sprādis ir pietiekams, lai pienācīgi sakārtotu visu kredītsaistību sfēru un sāktu gūt sagaidāmo atdevi. Labi jāapzinās, ka kredīts var būt gan ekonomikas efektīvs glābējs, gan postītājs un kā akmens kaklā arī tās slīcinātājs. Ar SOS saucieniem jāpūlcina labākie prāti, lai ar gudru ekonomisko politiku pārvarētu 2000. gada augsto un bīstamo barjeru. Tālāk no ārējo parādu viedokļa jau varēs solot raitāk.

4.5.1. Ārējie ieguldījumi

³⁰ Likuma projekts "Par Valsts budžetu 1997. gadam". Paskaidrojumi. – R.: FM, 1996, 26. lpp.

Ārējo tiešo investīciju dinamika. Ārējo ieguldījumu komplekso lomu Latvijas tautsaimniecībā grūti pārvērtēt. Ārējie ieguldījumi

(tiešie ieguldījumi, portfelieguldījumi un citi ieguldījumi) 1996. gadā līdzinājās ap 300 milj. Ls jeb 21% no visiem maksājumu bilances ieņēmumiem. Tas nav galvenais. Izšķirošā loma ir investīcijām saistībā ar multiplikatora—akseleratora mehānisma kā nosacījuma Latvijas tautsaimniecības tehniskai un tehnoloģiskai pārāpbruņotībai. Visstraujāk Latvijā auga tiešās investīcijas.

4.6. tabula

**ĀRVALSTU TIEŠĀS INVESTĪCIJAS LATVIJĀ
(KUMULATĪVI, GADA BEIGĀS, MILJ. LATU)³¹**

Gads	Investīciju apjoms
1992	22,5
1993	50,3
1994	173,3
1995	274,2
1996	369,2

Sešpadsmitkārtīgais investīciju pieaugums liekas iespaidīgs rezultāts, bet investīciju absolūtais lielums pagaidām vēl ir pieticīgs skaitlis bez potenciālas iespējas revolucionāri pārkārtot Latvijas ekonomiku. Uzmanību nevar nepiesaistīt portfelinvestīciju sarukšana. Pasaulē viss parasti notiek tieši otrādi: portfelieguldījumi ir visai populāri un ir lielākais investīciju avots. Vērtspapīru biržas darbības iegrožotais raksturs varētu būt viens no iemesliem, kas kavē portfelinvestīciju plašu piesaistīšanu. Apsveicams ir Latvijas augstais kredītreitings, bet izrādās, ka naudīgos ārzemju uzņēmējus interesē vēl daudzi citi Latvijas attīstības parametri. Tiešā un atgriezeniskā saikne investīcijās un maksājumu bilance vēl ilgu laiku būs Latvijas tautsaimniecības sāpju bērns, kas rūpīgi auklējams un barojams ar ātrās iedarbības attīstības vitamīniem. Pilnīgāku priekšstatu par ārvalstu investīcijām dod tabula 4.7.

³¹ VSP dati

4.7. tabula

ĀRVALSTU INVESTĪCIJAS LATVIJĀ (PERIODA BEIGĀS MILJ. LATU)³²

	1995	1996	1997	1998. g. 1. pusg.
Tiešās investīcijas	330,5	520,5	750,3	817,5
tai skaitā:				
pamatkapitālā	270,5	375,1	547,0	590,3
neto aizdevumi	60,0	145,4	203,3	227,2
Portfeļinvestīcijas	12,1	25,4	7,8	21,3
tai skaitā				
kapitāla vērtspapīri	3,7	2,5	5,5	19,6
parāda vērtspapīri	8,4	22,9	2,3	1,7
Citas investīcijas	694,9	964,8	1429,3	1560,1
Pavisam investīcijas	1037,5	1510,7	2187,4	2398,9

Kā redzams tabulā, tad caurmērā 2/3 no ārvalstu investīcijām veido parādu radošās saistības un 1/3 – parādu neradošās, tas ir, ārvalstu tiešās investīcijas. Tomēr jāatzīmē, ka Latvijas starptautisko investīciju bilances aktīvu daļā parādu radošās saistības ir lielākas nekā pasīvu daļā. Latvija ir neto kreditors šādās kapitāla plūsmās un neto debitors ārvalstu tiešās investīcijās. Tāpēc var uzskatīt, ka Latvijai piesaistītās parādu radošās kapitāla plūsmas ļoti mazā mērā ir saistītas ar iekšzemes investīciju procesu un galvenokārt to no ārvalstu investīcijām nodrošina tiešās investīcijas.

1998. gada dati rāda, ka samazinās periodā piesaistīto ārvalstu tiešo investīciju kā arī citu kapitāla plūsmu apjomi. Tāpēc arvien aktuālāka kļūst nacionālo uzkrājumu palielināšana. Tā kā nacionālie uzkrājumi ir starpība starp kopējiem ienākumiem un gala patēriņa izdevumiem (privātā un valsts), tad nacionālo uzkrājumu pieaugumu var sasniegt, palielinot ienākumus (iekšzemes kopproduktu) un vienlaicīgi samazinot patēriņa īpatsvaru tajos. Tas nozīmē, ka IKP jāpieaug straujākos tempos nekā patēriņam. Nepie-

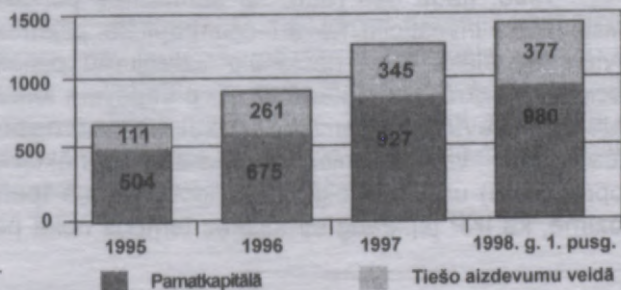
³² Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. – R.: LR EM, 1998 XII, 16. lpp.

ciešama ekonomiskā politika, kas spētu palielināt globālo pašmāju preču un pakalpojumu pieprasījumu, tajā pašā laikā nepalielinot iekšzemes patēriņu. Šādu rezultātu var sasniegt, tikai uzlabojot Latvijas preču konkurētspēju kā iekšējā, tā ārējā tirgū. Tas prasa ievērojamas strukturālās izmaiņas un daudz vairāk laika nekā pieprasījuma ierobežošanas politika.¹

1997. gads – veiksmes gads. Kopējās ārvalstu tiešās investīcijas pieauga par 303 milj. Ls. Šo investīciju kopapjoms izauga par 750 milj. Ls jeb 1,25 miljardiem USD. Kas nodrošināja šo straujo kāpumu? Atbilde redzama kā uz delnas. Tā ir aktīvā un izvērstā privatizācija. Cita situācija bija 1998. gada oktobrī, kad. Saeimas vēlēšanas, ar to saistītās dažādās nostājas, atlika daļu lielo projektu privatizāciju un ārzemju investoru piesaisti. Arī 1998. gads bija pietiekoši veiksmīgs, kaut gan ārvalstu investīciju ienāca mazāk nekā sākotnēji gaidīja. 1998. gada I pusgads nodrošina ārvalstu investīcijas 98 milj. Ls apmērā. Nestabilitāte pasaules finansu tirgos samazināja ārvalstu investīcijas II pusgadā. Kopēji gadā ārvalstu tiešās investīcijas tika prognozētas 900 milj. Ls (1,6 miljardu USD) apmērā. Kārtis sajauca Krievijas finansu krahs. Strauji kritās rubļa kurss. Ārzemnieki steidzās izņemt USD no Krievijas bankām un finansu institūcijām. Rikošetā tas skāra Krievijas kaimiņzemes. Investori atturējās no investīcijām Baltijas telpā. Drošs paliek drošs, jo saruka arī tranzīts. Tilta teorijas īstenošanu nācās atlikt uz vēlāku, cerams, labāku laiku. Ārvalstu investīcijas līdz ar Krievijas krīzes negatīvo iespaidu rāda 4.1. shēma.

4.1. shēma

KUMULATĪVĀS ĀRVALSTU TIEŠĀS INVESTĪCIJAS LATVIJĀ³³ (milj. USD)

³³ Turpat, 39. lpp.

4.7. tabulas skaitļi liecina, ka rēķinot uz vienu iedzīvotāju, Latvija sāk ieņemt stabilu vietu Centrāl- un Austrumeiropas valstu grupā un kas sevišķi nozīmīgi, sāk uzņemt spurtu, lai tuvotos Eiropas Savienības kandidātvalstīm. Likteņa pirksts, kas tik nelaikā nāca no austrumiem, apturēja šo procesu.

Detalizētus datus par ārzemju investīcijām Latvijā sniedz 4.8. tabula.

4.8. tabula

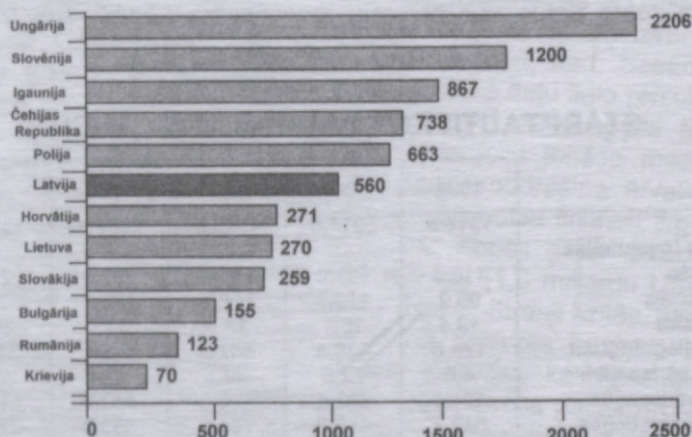
STARPTAUTISKO INVESTĪCIJU BILANCE³⁴

	1996	1997	1998		
			III	VI	IX
Aktīvi	1315,5	1914,0	1926,8	2059,1	1813,2
Tiešās investīcijas ārzemēs	116,3	131,0	133,9	156,9	162,413
Savs kapitāls	96,9	115,9	116,5	132,2	3,8
Cits kapitāls	19,4	15,1	17,5	24,7	28,7
Portfeļieguldījumi	126,0	445,4	487,9	476,4	345,8
Kapitālu vērtspapīri	4,9	72,0	49,1	33,4	47,5
Parādu vērtspapīri	121,1	373,4	438,9	442,9	298,3
Citas investīcijas	643,8	850,7	795,2	853,9	783,6
Tirdzniecības kredīti	145,5	188,9	216,3	227,0	232,1
Aizdevumi	64,7419,	136,8	157,6	154,5	172,0
Valūta un depozīti	7	501,1	382,3	441,2	318,6
Citi aktīvi	13,8	23,9	39,0	31,3	61,0
Rezerves aktīvi	429,4	486,9	509,7	571,9	521,3
Pasīvi	1510,7	2187,3	2262,7	2398,9	2333,2
Tiešās investīcijas Latvijā	520,538	750,3	778,0	817,5	818,1
Savs kapitāls	2,1	570,4	578,7	608,9	594,7
No tām pamatkapitālā	375,1	547,0	560,7	590,3	576,9
Cits kapitāls	138,4	179,8	199,3	208,6	223,4
Portfeļieguldījumi	25,4	7,8	17,3	21,3	20,8
Kapitālu vērtspapīri	2,5	5,5	16,0	19,6	20,5
Parādu vērtspapīri	22,9	2,3	1,3	1,7	0,3
Citas investīcijas	964,8	1429,3	1467,3	1560,1	1494,2
Tirdzniecības kredīti	172,040	206,2	259,0	280,2	286,3
Aizdevumi	4,0	457,9	501,1	590,9	598,7
Valūta un depozīti	293,2	557,3	494,1	499,1	439,7
Citi pasīvi	95,7	207,8	213,2	189,9	169,6
Saldo	-195,3	-273,4	-335,9	-339,9	-520,1

³⁴ LSP, 2/99, 99. lpp.

KUMULATĪVĀS ĀRVALSTU TIEŠĀS INVESTĪCIJAS UZ VIENU IEDZĪVOTĀJU CENTRĀL- UN AUSTRUMEIROPAS VALSTĪS (USD)³⁵

4.1. zīmējums

Tomēr dažu ekspertu prognozes, pretī iepriekš teiktam ir visai cerīgas. Tā ES valstis sastāda vairāk nekā 50% un EFTA valstis – 10% no ārvalstu tiešo investīciju apjoma Latvijā. Šāds investīciju sadalījums atspoguļo Latvijas tirdzniecības modeli, kurā ES valstis veido apmēram 55% no valsts ārējās tirdzniecības apgrozījuma, kā arī parāda tās pieaugošo integrāciju Eiropas ekonomiskajā sistēmā. Saistībā ar NVS tirgus finansu krīzi sevišķi svarīgi ir tas, ka Latvija ir spējusi gūt ievērojamus ilgtermiņa ieguldījumus no ES. Jau saņemtie Rietumeiropas resursi ļauj justies relatīvi droši Krievijas krīzes apstākļos, jo šādi ieguldījumi ir galvenokārt orientēti uz ES un iekšējo tirgu, kā arī nostiprina Latvijas reputāciju, apliecinot, ka šādā valstī ir

³⁵ Business Central Europe, Centrālā statistikas pārvalde.

Piezīme: dati par Ungāriju, Čehijas Republiku, Poliju, Latviju – uz 1998. gada jūniju, Slovēniju – 1998. gada maiju, Igauniju – 1998. gada martu, par pārējām valstīm – uz 1997. gada decembri.

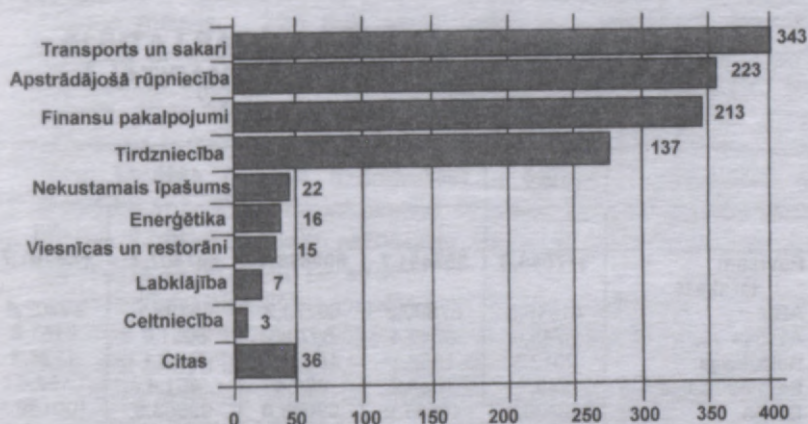
vērts ieguldīt līdzekļus. Lielākā daļa analītiķu atzīst, ka tā kā Centrāl- un Austrumeiropas ekonomikas ir pietiekami norobežojušās no NVS, tās var kļūt pat pievilcīgākas ārvalstu ieguldītājiem, jo ir drošākas nekā citi jaunie tirgi.

Nozares, kas visvairāk piesaistīja ārzemju investīcijas, ir labi redzamas 4.2. zīmējumā.

Iepriekš sasniegto pa nozarēm atspoguļo 4.8. tabula.

4.2. zīmējums

ĀRVALSTU TIEŠĀS INVESTĪCIJAS LATVIJĀ REĢISTRĒTO UZŅĒMUMU PAMATKAPITĀLĀ SADALĪJUMĀ PA NOZARĒM 1998. GADA 1. CETURKSNĪ (MILJ. USD)

Ņemot vērā atsevišķu nozaru relatīvo nozīmi iekšzemes kopprodukta veidošanā, ārvalstu tiešās investīcijas ir bijušas ievērojami lielākas finanšu pakalpojumu un transporta un sakaru sektoros. Lielākā daļa investīciju transporta un sakaru sektorā tika veiktas 1994.–1996. gadā, kad sākās privatizācija šajā nozarē. Nozīmīgi ārvalstu tiešie ieguldījumi finanšu jomā tika izdarīti 1994. gadā jaun-

izveidotajā banku sektorā un 1997. gadā, vairākām bankām sākot apvienoties Baltijas mērogā. Atšķirībā no šīm divām Latvijas ekonomikas pamatnozarēm lielākā daļa investīciju ražošanā parādījās tikai 1997. gadā, un šajā jomā vēl ir ievērojams potenciāls to palielināšanai.

Kopējās ārvalstu tiešās investīcijas apstrādājošās rūpniecības uzņēmumu pamatkapitālā uz 1998. gada 1. ceturksni pārsniedza 220 milj. USD. Lielākie ieguldījumi ir veikti ķīmiskās rūpniecības, pārtikas rūpniecības, kokapstrādes un metālapstrādes uzņēmumu pamatkapitālā. Nozīmīgākie investori ražošanā ir Gebr. Knauf Verwaltung (celtniecības materiāli), Corpora Tres Montes (sausie dzērieni), Karl Danzer Furnierwerke (koka izstrādājumi), Enso (iepakojums), Hartwall Pripps Ringnes (alus un bezalkoholisko dzērienu ražošana), Gesil Ltd. (metālapstrāde), Cultor Oy (pārtikas produktu pārstrāde)³⁶.

Valstis investori uzskaitīti 4.9. tabulā.

4.9. tabula

UZKRĀTĀS ĀRVALSTU INVESTĪCIJAS LATVIJĀ REĢISTRĒTO UZŅĒMUMU PAMATKAPITĀLĀ SADALĪJUMĀ PA VALSTĪM³⁷

	1996	1997	1998		
			VI	IX	XII
Pavisam tai skaitā:	377648,5	552451,7	609898,1	597407,7	646161,7
ASV	41045,5	57690,2	60273,2	65199,1	69202,4
Austrija	8745,0	8245,4	8970,3	8051,8	8151,8
Baltkrievija	2013,5	1868,1	18904,6	1813,1	1724,4
Bermudu salas	249,7	1686,2	461,4	461,4	192,6
Dānija	99400,3	10037,9	99868,8	99853,9	100189,1
Igaunija	5356,6	21951,1	25285,2	25773,9	21673,2
Īrija	12025,8	26333,7	33904,0	36781,8	34785,3
Krievija	50757,8	52665,1	53676,2	55029,1	56325,0
Libērija	9705,4	12272,4	12422,4	12399,6	12699,5
Lielbritānija	27601,6	33262,0	47463,3	44682,1	48759,4
Lihtenšteina	6416,0	7524,4	8541,4	8541,4	8594,0
Nīderlande	5629,8	11379,0	12153,0	14332,3	16567,0
Norvēģija	1498,1	1149,6	11206,3	11314,9	24855,1
Panama	86,2	1868,7	1977,9	1977,7	4703,7

³⁶ Turpat, 41. lpp.

³⁷ Latvijas statistikas ikmēneša biļetens. – LSP – 3/1999, 101. lpp.

Singapūra	300,2	44921,1	48546,1	18790,7	13790,7
Somija	10371,5	16289,5	21439,7	22401,0	28230,7
Spānija	1542,7	2363,7	2313,3	2312,6	2312,7
Šveice	14937,8	15935,7	15984,3	14300,0	14757,8
Ukraina	1217,6	1566,8	1342,5	1263,7	1248,7
Vācija	17791,0	48422,3	46340,9	51687,8	54140,7
Zviedrija	18473,8	26750,4	31828,4	34317,1	44464,9
Citas valstis	25649,4	16984,8	29831,9	38759,0	415564,9
Bez sadalījuma pa valstīm	16833,2	41283,6	34263,0	27363,7	41556,0

1998. gada III ceturksnī valstu – ārzemju investoru grupā lauru vainags un zelta medaļa par investīciju lielumu pienākas mazajai Dānijai. Tikai sudraba medaļu nopelnījusi varenā ASV. Ar bronzas medaļu jāsamierinās plašajai Krievijai.

Investīcijas apstrādājošā rūpniecībā. Grūti pārvērtēt ārzemju investīcijas tādā tautsaimniecības pamatnozarē kā apstrādājošā rūpniecībā. Diemžēl kopējās ārvalstu investīcijas šinī nozarē ir relatīvi mazas – 220 milj. USD 1988. g. I ceturksnī. Investīcijas saistībā ar eksportu visvairāk pievilka ķīmiskā rūpniecība, pārtikas rūpniecība, kokapstrādes un metālapstrādes rūpniecība. Mērķis attīstīt šinīs apakšnozarēs pamatkapitālu. Nozīmīgākie investori ražošanā ir Gebr. Knauf Verwaltung (celtniecības materiāli), Corpora Tres Montes (sausie dzērieni), Karl Danzer Funierwerke (koka izstrādājumi), Enso (iepakojums), Hartwall Pripps Ringnes (alus un bezalkoholisko dzērienu ražošana), Gesil Ltd (metālapstrāde), Cultor Oy (pārtikas produktu pārstrāde)³⁸.

Investīciju piesaistes iespējas vēl tālu nav izsmeltas. Latvija nevar lepoties ar lielražošanu, tāpēc pat vidēja apmēra ārzemju investīcijas spēj dot aktīvu impulsu IKP izaugsmei.

Pārāk ievilcies celulozes projekta realizācijas sākums. Runa ir par investīciju apmēriem no 90 – 110 milj. USD. Tā būtu dižceltne, kas vairākus gadu desmitus balstītu Latvijas eksportu. Baumu līmenī parādās informācija, ka šo kombinātu lietderīgāk celt kaimiņu Baltijas republikās. Pagaidām vezums nekust no vietas un patiešām pastāv briesmas, ka šī varenā celtniecība var novirzīties uz ziemeļiem vai dienvidiem. Daudzkārt ir dzirdēts, ka investoru ir, nav tikai piemērotu objektu. Par tiem būtu jā rūpējas Attīstības aģentūrai, ministrijām. Paļauties uz totālu pašplūsmu nozīmētu īstenoties parunai, ka zem

³⁸ Ziņojums par Latvijas tautsaimniecību. – LR EM, 1998. XII, 41. lpp.

guļoša akmens ūdens netek. Aktīvi jāsāk īstenot vietējā tirgus aizsardzības likums, to sasaistot ar vietējā rakstura investīcijām.

4.6. Secinājumi

Bagātīgu analītisku informāciju par Latvijas ekonomisko attīstību dod maksājumu balance jebkurā variantā. Tās īpatnība ir tā, ka preču plūsmas (ražojumi un pakalpojumi) tiek pārvērstas naudas plūsmās, kas ienāk un atstāj mūsu zemi. Neizbēgamais saldo liecina par mūsu saimniekošanas rezultātu no ieviešanas un izvešanas viedokļa.

Analizējot maksājumu bilanci jāpielieto atgriezeniskās saiknes metodes. It sevišķi svarīgi noskaidrot un pēc tam reaģēt uz sāpju signāliem. Analīzes uzmanības centrā ir trīs konti: tekošais konts, kapitālu un finansu konts un novirze. Nopietns asais signāls ir tekošā konta nemītīgi augošais negatīvais saldo. Pagātnei pieder situācija, ka šo negatīvo saldo it viegli spēja nosegt kapitāla un finansu konts. Investīciju ienākšana ir par mazu, lai šie konti tekošā konta mīnusu pārvērstu par rādītāju ar plusu. 1998. gada t.s. bāzes balance (A+B) ir ar mīnusa zīmi 100, 4 milj. latu apmērā. Situāciju glābj neto īstermiņa kapitāls un novirze. Latvijas Bankas ārzemju valūtas rezerves ir varen lielas pret skaidru naudu apgrozībā. Tikai šogad LB papildināja savas rezerves par 50 milj. Ls. Kvazinauda kā termiņnoguldījumi bankās ārzemju valūtā 283,4 milj. Ls apmērā ir labi rezerves līdzekļi. Pamatbilances negatīvais saldo neļauj piekopt miegamices stratēģiju un nekā nedarīt, lai situāciju pagrieztu no negatīvās uz pozitīvo pusi. Sāks darboties iekšējā tirgus aizsardzības likums un jāizstrādā detalizēta programma, kā šo likumu mērķtiecīgi izmantot. Tā būs Latvijas ekonomikas glābšanas programmas būtiska daļa, kas aktīvi iegrožos importu. Vienlaikus enerģiski jāveicina eksports, radot maksimālās labvēlības klimatu ārzemju investīcijām. Ārzemju investīcijas zināmā savā daļā ir valsts ārējais parāds.

Šīs investīcijām un garantiju izsniegšana prasa rūpīgu atlasi, lai ārējais valsts parāds ar laiku mazinātos. Pie kā noved vieglprātība ārējā parāda veidošanā, labi rāda Krievijas finansu kraha piemērs. Daži eksperti ierosināja pārtraukt ārzemju parādu ņemšanu. Tas nebūtu prāta darbs. Ja parāds dod labu atdevi un rezultāts ir rosinošs, vairo IKP, no šādiem parādiem nav jāatsakās. Jāņem saprātīgi kredīti, kas palīdz kārtējo reizi izvilkt Latvijas ekonomiku no stagnācijas muklāja. Šodien neviena attīstīta valsts neiztiek bez

kredītiem, tai skaitā ārzemju. Šie kredīti sākotnēji palielina maksājumu bilances kapitāla un finansu kontu, bet turpmāk, kad būs laba atdeve, tiks veicināts eksports, pozitīvi tiks iespaidots gan tekošais, gan kapitāla un finansu konts. Latvijas attīstības aģentūrai ar ministriju atbalstu jāsameklē tie objekti, kas ar ārzemju kredītu dos labu atdevi. Jāievēro kavēšanas laiks un nav jābūt nepacietīgam, jo labs nāk ar gaidīšanu.

4.7. Pamattermini

Maksājuma bilance	Balance of payments	Платежный баланс
Tekošais konts	Current account	Текущий счет
Tirdzniecības bilance	Trade balance	Торговый баланс
Pozitīvais vai negatīvais saldo	Positive or negative balance	Положительный и отрицательный сальдо
Nefaktoriālie pakalpojumi	Non-factorial services	Нефакторные услуги
Faktoriālie pakalpojumi	Factorial services	Факторные услуги
Ilgtermiņa kapitāls, investīcijas	Long term capital, investments	Долгосрочный капитал, инвестиции
Īstermiņa pakalpojumi, investīcijas	Short term capital, investments	Краткосрочный капитал, инвестиции
Novirze	Net errors and omissions	Отклонение
Bāzes bilance	Basic balance	Базовый баланс
Ķopīgā bilance	Total balance	Общий баланс
Meitas uzņēmums	Subsidiary	Дочерное предприятие
Filiāle	Branch	Филиал
Pašu kapitāls	Equity capital	Собственный капитал
Citu kapitāls	Other capital	Другие капиталы
Portfeļieguldījumi	Portfolio investments	Портфельные вложения
Rezerves aktīvi	Reserve assets	Резервные активы
Sāpju signāli	Pain signals	Болевые сигналы
Ārējais parāds	External debt	Внешний долг

4.8. Pašpārbaudes jautājumi

1. Kādas ekonomiskās attiecības raksturo maksājumu bilance?
2. Kādi galvenie komponenti veido maksājumu bilances ieņēmuma daļu?
3. Kādi galvenie komponenti veido maksājumu bilances izdevuma daļu?
4. Kādi apstākļi nosaka dažādu valstu būtiskās atšķirības maksājumu bilances struktūrā?
5. Kad palielinās rezerves kādas valsts maksājumu bilancē?
6. Kad veidojas maksājumu bilances negatīvais saldo?
7. Kādas īpatnības ir Latvijas maksājumu bilancei?
8. Salīdziniet no maksājumu bilances ieņēmumu viedokļa ārējos parādus un ārzemju investīcijas.
9. Kas raksturo Latvijas ārējo parādu un tā prognozi?
10. Kādas īpatnības piemīt Latvijas ārējām investīcijām?
11. Kāds sakars ir starp ārējām investīcijām un multiplikatora-akseleratora mehānismu?
12. No kā ir atkarīga Latvijas maksājumu bilances stabilizācija, izvairīšanās no deficīta?

5. Kapitāla starptautiskā migrācija

5.1. Kapitāla starptautiskās migrācijas cēloņi

Mūsdienu pasaules saimniecību raksturo divas galvenās iezīmes: *internacionalizācija un integrācija*. Kapitāla starptautiskā migrācija savukārt ir process, kas iekļauj abas šīs iezīmes – tas izriet no ražošanas un kapitāla internacionalizācijas un izpaužas kā integrācija firmu līmenī.

Kas ir kapitāla starptautiskā migrācija? Tā izpaužas kā (šīn kontekstā kapitāls pārstāv naudas līdzekļus, investīcijas) *kapitāla eksports un kapitāla imports* no valsts uz valsti ar galveno mērķi – gūt lielāku peļņu. Tam ir divas formas:

- 1) tiešās investīcijas,
- 2) portfeļinvestīcijas.

Abas šīs formas atšķiras ar to, vai šīs investīcijas nodrošina vai nenodrošina kontroli pār uzņēmumu ārzemēs. Tiešo investīciju gadījumā kontrole tiks iegūta. Tas notiek, ja uzņēmums atver savu uzņēmumu ārzemēs; ja tiek nopirkts jau eksistējošs uzņēmums ārzemēs; ja tiek dibināts kopuzņēmums, kura partneri ir līdzvērtīgi; ja tiek atvērta vai pirktā filiāle ārzemēs, kurā mātes kompānijai pieder kontrolpakete. Portfeļinvestīciju gadījumā kontroles pār uzņēmumu ārzemēs nebūs. Tā ir parasta akciju paketes iegāde, līdzdalība kādā uzņēmumā ārzemēs.

Papildus varētu vēl minēt trešo kapitāla eksporta un importa formu. Tā ir citas valsts vērtspapīru pirkšana, obligāciju iegāde, līdzekļu noguldīšana citas valsts bankā. Šī forma ļauj gūt ienākumus no ārzemēm procentu veidā, taču tās nav investīcijas. Tieši starptautiskās investīcijas ir visinteresantākā un nozīmīgākā kapitāla migrācijas forma, tāpēc turpmāk pievērsīsimies tikai tām.

Kapitāla starptautiskās migrācijas raksturošanai izmanto vēl divus terminus – "multinacionalizācija" un "transnacionalizācija". Šķiet, ka termins "transnacionalizācija" derētu labāk, jo tajā tiek atspoguļota procesa būtība: "transnacionāls", t.i., tāds, kas šķērso nacionālo robežu. Termins "multinacionāls" kā starptautiskā kapitāla apzīmējums tiek lietots kopš 60. gadiem. Sākotnēji to attiecināja tikai uz uzņēmumiem, kuri veic ražošanu ārzemēs. Tagad to lieto

attiecībā arī uz citām saimnieciskās darbības sfērām – tirdzniecību, pakalpojumiem, finansiālo darbību.

Transnacionalizācijas process. Šī procesa īpaši strauja attīstība vērojama kopš 70. gadu vidus. Tam ir vairāki cēloņi.

1. Viens no cēloņiem meklējams pašā ražošanas procesā – līdz ar elastīgās automatizācijas ienākšanu ražošanā rodas iespēja izlaist produkciju, veidot jaunus uzņēmumus un filiāles dažādās vietās, nodrošināt tieši tādas pašas produkcijas ražošanu. Vairs nav nepieciešami rūpniecisko gigantu kompleksi, kas produkciju ražoja vienuviet un eksportēja to pa visu pasauli. Tagad ir radusies iespēja to pašu produkciju ražot mazākos uzņēmumos visdažādākajos reģionos vai valstīs – tuvāk noieta tirgum un klientiem.

2. Cits cēlonis ir informātikas un informācijas tehnikas attīstība, kas nodrošina korporācijas vadību. Informācijas nogādāšana vai saņemšana vairs nav problēma. Korporācijas vadība spēj pieņemt lēmumus, koriģēt struktūrvienību darbību, saskaņot rīcību, jo informācijas sistēma sasaista izkaisītos uzņēmumus un filiāles vienā veselā. Tāpat ar informātikas palīdzību ir iespējams iegūt informāciju par uzņēmumu darbību, to ekonomiskajiem rādītājiem.

3. Nākamais cēlonis – kapitāla uzkrāšanas straujie tempi. Darbības izvērsšana ārzemēs vai citās nozarēs ļauj rast izmantojumu jaunuzkrātajam kapitālam. Ne velti transnacionalizācijas un darbības paplašināšanās pa nozarēm procesi norit paralēli.

4. Cēlonis ir struktūrpārmaiņas ekonomikā. Valsts īstenojot struktūrpolitiku liek uzņēmumam meklēt citu dislokācijas vietu, ja tas vēlas saglabāt ražošanu nozarē, kura vairs neatbilst dotās valsts interesēm.

5. Pēdējo cēloni saskatīsim cikliskajās grūtībās – iespēja dislocēt ražošanu, savu kapitālu vienlaikus daudzās valstīs un kontinentos ļauj vieglāk pārciest cikliskos satricinājumus, jo kapitāls tiek pārvietots korporācijas *iekšienē* uz valsti ar labvēlīgāku ekonomisko situāciju.

5.2. Kapitāla starptautiskās migrācijas izdevīgums

Procentu likme un izdevīgums. Lēmums par jebkurām investīcijām, arī tiešo investīciju īstenošana ārzemēs, ir saistīta ar procentu likmi. Taču šoreiz ir jāsalīdzina divu veidu investīciju

efektivitāte (nacionālā En un ārzemju $Eā$) un divu veidu procentu likmes (nacionālā In un ārzemju $Iā$). Efektivitātei ārzemēs jābūt lielākai vai vienādai ar procentu likmi un ar efektivitāti nacionālajā ekonomikā, bet procentu likmei ārzemēs jābūt lielākai vai vienādai ar procentu likmi nacionālajā ekonomikā.

Ja $Eā > En$, un $Iā > In$, tad investīcijas ārzemēs tiks izdarītas. Transnacionālai korporācijai, kura darbojas dažādās valstīs, jābūt zemākām izmaksām nekā firmām, kuras darbojas pašmāju tirgū. Šīs izmaksu priekšrocības transnacionālajām korporācijām slēpjas faktā, ka kopējie naudas ieguldījumi (*input*), izdarīti vienviet viena ražojuma izlaidei (*output*), citviet kompānijas tīklā var dot efektu vai nu bez, vai ar pavisam niecīgu izmaksu palielināšanu. Ja divu valstu firmas A un B vēlas veidot kopīgu filiāli, tiks izsvērtas iespējas gūt papildu efektu. Abas firmas var izdarīt investīcijas katra atsevišķi, tādā gadījumā to efekts būs vērtējams ar tīro vērtību **NPV** (*Net Present Value*) firmai **A** un firmai **B**. Jēga kopējās filiāles veidošanai ir tikai tad, ja tīrā vērtība kopuzņēmuma gadījumā **NVPJV** (*Net Present Value of Joint Venture*) pārsniegs atsevišķo tīro vērtību summu:

$$NVPJV > NPVA + NVPB$$

Izdarot kopīgus kapitālieguldījumus, rodas tā saucamais sinenerģētiskais efekts:

$$NVPJV - (NPVA + NVPB) > 0$$

Transnacionālo korporāciju priekšrocība. Tā ir savdabīgu iegūto ekonomiju kopa. Papildu ekonomija rodas tehnoloģisko zināšanu, vadības iemaņu, firmas markas un firmas klientūras uzturēšanas jomās. Visas šīs priekšrocības nostāda transnacionālo korporāciju daudz izdevīgākās pozīcijās nekā vietējās firmas. Zemākās ražošanas izmaksas ļauj palielināt ražošanas apjomu, līdz ar to pieaug transnacionālās korporācijas pakalpojumu izmantotāju un patērētāju loks. Jo vairāk paplašinās korporācijas darbība, jo palielinās tās izdevīgums. Vērojama tieša sakarība starp tirgu, kuros korporācija piedalās, skaita palielināšanos un izmaksu samazināšanos.

Mūsdienu ekonomikā raksturīgākie *motīvi*, kādēļ uzņēmums nolemj *atvērt savu filiāli* vai veidot kopuzņēmumu ārzemēs, būtu daļāmi divās grupās. Pirmā motīvu grupa būs tajos gadījumos, ja uzņēmumu vēlas atvērt *valstī, kuras attīstības līmenis ir zemāks nekā pašu valstī*:

1) izejvielu un energoresursu nodrošināšana savai valstij (šī ir vecākā transnacionālo korporāciju forma – te minami visi iegūstošie uzņēmumi, tādi kā "Royal Dutch-Shell" vai "Elf");

2) politiskas kontroles nodrošināšana ar ekonomiskām metodēm (tā ir valsts politika, kuras īstenošanā piedalās korporācijas. Īpaši šeit jāmin bijušo metropoļu uzņēmumu darbība bijušo koloniju teritorijā);

3) ražošanas izmaksu samazināšana:

a) lētāka darbaspēka izmantošana (sevišķi izdevīgi filiāli atvērt ārzemēs ir darbietilpīgā nozarē – visas ražošanas, kur iespējams darbs pie konveijera, apavu ražošana, apģērbu šūšana, tekstilrūpniecība. Te kā piemēru der minēt jaunās industriālās valstis, kuru teritorijā darbaspēks ir lēts),

b) izejvielu pieejamības izmantošana (ja ražošana tiek organizēta uz vietas, pazemināsies transportēšanas izmaksas),

c) vides aizsardzības pasākumu izmantošana (no savas valsts tiek izvestas tā saucamās "netīrās nozares", ietaupīt var, piemēram, neceļot attīrīšanas iekārtas utt., ja to pieļauj mītnes zemes likumdošana);

4) jauna tirgus apguve (jo vairāk tirgu, jo lielāks ekonomiskais izdevīgums. Bez tam nereti ir tādi gadījumi, kad uzņēmumu interesē blakusesošās valsts tirgus, – atrašanās tiešā šī tirgus tuvumā ļauj to iepriekš izpētīt un pēc tam veikt šī tirgus iekarošanu jau ļoti mērķtiecīgi un ar mazākām izmaksām; valsti, kurā implantēšanās notikusi blakusesošā tirgus izpētes nolūkā, sauc par "tramplīnu").

Citi motīvi būs vērojami, ja uzņēmumu atvērs *augsta attīstības līmeņa valstī*:

1) iespiešanās šīs valsts tirgū (attīstītais valsts tirgus ir prestiža atrašanās vieta);

2) tehnoloģiskais izdevīgums (parasti tas ir saistīts ar *know-how* pieredzi, kura jau ir šajā valstī, vai ar jau esošo attīstīto infrastruktūru).

Transnacionālās korporācijas būtība nosaka to, ka tā ir izvietota un izvērš savu darbību vairākās valstīs. Tādējādi tā ir saistīta ar vismaz divu valstu valdībām – pašmāju un filiāles mītnes zemes valdību. Korporācijai jārēķinās ar valdības nostāju.

Transnacionālā korporācija un valsts. Attiecību kopa "*transnacionālā korporācija un valsts*" aplūkojama divos aspektos. Pirmais aspekts – *attiecības ar pašmāju valdību*, kas nosaka:

- kapitāla starptautiskās kustības (kapitāla eksporta un importa) noteikumus,

– preču un pakalpojumu eksporta noteikumus, – ārzemēs gūtā ienākuma aplikšanu ar nodokli.

Valsts ir tieši atbildīga par valsts sektora uzņēmumu izdarītajām investīcijām. Taču valsts investīciju politika var attiekties ne tikai uz uzņēmumiem, kas ir tiešā vai netiešā valsts kontrolē, bet iesniegties arī privātajā sektorā. *Pirmkārt*, valsts veicina investīcijas noteiktās nozarēs, ekonomiskajos un ģeogrāfiskajos reģionos, *otrkārt*, tā veido investīciju nosacījumus vispār. Gadījumā, ja korporācijas darbība mītnes zemē saskan ar pašu valdības izvēlēto ārējo ekonomisko politiku, korporācija var saņemt valsts atbalstu. Valsts atbalsts izpaužas šādi:

1) īstermiņa programmas (eksporta kredīti, eksporta apdrošināšana, apdrošināšana pret ekonomisko un politisko risku darbībai ārzemēs, pazemināta aizdevuma procentu likme),

2) ilgtermiņa programmas (speciālas programmas noteiktu pašmāju ražojumu eksporta veicināšanai, svarīgu iekārtu nodrošināšana, kreditēšana un finansiālas garantijas noteiktu mērķprogrammu izpildei).

Jebkurai transnacionālai korporācijai, uzsākot darbību svešā valstī, jārēķinās ar *mītnes zemē* pastāvošajiem noteikumiem:

1) kapitāla starptautiskās kustības (kapitāla eksporta un importa) regulēšanu,

2) ārējās tirdzniecības tarifu un netarifu barjerām, iespējamo protekcionisma politiku,

3) attieksmi pret ārzemju kapitālu (piemēram, ārzemju kapitāla ieplūšana var tikt veicināta ar grantu palīdzību, lai kapitāls nonāktu mītnes zemei vēlamajā nozarē vai reģionā),

4) ienākumu repatriācijas noteikumiem.

Šeit minētie noteikumi ir saistīti tieši ar ārējo ekonomisko sfēru, vēl jārēķinās ar šādiem vispārekonomiskiem nosacījumiem:

1) nodokļu sistēma,

2) antimonopola likumdošana,

3) darba likumdošana,

4) norēķinu sistēma,

5) grāmatvedības sistēma.

Transnacionālā korporācija un vietējais darbaspēks.

Transnacionālā korporācija ir cieši saistīta ar mītnes zemi – ar vietējo darbaspēku, infrastruktūras nodrošinājumu (ceļiem, transportēšanas iespējām, sakariem), atsevišķu resursu piegādi (elektroenerģija, ūdensapgāde) un, iespējams, izejvielu piegādi. Tādēļ nepieciešams nodrošināt labvēlīgu attiecību izveidi ar vietējo valdību. Korporācijas vadībai nepieciešams izprast mītnes zemes sociālo, kultūras, politisko sistēmu un savstarpējo attiecību kodeksu (īpaši svarīgi tas, piemēram, ir arābu valstīs).

Kopuzņēmumi. Viens no izdevīgākajiem pasākumiem, kā ienākt kādas valsts ekonomikā, ir *kopuzņēmums*. Kopuzņēmums ir kopīga īpašuma un tā kopīgas izmantošanas forma, piedaloties divu vai pat vairāku valstu kapitālam (ārzemju un vietējam vai divu ārzemju valstu kapitālam kādā trešā valstī). Vietējai valdībai tā ir iespēja kontrolēt ārzemju kapitāla kustību, partnera nodomus un stratēģiju. Sevišķi svarīgi tas ir trešās pasaules valstīs, kur pat kopuzņēmuma gadījumā ārzemju transnacionālā korporācija, būdama spēcīgāka un pieredzes bagātāka darījumos pasaules tirgū, nereti diktē savus noteikumus vietējam partneruzņēmumam. Tomēr, vēloties apgūt kādas sev jaunas valsts tirgu, izmantot šīs valsts dabas bagātības utt., transnacionālajai korporācijai, pat pieredzes bagātai, trūkst informācijas un darbības skaidrības neierastā vidē. Kopuzņēmums daļu šo problēmu atrisinās vienkāršāk ar patstāvīgas filiāles atvēršanu.

Viens no svarīgākajiem faktoriem, izvēloties kopuzņēmuma formu, ir nozare. Transnacionālā korporācijā, kura jaunapgūstamajā tirgū vēlēties ienākt ar standartprodukciju (piem., ar televizoriem), priekšroka tiks dota patstāvīgai filiālei, kas būs stingri iekļauta korporācijas pārvaldes struktūrā. Taču, ja korporācija tirgu vēlēties apgūt, piemēram, ar apģērbi, parfimērijas izstrādājumiem, būs nepieciešama lielāka pielāgotība vietējai gaumei un prasībām. Šajā gadījumā filiālei nepieciešama lielāka autonomija, jo tai jāveic darbs vietējo prasību izpētei. Kā viens no variantiem paveras iespēja dibināt kopuzņēmumu ar vietējo uzņēmumu vai citas piederības uzņēmumu, kurš jau apguvis vietējā tirgus prasības. Bez tam kopuzņēmuma forma ir zināma garantija politiskas nestabilitātes apstākļos, ekonomiska garantija pret nacionalizāciju.

5.3. Kapitāla starptautiskās migrācijas mūsdienu raksturs

Deviņdesmito gadu īpatnības. Deviņdesmitajos gados kapitāla starptautiskajā migrācijā vērojamas šādas *īpatnības*:

1) ļoti strauji audzis eksportētā kapitāla daudzums uz trešās pasaules valstīm;

2) samazinājies trešās pasaules valstu īpatsvars kapitāla eksportā (tātad augusi citu valstu grupu nozīme);

3) parādījies jauns virziens kapitāla eksportam – ir atvēries bijušo sociālisma sistēmas valstu tirgus;

4) galvenā kapitāla kustība notiek no attīstītās valsts uz attīstītu valsti (piemēram, no ASV uz Eiropas valstīm, no Francijas uz Vāciju, no Japānas uz ASV);

5) attīstītās valstis šodien vienlaikus ir kapitāla eksportētājas un kapitāla importētājas;

6) notikušas izmaiņas kapitāla importēšanā Eiropas Savienībā – ar Māstrihtas līguma stāšanās spēkā jebkuras dalībvalsts kapitāls uzskatāms par nacionālo kapitālu citā dalībvalstī;

7) attīstās kapitāla eksports no trešās pasaules valstīm (piemēram, Indija to dara, lai nodrošinātu savu preču eksportu; jaunās industriālās valstis (Dienvidkoreja, Taivāna, Singapūra) eksportē savu kapitālu uz jaunā vijņa jaunajām industriālajām valstīm (Malaiziju, Indonēziju); naftas eksportētājas valstis nogulda savus kapitālus citu valstu bankās, šo valstu varasvīri iepērk zemes gabalus ASV un nekustamos īpašumus Eiropā;

8) transnacionālās korporācijas, nostiprinājušās kādas valsts tirgū, uzsāk cīņu pret vietējo kapitālu vai pret citu valstu kapitāla ienākšanu šajā zemē – tas izskaidrojams ar pieaugošo konkurenci starptautiskā mērogā;

9) līdztekus tradicionālajām kapitāla eksporta formām parādās jaunas transnacionalizācijas formas: laikā ierobežotas vienošanās par kopuzņēmumu veidošanu, *frančaizings* starptautiskā mērogā, pārvaldes līgumi, tehnisko pakalpojumu, mārketinga pakalpojumu līgumi starptautiskā mērogā (attīstītākās valsts transnacionālā korporācija sniedz šos pakalpojumus citas valsts uzņēmumam), uzņēmuma nodošana "ar atslēgu" (uzņēmums tiek uzcelts, pilnībā aprīkots un tad nodots vietējam kapitālam), starptautiskie

subkontrakti (korporācija piegādā kādam uzņēmumam detaļas un izejvielas, produkcija tiek saražota šajā uzņēmumā, tālāk korporācija realizē šo produkciju pasaules tirgū ar savu firmas zīmi).

5.4. Latvija kā starptautiskā kapitāla migrācijas objekts

Kāpēc Latvija sākotnēji saistīja starptautisko kapitālu? Kopš Latvija *de facto* un *de jure* ir neatkarīga valsts un vairs neietilpst sabrukušās PSRS vienotā tautsaimnieciskajā kompleksā, sāka pāriet uz tirgus ekonomikas pamatiem, tā kļuva par starptautiskā kapitāla migrācijas objektu. Tirgus ekonomikas pasaule paplašinājās, radās zināms vakuums, ko dažādu valstu nacionālās firmas un transnacionālās korporācijas centās aizpildīt. Pirmajos neatkarības atjaunošanas gados starptautiskā kapitāla interese par Latviju saistījās pirmām kārtām ar tilta lomu un tranzītkoridoru starp kādreizējo PSRS telpu (NVS valstīm) un Rietumiem. Sabrukusi PSRS plānsaimnieciskā apgādes sistēma radīja labvēlīgus apstākļus, lai lieli, būtībā bezsaimnieka jēlvielu resursi kļūtu par tirdzniecības objektu starp vēl nenacionalizētām firmām NVS telpā un Rietumu uzņēmumiem. Latvija bija ideāls starpnieks šajos darījumos, jo labi pārzināja Austrumu tirgu ar tā specifiskām postpadomju attiecībām un vecajām tradīcijām. NVS valstis arvien aktīvāk sāka izrādīt interesi par importu no Rietumu pasaules, un Latvijas starpnieki arī šeit bija nepieciešami. Vietējā kapitāla trūkums piesaistīja tirdznieciskām operācijām lielu peļņu alkstošu ārzemju kapitālu. Uzņēmējdarbībā vairumtirdzniecībā ieguldīto līdzekļu ātra aprīte gan nodrošināja augstu peļņas gada normu, gan darīja izdevīgu dārgu kredītu piesaisti šīm operācijām. Latvijā kādu laiku darbojās ap 20 preču biržu, būtībā starpnieku kantori, kas savos darījumos ērtības dēļ izmantoja biržas mehānismus. Visai liberālais valūtas režīms (jebkuras valūtas brīva ieviešana un izvešana bez daudzuma ierobežojuma) piesaistīja Latvijas pirmajām komercbankām ne mazums ārzemju kapitāla. Terminu noguldījumu augstās procentu likmes bija spēcīgs arguments ārzemju līdzekļu pieplūdei, jo tāda apmēra procentu gada normas Rietumu kredītiestādēs saņemt nevarēja. Procentu likmju starpība brīvi konvertējamai valūtai bija četrkārtīga un pieckārtīga, Latvijas nacionālajai valūtai pat

pārsniedza piecpadsmitkārtīgu līmeni. Veidojās īpatnējā "brīvsavienība": NVS resursi, vietējie starpnieki, ārzemju kapitāls. Eiforija sakarā ar lielu peļņu pakāpeniski noplaka: resursi izsīka un cita pēc citas tika slēgtas preču biržas. Procentu gada likmes arvien kritās. Pēdējo triecienu izveidotajai attiecību sistēmai deva komercbanku krīze. Ne mazums potenciālo ārzemju investoru vai depozītu īpašnieku, kas bija totāli zaudējuši savus ieguldījumus, svēti zvērēja, ka turpmāk viņu kapitāli nekad nešķērsos Latvijas robežas, nemēslos Latvijas biznesa druvas.

Bet Latvijas ekonomiskās realitātes ātri vien ienesa korektīvas šinīs sākotnējās noskaņās.

Latvijas ekonomiskā pievilcība starptautiskam kapitālam.

Pirmkārt, Latvijas ģeogrāfiskais stāvoklis, tranzītkoridori Austrumi–Rietumi, tilta loma. Neskatoties uz noteiktu politisko spriedzi, attiecībām ar Krieviju, 1996. gada otrajā pusgadā un 1997. gada pirmajā pusē Krievijas tranzīts caur Latviju vērsās plašumā. *Otrkārt*, ārzemju kapitāla īpašnieki labi saprata, ka Latvijas tirgus telpa kļūs pievilcīga investoriem vienīgi apstākļos, ja Latvijā tiks veidota moderna infrastruktūra, tai skaitā sakaru jomā. Tāpēc ārzemju investori steidzās ieņemt brīvās nišas. Tā dzima viens no pirmajiem kopuzņēmumiem telekomunikāciju jomā SIA "Lattelekom" ar angļu un somu kapitāla līdzdalību. Prasība saglabāt šo sabiedrību kā dabisku monopolu saistās ar centieniem ātrāk atpelnīt lielus kapitālieguldījumus modernā sakaru sistēmu izveidē. Brīva niša, ko ātri ieņēma ārzemju kapitāls, bija arī mobilo telefonu un peidžeru sistēmas, kabeļu televīzija. *Treškārt*, pievilcīgi ārzemju kapitālam bija dabiskie monopoli enerģētikas jomā. Ārzemju kapitāla ienākšana sekmēja arī lielu uzņēmumu privatizāciju ar noteikumu, ka kontrolpakete nonāks stratēģiskā investora īpašumā. Par kopuzņēmumu privatizācijas kārtībā kļuva arī a/s "Latgāze", par kuras īpašniekiem bez Latvijas valsts kļuva arī Krievijas "Gazprom" un vācu enerģētisko uzņēmumu konsorcijs. *Ceturtkārt*, varens magnēts bija Latvijas dabas bagātība – mežs. Šai jomā veidojās liels skaits Latvijas–Zviedrijas, Latvijas–Lielbritānijas, Latvijas–Somijas, Latvijas–Vācijas kopuzņēmumu kokmateriālu eksportam. Centrālā problēma ir un paliek kokmateriālu apstrādāšanas pakāpe. *Piektkārt*, arī cementa ražošana uz vietējo izejvielu bāzes pievelk ārzemju kapitālu. *Sestkārt*, importēto enerģiju tirgū ar savu kapitālu un

tehnoloģiju ienāca pasaulē plaši pārstāvētas un labi pazīstamas ārzemju firmas – "Statoil", "Shell" u.c. *Septītkārt*, sava pievilcība bija kvalitatīviem tehniskiem kadriem, strādnieku kvalifikācijai un darba kultūrai. *Astotkārt*, lētais Latvijas darbaspēks deva iespēju ārzemju kapitālam Latvijā ražot produkciju ar zemu pašizmaksu, dibinot gan kopuzņēmumus, gan ārzemju pazīstamu firmu filiāles. *Devītkārt*, ārzemju kapitālu visai interesēja investīcijas tirdzniecības jomā. Kādreizējais universālveikals "Dole" kļuva par modernu supermārketu, kur tirgojas vesels "ķekars" ārzemju firmu. Rīgā un citu pilsētu centros savus veikalus iekārtoja un pievilcīgu dizainu radīja ārzemju tirdzniecības uzņēmumi. Norvēģu kapitāls aktīvi darbojas apģērbu tirdzniecībā. Elektroniskās aparātūras tirgū konkurenci izvērs visas nozīmīgās pasaules firmas, sākot ar "Samsung" un beidzot ar "Sony" un "Philips". Neatpaliek datoru ražošanas pasaules līderi. Investīcijas tirdzniecības centru, tehniskās apkopes un remontstaciju uzcelšanai nav žēlojuši autoindustrijas gigantu Eiropas centri. *Desmitkārt*, tuvākā nākotnē investīcijas Latvijas tautsaimniecības visdažādākās nozarēs sekmēs Latvijas augstais kredītreitings. *Vienpadsmitkārt*, plašāku investīciju piesaiste gaidāma, kad Latvija nākamā gadu tūkstoša sākumā, domājams, kļūs par ES pilntiesīgu locekli. Arī iestāšanās GATT-PTO vēl līdz gadu tūkstošu mijai veicinās ārzemju kapitāla interesi par investīcijām Latvijā. *Divpadsmitkārt*, ostas, lidlauki, ceļu saimniecība, kravu pārkraušanas mezgli ir tranzīta atslēgas. Šīs pasaules varenie alkst, lai šīs dārgās atslēgas būtu viņu rokas, un nežēlo investīcijas šo atslēgu vai to daļu iegūšanai. *Trīspadsmitkārt*, Latvijas brīvostas un it sevišķi brīvās ekonomiskās zonas ar saviem atvieglotiem nodokļu nosacījumiem ir iedarbīgi investīciju migrācijas katalizatori. *Cetrpadsmitkārt*, Baltijas vienotā tirgus izveide kāpinās ārzemju investoru interesi par Baltijas telpu.

Vienlaikus ir nepieļaujama ārzemju kapitāla potenciālu piesaistes Latvijā vērtēšana tikai caur rožainām brillēm. Ārzemju kapitāla migrācijai ir tūkstošiem iespēju. Naivi ir domāt, ka visi kapitāla migrācijas ceļi ved uz Latviju vien. Mums pašiem kritiski jānovērtē investīciju vide, jāizvērtē, kas traucē investīciju aktīvākai migrācijai Latvijas virzienā. *Pirmkārt*, kriminogēnā situācija, rekets ir nopietns šķērslis mērķtiecīgām ārzemju investīcijām. *Otrkārt*, birokrātiskas procedūras, kas dažkārt pāraug mājienā par kukuļu vēlamību, nekādi

neveicina investīciju piesaisti. *Treškārt*, tiesiska nesakārtotība, brīžiem pretrunīga likumdošana liek vienam otram investoram Latvijai apiet ar līkumu. *Ceturtkārt*, relatīvi lielais darbaspēks nereti tiek "pārsvītrots" ar augstām nodokļu likmēm. *Piektkārt*, robežapsardzības un muitas procedūru zemā kultūra veicina kapitāla migrāciju brīžiem meklēt citus investīciju virzienus. *Sestkārt*, arī valodu nepietiekamās zināšanas, kapitāla migrācijas starptautisko noteikumu vājā apguve konkrētā gadījumā pārvēršas par investīciju šķērslī. *Septītkārt*, Latvijas nacionālās programmas, kas paredz ārzemju kapitāla piesaisti, tātad migrāciju uz Latvijas telpu, ir vēl "jēlas", nepietiekami izstrādātas un vēl nespēj efektīvi pildīt investīciju spēcīgo magnēta lomu. *Astotkārt*, 1997. gadā, kad komercbanku krīzes visgraujošākās sekas bija pārvarētas, veidojās jauna situācija: ārējie investīciju piedāvājumi bira kā no pārpilnības raga, bet nebija sagatavotu investīciju projektu. Investors rūpīgi izvērtē gaidīšanas laiku, un ja tas ievelkas, gatavojot, analizējot, salīdzinot potenciālos investīciju projektus, tad investīciju atdeve, rentabilitāte strauji krītas. *Devītkārt*, lata valūtas relatīvi augstais kurss nekādi nav ieskaitāms eksporta un līdz ar to investīciju veicināšanas faktoru kārtā. *Desmitkārt*, tirgus pieprasījuma izpēte perspektīvām Latvijas precēm vēl atrodas sākuma stadijā. Latvijas ārzemju pārstāvniecībās partneru aktīva meklēšana Latvijas ražojumiem un pakalpojumiem ir tikai sākuma stadijā. Brīvās tirdzniecības līgumu noslēgšana ir tikai viens no daudziem nosacījumiem kapitāla migrācijas ievirzei Latvijā, bet vēl nepietiekams pamats.

Kādas nozares visvairāk pievelk investīcijas? Laikā no 1993. gada līdz 1995. gadam ārvalstu investīcijas Latvijā pieauga 5,5 reizes. No zema līmeņa viegli pacelties. Rādītāji uz vienu iedzīvotāju ir šādi: 1993. gadā – Ls 19,3, 1995. g. – Ls 108,4. Lielos uzņēmumos 1996. gada nogalē ārvalstu investīcijas uz vienu iedzīvotāju – Ls 122,2. Katrs sākums ir grūts. Lai nodrošinātu stabilitu un relatīvi augstu IKP pieaugumu tempu, ārvalstu investīcijām jābūt daudzkārt lielākām. Kustība iesākusies. Un tas jau vieš cerības. Optimismam jābūt pamatotam. Nozīmīgi ir tas, kā minētie ārvalstu ieguldījumi sadalās pa nozarēm.

ĀRVALSTU INVESTĪCIJAS PA DARBĪBAS VEIDIEM (PERIODA BEIGAS)³⁹

	1993		1995		Lielie uzņēmumi 1996. XII	
	tūkst. Ls	%	tūkst. Ls	%	tūkst. Ls	%
Lauksaimniecība, medniecība, mežsaimniecība	1435,9	2,9	278,0	0,01	332,0	0,01
Rūpniecība	9087,4	18,0	49890,0	18,0	55614,2	18,0
Būvniecība	1443,3	2,7	2718,9	0,1	2540,9	0,1
Transporta sakari	3495,6	7,0	116634,3	48,5	168648	55,0
Viesnīcu un restorānu pakalpojumi	438,9	0,1	6322,9	2,3	7276,5	2,4
Vairumtirdzniecība, mazumtirdzniecība, automobiļu, sadzīves preču un personiskās lietošanas priekšmetu remonts	19533,4					
Pavisam	50295,1	38,3	12338,5	4,5	7276,5	2,3

Nopietnam analītiķim 5.1. tabulas dati sevišķu sajūsmu neradīs. "Kāda vaina?" – jautās lasītājs. "Investīciju vienpusība!" – skanēs atbilde.

Līderi – transports un sakari. Nevienam nebūs iebildumu, ka 1996. gada nogalē Ls 168 milj. kalpo tirgus infrastruktūras, visupirms sakaru sistēmas izveidei. Bet kāpēc atpaliek citas nozares? Rūpniecība "tur soli", bet stabili 18% nevar apmierināt. Satrauc tas, ka ārzemju investīcijas nerada jaunas jaudas celtniecībā. Pārējās nozares nav nopietnas sarunas vērtas. Jārunā par epizodiskām investīcijām, bet nevis par investīciju sistēmu, kas spēj daudzās jomās iekustināt spēcīgu ķēdes reakciju, paātrināt multiplikatora-akceleratora mehānismu. Transporta, it sevišķi sakaru dominante (55% visu lielo investīciju 1996. gadā) būtu attaisnojama tad, ja

³⁹ Latvijas statistikas ikmēneša bijetens. – R.: VSK, 7/1997, 39. lpp.

pārējās nozares, kas aktīvi veido IKP, saņemtu varenu impulsu Šīs tik ļoti gaidāmās ierosmes pagaidām nemanām.

Investīcijas – nākotnes ķīla. Miljoni ārzemju ieguldījumu transportā un sakaros ir nākotnes panākumu droša ķīla. Uzdevums panākt, lai "gaidīšanas laiks" netiktu pārāk stiepts garumā. Tā ir vecu vecā ekonomikas teorijas dziesma: investīcijas šodien ar atdevi rīt ir krietni vien svētīgākas nekā investīcijas parīt ar atdevi kaut kad ne visai skaidrā nākotnē. Jā, to nebūs viegli panākt, lai ārzemju investīciju pievilkšanas magnēts izvietotos tieši Latvijas telpā. Būsim reālisti. Ja no miljardiem lielām ārzemju investīcijām kāds treknāks grauds atrastu ceļu uz Kurzemes krastiem, uz Rīgas jūras līci, uz Rēzeknes brīvo ekonomisko zonu, tad tas jau būtu panākums. Nepieciešami spēcīgi ceļrāži. Nevis tikai krāšņi prospekti, bet vareni stimuli. Jāiesaista interešu spēks. To radīšana līdz ar atbilstošās gaisotnes veidošanos ir Latvijas ekonomiskās politikas vistiešākais uzdevums.

Ne mazāk svarīgs ir jautājums, kas ir šie ārzemju ieguldītāji? Kādu valstu investori izrāda vislielāko interesi par Latviju kā par investīciju un nākamās peļņas gūšanas lauku?

Ārvalstu investoru līderi. To, kura valsts visvairāk investīciju ieguldījusi Latvijā, rāda 5.2. tabula.

5.2. tabula

ĀRVALSTU INVESTĪCIJAS PA VALSTĪM (PERIODA BEIGAS, PROCENTOS PRET VISĀM ĀRVALSTU INVESTĪCIJĀM)⁴⁰

	1993	1995	Lielie uzņēmumi 1996. XII
ASV	37,2	12,0	9,5
Vācija	7,3	6,0	3,8
Dānija	0,4	26,0	32,4
Lielbritānija	2,2	4,9	5,9
Nīderlande	5,5	3,9	1,6
Somija	3,0	2,8	2,6
Šveice	6,1	3,6	3,2
Zviedrija	8,2	2,8	4,4
Krievija	10,7	18,7	13,9
Citas valstis	19,4	19,3	27,3
Pavisam	100,0	100,0	100,0

⁴⁰ Latvijas statistikas ikmēneša biļetens. – R.: VSK, 7/1997, 40. lpp.

5.2. tabula sniedz mums interesantu ainu par līderu maiņu investoru saimē. *Pirmkārt*, savu līdera vietu 1993. gadā turpmāk zaudēja ASV. Aizokeāna labvēļa interese par lielāka apjoma investīcijām ātri noplaka. *Otrkārt*, līdera pozīcijas nostiprināja Dānija, draudzīga kaimiņu zeme tepat Baltijas jūras telpā. Nāburga pozīcijas, mazas transporta izmaksas uz Eiropas tirgu, nelielas investīcijas daudzos objektos lika Dānijas investoriem meklēt šodienas un rītdienas peļņu ne tikai aiz trejdeviņām zemēm, bet tepat savas pussalas apkaimē.

Dānijas investori Latvijā īsteno vislielāko investīciju projektu SIA "Lattelekom". Īpatnība ir tā, ka šīs investīcijas praktiski realizē somu firma "Finisch Telecom" un angļu sabiedrība "Cabled Wireless". SIA "Lattelekom" 51 % daļu pagaidām pieder valstij. Valsts daļas paredzētā privatizācija piesaistīs jaunus spēcīgus investorus.

Liels ir investoru skaits no NVS valstīm. Investīcijas vienā objektā parasti ir nelielas, jo investīciju sfēra ir galvenokārt tirdzniecība un pakalpojumi. Izņēmums ir enerģētikas joma, kur Krievija piedalās ar liela apmēra investīcijām. Jāmin divi nozīmīgi objekti. Latvijas–Krievijas naftas un naftas produktu transporta kopuzņēmums SIA "Latrostoms" (Krievijas puses ieguldījums 36,6 miljoni Ls) un "Latgāze". Jau minējām, ka to privatizējuši Krievijas "Gazprom" un Vācijas uzņēmumu konsorcijs. Gaidāms, ka ārvalstu investori 1997. gadā nozarē ieguldīs 55 milj. USD.

Valstu starpā izceļas Norvēģija. Koncerns "Varner Groppen" 1996. – 1998. gadā paredzējis ieguldījumus Latvijas tirdzniecībā (universālveikals "Dole", "Dressman", universālveikals "Centrs" u.c.) ap 200 milj. USD apmērā.

"Liepājas metalurgam" tagad ir investori no tālās Singapūras. Latvija kā investīciju objekts sāk modināt interesi Klusā okeāna telpā un Latīņamerikā. Pirmā bezdelīga atlidojusi no Čīles: 15 milj. USD Latvijā 1996. gadā investēja "Corpora Tres Montes".

1997. gada februāra sākumā LR Uzņēmumu reģistrā bija reģistrēti 7123 citu valstu investori. Vislielākais skaits ar mazajām investīcijām nāk no Krievijas. Pēc ekspertu vērtējuma, aktīvi darbojas tikai 65 – 75% reģistrēto investoru. Nākošā tabula raksturo lielākos ārvalstu investorus Latvijā.

LIELĀKIE ĀRVALSTU INVESTORI LATVIJĀ (MILJ. USD)⁴¹

Investors	Valsts	Latvijas uzņēmums	Darbības sfēra	Investī- ciju apjoms
ABB	Zviedrija	ABB Energo-remonts	Energoiekārtu uzstādīšana, remonts	4
Hartwall Pripps	Somija, Zviedrija	Aldaris Brewery	Dzērienu ražošana	7
Ringness AB	Somija, Lielbritānija	SIA Lattelekom	Telekomunikācijas	160
Finish Telecom Cable & Wireless	Čīle	Proexpo SIA	Sausie dzērieni	15
Corpora Tres Montes	ASV	Kellog Latvia	Pārtikas produktu pārstrāde	22
Kellog	Vācija	Sauriešu būvmateriālu kombināts	Būvmateriāli	4
Knauf	Norvēģija	Statoil Latvia	Naftas produkti	25
Statoil	Nīderlande, Lielbritānija	Shell Latvia	Naftas produkti	22
Royal Dutch	Somija	Neste	Naftas produkti	8
Shell	ASV	Radisson SAS	Viesnīcu pakalpojumi	21
Neste	Starptautisks konsorcijs	Daugava	Avio pakalpojumi	3
BEK	Somija	Air Baltic	Pārtikas produktu pārstrāde	4
SAS	Vācija	Zunda	Koka izstrādājumi	15
AB Chippsi	Somija	Pakense Baltica	Gofrētais iepakojums	12
Karl Danzer	Dānija	Rīgas tabakas fabrika	Tabakas izstrādājumi	10
Furnierwerk	Somija	Hanzas maiznīca	Pārtikas produktu pārstrāde	10
Enso	Austrija	Coca Cola Dzērieni	Dzērienu ražošana	3
House of Prince	Austrija	Sandriko and Co	Pārtikas produk-	
Color Oy				
Coca Cola				
Teledisk GmbH				

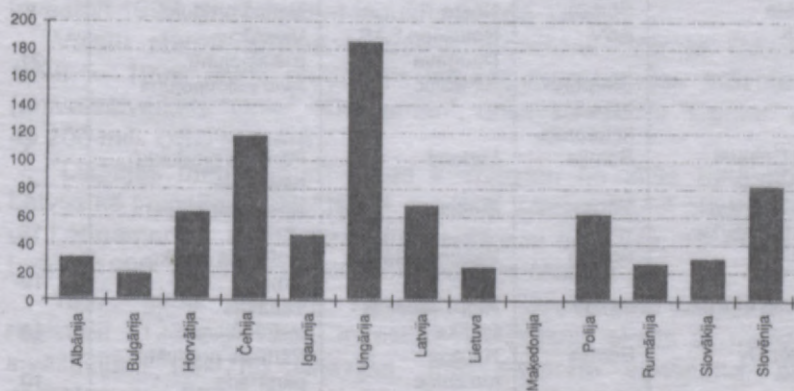
⁴¹ VSK dati

Handelsgezelsc -hoft Mit Bes- chnter Haftung GEIT BV	Šveice	Kālija Parks AS	tu pārstrāde, dzē- rienu ražošana Minerālmēslu tranz.	5 2
---	--------	-----------------	---	--------

Krievijas investoru otrā vieta tabulā izskaidrojama gan ar nesenās pagātnes vēsturiskajām saknēm, darba dalīšanas saitēm, ko nespēj sagraut skarbi politiski vēji, gan Latvijas liberālais valūtas režīms. Krievijas investors var caur Latviju pēc izvēles pārsūknēt uz sirdij tīkamu Rietumu banku jebkuras izcelsmes brīvi konvertējamu valūtu. Arī "mīkstā" NVS valstu valūtu konvertācija problēmas nerada. Starptautiski salīdzinājumi. Latvijas iedzīvotāji ir pamatoti neapmierināti ar ārvalstu investīciju nelielo apjomu. Bet ekonomika nav vēlmju valstība. Salīdzinot ar citām postsociālistiskām valstīm, Latvija pēc ārvalstu tiešajām investīcijām uz 1 iedzīvotāju 1996. gadā ir pat līderu grupā. Latvija pēc šī rādītāja gan atpaliek no Ungārijas, Čehijas, Slovēnijas, bet mazliet apsteidz Poliju un ir priekšā kaimiņu Baltijas valstīm (sk. 4. shēmu).

4. shēma

ĀRVALSTU TIEŠĀS INVESTĪCIJAS UZ 1 IEDZĪVOTĀJU 1996. GADĀ. (USD)¹

Nākotnes meti. Šodien nav pamata prognozēm, kas radikāli mainītu ārzemju investīciju valstisko piederību. Līdzšinējā ievirze saglabāsies. Izmaiņas varētu izraisīt vairāki apstākļi. *Pirmkārt*, nelielās dividendes, kas maksātas par 1996. gada rezultātiem,

varētu atturēt vienu otru investoru no ieguldījumiem Latvijas ekonomikā. Gan jāņem vērā, ka krietna peļņas tiesa tika upurēta uz investīciju altāra kā pamats uzņēmējdarbības izvēšanai nākotnē. Stratēģiski investori šādu rīcību atbalsta, un daži ir gatavi nākt ar savu artavu. *Otrkārt*, ja piepildīsies prognozes par Latvijas IKP straujāku izaugsmi, tad tas sekmēs investīciju pieplūdi Latvijas tautsaimniecībā. Darbosies vienotais multiplikatora-akseleratora mehānisms. *Treškārt*, Latvijas uzņemšana Pasaules tirdzniecības organizācijā vēl 1997. gada nogalē radīs impulsu papildu ārzemju investīcijām. *Ceturtkārt*, spēcīgs katalizators ārzemju investīciju ienākšanai Latvijā lielākos apmēros būs droša informācija, principiāls lēmums par Latvijas uzņemšanu ES. Var izvērsties pat sacensības, kas pirmais apgūs jaunu investīciju telpu. *Piektkārt*, Fondu biržas darbības izvēšanās Latvijā sekmēs portfelinvestīciju pieprasījumu vērtspapīru tirgū. *Sestkārt*, lielu uzņēmumu privatizācija sekmēs stratēģisko investoru piesaisti, investoru, kas nopirks akciju kontrolpaketi.

5.5. Secinājumi

Pasaules saimniecībā savijas divi procesi: internacionalizācija un integrācija. Tīri nacionālā ražošana sastopama arvien retāk. Kāds gala produkts ir daudzu valstu uzņēmējdarbības pūliņu koprezultāts. Pasaules tirgus arvien vairāk balstās uz starptautisko darba dalīšanu. Vienlaikus arvien aktivizējas integrācijas procesi, kas savieno ražošanu un pakalpojumus visos līmeņos; no pasaules un valstu tirgus līdz atsevišķu uzņēmumu organiskai sadarbībai. Neizbēgama kļūst kapitāla starptautiskā migrācija. Kapitāls meklē investīciju iespēju visā pasaulē, ceļo no valsts uz valsti, meklē, kur pasaules tirgū gan ražošanas, gan pakalpojumu, gan realizācijas jomā ir iespējas nopelnīt maksimumu. Šo migrācijas procesu veicina brīvās ekonomikas zemes, brīvostas, ofšoru (no nodokļiem brīvas) valstis. Transnacionālās korporācijas izvērsas arvien plašāk, konkurencē izmanto savas priekšrocības. Šīs korporācijas iespiežas, *pirmkārt*, valstīs ar zemāku attīstības līmeni, izmanto zemākas ražošanas izmaksas, izmanto vājāku kontroli par apkārtējās vides piesārņošanu, *otrkārt*, citi motīvi rosina internacionālu kapitālu investēt augsti attīstītās zemēs. Te iespējams izmantot visjaunākās

tehnoloģijas, know-how, balstoties uz teicamas kvalifikācijas darba spēku un augstu ražošanas kultūru, augstas klases menedžmentu.

Populāra ražošanas internacionalizācijas forma ir transnacionālās korporācijas un kopuzņēmumi. Arī Latvija ir starptautiskā kapitāla migrācijas objekts. Latvija pievelk ar lētu darba spēku, samērā augstu darbinieku kvalifikāciju, ražošanas kultūru, kas pārspēj jaunattīstības valstis. Īpaša nozīme ir tiltā un tranzītkoridora loma Austrumi – Rietumi un pretējā virzienā. Tomēr nav jāpārvērtē Latvijas kā kapitāla starptautiskās migrācijas pievilcību. Investīciju apjoms nav liels. Sava pozitīva loma kapitālu piesaistīšanā bija valsts uzņēmumu privatizācijai.

Birokrātisms, korupcija, rekets, nesakārtota likumdošana un tās bieža maiņa, valsts un pašvaldību ierēdņu subjektīvisms, lata neizdevīgs kurss eksportam atturēja ne vienu vien investoru no investīcijām Latvijas ekonomikā. Banku sistēmas krīze 1995. gadā, Rīgas komercbankas maksātnespēja pēdējā laikā līdz ar finansu krīzi Krievijā lika investoriem ne tikai būt maksimāli uzmanīgiem, bet drošs paliek drošs, steidzīgi pārcelt savas investīcijas no Latvijas uz drošāku telpu. Latvijas ekonomiskais potenciāls vēl tālu nav izsmelts, jāīsteno stratēģija, kas pievilktu investorus, liktu tiem Latvijā justies drošiem ar stabiliem spēles noteikumiem.

5.6. Pamattermini

Kapitāla starptautiskā migrācija Tiešās investīcijas Portfeļinvestīcijas	International migrations of capital Direct investments Portfolio investments	Международная миграция капиталов Прямые инвестиции Портфельные инвестиции
Transnacionalizācijas process Transnacionālo korporāciju priekšrocības Kopuzņēmumi	Process of transnationalization Advantages transnational corporations Joint ventures	Процесс транснационализации Приимущества транснациональных корпораций Совместные предприятия

5.7. Pašpārbaudes jautājumi

1. Kā sasaistās ārzemju kapitāla migrācija ar internacionalizāciju un integrāciju?
2. Kā ārvalstu kapitāla migrācija saistās ar tiešām investīcijām un ar portfeļinvestīcijām?
3. Kāds saturs (cēloņi) ir transnacionalizācijas procesam?
4. Kas nosaka kapitāla starptautiskās migrācijas izdevīgumu?
5. Ar kādām alternatīvām sastopas starptautiskā kapitāla migrācija?
6. Kāds sakars ir procentu gada likmēm ar kapitāla starptautisku migrāciju?
7. Kādas priekšrocības ir transnacionālām korporācijām?
8. Kādi ir ārvalstu investīciju motīvi jaunattīstības valstīs?
9. Kādi ir ārvalstu investīciju motīvi attīstītās valstīs?
10. Kādi cēloņi sekmē kopuzņēmumu dibināšanu?
11. Kādas īpatnības ir starptautiskajai kapitāla migrācijai 90. gados?
12. Kas piesaistīja ārvalstu kapitālu Latvijā pirmajos neatkarības atjaunošanas gados?
13. Kāda ir ārvalstu kapitāla migrācijas motivācija uz Latviju šodien?
14. Kādi ir ārvalstu kapitāla piesaisti traucējoši faktori pašlaik Latvijā?
15. Kādas Latvijas nozares un kāpēc piesaista ārvalstu kapitālu?
16. Kāda praktiska loma ir Latvijas augstajam kredītreitingam?
17. Kāds ir ārzemju investīciju pievilcības spēks brīvām ekonomiskām zonām?
18. Kāpēc transports un sakari visvairāk Latvijā piesaista ārvalstu investīcijas?
19. Kas raksturīgs ārvalstu investīcijām Latvijas rūpniecībā?
20. Kādas valstis ir ārvalstu investīciju līderi?
21. Kas pievelk Dānijas investorus Latvijā?
22. Kas motivē Krievijas uzņēmumus investēt Latvijā?
23. Kādi faktori sekmēs ārzemju kapitāla investīcijas Latvijā tuvākā nākotnē?
24. Kādi ir ārzemju investīciju piesaistes ilgtermiņa faktori Latvijā?
25. Kas var sekmēt portfeļinvestīciju plašāku piesaisti Latvijā?

6. Starptautiskās valūtas attiecības

6.1. Zelta monētu standarts

Kāpēc vēršas plašumā starptautiskie naudas norēķini? Jo vairāk attīstās starptautiskās ekonomiskās attiecības (starptautiskā tirdzniecība, kredīts, tūrisms u.c.), jo aktuālāka kļūst starpvalstu naudas norēķinu problēma. Visvienkāršāk un ērtāk būtu, ja katra valsts, katrs pilsonis kārtotu itin visus maksājumus pa plašo zemeslodi savā nacionālajā valūtā. Bet izrādās, ka tā ir utopija: ne visu valstu centrālo banku emitētās naudas zīmes partneris ņem pareīti. Tiek prasīta brīvi konvertējama valūta. Šim jautājumam ir gara vēsture. Bet, lai saprastu norēķinus mūsdienās, to problēmas un untumus, kaut vai īsumā jāpakavējas pie problēmas jaunākām iezīmēm.

Kas raksturo zelta monētu standartu? No pagājušā gadsimta otrās puses līdz pirmajam pasaules karam starptautiskie norēķini stabili balstījās uz tā saucamo *zelta standartu*. Starpvalstu naudas norēķinus kārtoja, *pirmkārt*, ar zelta monētām (ņemot vērā to svaru un zelta raudzi) un, *otrkārt*, ar banknotēm, ko brīvi varēja mainīt pret zelta monētām jeb stieņiem. *Treškārt*, norēķinus, it sevišķi starp bankām, valstīm, īstenoja zelta stieņos, kam bija precīzs svars. Šo sistēmu zelta standarta ietvaros sauc par *zelta monētu* jeb *stieņu standartu*. Šī sistēma bija parocīga, jo droši varēja plānot perspektīvu. Šādi norēķini sevišķas problēmas neradīja.

Ceturtkārt, centrālā banka uzturēja ciešu samēru starp savu zelta krājumu un iekšējo naudas (zelta monētu, pret zelta apmaināmu banknošu) pieprasījumu.

Piektkārt, zeltu varēja brīvi no valsts izvest un ievest. Šī sistēma, kas balstījās uz zelta svaru samēru, mierīgas attīstības apstākļos bija visai stabila un droša. Pieņemsim, ka 2 amerikāņu dolāri pēc svara ir pielīdzināti vienai angļu mārciņai. Cik tālu valūtas kurss ir vienas valsts valūtas cena, citas valsts valūtā 1 angļu mārciņa līdzinās 2 amerikāņu dolāriem vai arī 1 amerikāņu dolārs – 0,5 angļu

mārčiņām. Visur pasaulē varēja par šādu kursu pirkt angļu mārčiņas un amerikāņu dolārus.

Zelta punkti. Šo it kā visai vienkāršo sistēmu sarežģī viens apstāklis. Naudas pārsūtīšana no valsts uz valsti prasa izdevumus (transporta, iesaiņošanas, uzglabāšanas, apdrošināšanas). Šie izdevumi ir jāsedz vai nu zelta naudas saņēmējam, vai nosūtītājam. Tas attiecīgi sadārdzina valūtas cenu par dažiem punktiem. Lai kompensētu angļu mārčiņas pārsūtīšanas izdevumus, 1 angļu mārčiņa tiek pielīdzināta 2,05 amerikāņu dolāriem. Šie papildus 0,05 amerikāņu dolāri tiek dēvēti par eksporta zelta punktiem. Otrādi, ja notiks pretēja operācija, kurss būs par 5 centiem zemāks. 1 angļu mārčiņa = 1,95 amerikāņu dolāri ir importa zelta punkts. Tā, ievērojot zelta punktus, zelta standarta apstākļos veidojas fiksēti kursi visām operācijām.

Pirmā pasaules kara laikos "sadeg" zelta standarts. Nav jādedomā, ka zelta monētu kravas un banknošu saišķi stingrā apsardzībā masveidā diendienā ceļoja no valsts uz valsti. Tajā laikā jau bija attīstījusies banku sistēma, kas veica starpvalstu bezskaidras naudas norēķinus ar monētām un pret zeltu apmaināmām banknotēm. Zelta monētu norēķiniem vajadzēja gaužām maz. Nepieciešamības gadījumā zeltu un banknotes varēja brīvi izvest no valsts un ievest jebkurā valstī. Šīs naudas attiecības "sadega" pirmā pasaules kara ugunīs. Centrālās bankas vairs nemainīja savas banknotes pret zeltu; to kā stratēģisku cēlmetālu tika aizliegts izvest. Notika pāreja uz papīra naudas emisiju bez jebkāda sakara ar zeltu un centrālo banku zelta krājumiem. Tikai ASV palika uzticīgas zelta monētu standartam.

1922. gadā Ģenujas konferencē noslēdza vienošanos par pāreju uz *zelta devīžu standartu*. Par starptautisko norēķinu regulatoriem kļuva zelta aizstājēji. To lomu pildīja dažas nacionālās valūtas.

Pēckara valūtas haoss. Ņemot vērā inflācijas postošo ietekmi daudzās valstīs pēc Pirmā pasaules kara, it īpaši inflācijas fantastisko vērienu Vācijā, radās manāma nostalgija pēc zelta standarta. Tas sāka atdzimt jaunā ietērpā, proti, *zelta stieņu standarta formā* 1924. – 1928. gadā. Šo greznību – ieviest zelta stieņu standartu – atļāvās tikai valstis ar lieliem zelta krājumiem – Lielbritānija un Francija. Praktiski šis jaunais zelta standarts

nozīmēja tiesību mainīt banknotes nevis pret zelta monētām, bet tikai pret zelta stieņiem, kam bija solīds svars. Lielbritānijā varēja iemainīt zelta stieni, kura svars līdzinājās 12,4 kg un maksāja 1700 angļu mārciņu. Francijā bija jāliek galdā 215 tūkstoši franku, lai iemainītu 12,7 kg smagu zelta stieni. Ekonomiski vājākās valstis – Vācija, Dānija, Austrija, Norvēģija u.c. – varēja apmainīt savu nacionālo valūtu pret zelta stieņiem tikai netiešā ceļā: sākmā vajadzēja markas, kronas un citu valūtu apmainīt pret to valstu banknotēm, kas tika mainītas pret zelta stieņiem. Pēc tam "dižciltīgo" naudu varēja mainīt pret zeltu. Tā tika ievadīta pāreja uz zelta devīžu standartu, kas "krāšņi uzziedēja" pēc Otrā pasaules kara.

Zelta stieņu standarta īsais mūžs. 1929. – 1933. gada "lielā depresija" – kapitālistisko pasauli aptveroša dziļā krīze, sociālās kataklizmas, lika atteikties no banknošu apmaiņas pret zelta stieņiem. Papīra naudas emisija no jauna svinēja uzvaru. Nacionālās valūtas maiņai atkal bija raksturīgi visādi ierobežojumi. Lai 1939. gadā Latvijā apmainītu latus pret igauņu kronām tūrisma vajadzībām, bija nepieciešama speciāla inspekcijas atļauja.

1933. gada nogalē kapitulēja ASV dolārs. *Pirmkārt*, devalvēja šo it kā spēcīgo valūtu. *Otrkārt*, pārtrauca dolāra apmaiņu pret zeltu jebkurām fiziskām un juridiskām personām. *Treškārt*, aizliedza glabāt īpašumā monetāro zeltu. *Ceturtkārt*, ASV oficiāli apņēmas citu valstu centrālajām bankām un tikai šīm bankām mainīt to dolāru krājumu par fiksētu cenu: 35 dolāri par 1 unci (31,1 g) tīra zelta. *Piektkārt*, par šādu pašu samaksu ASV bija ar mieru pirkt zeltu. Kopš 1934. gada sākuma zelta standarta maksimāli ierobežotais variants stājās spēkā. ASV ļoti negribīgi mainīja citu valstu dolārus pret zeltu.

Otrais pasaules karš pamatīgi sajauca norēķinu sistēmu. Nesakārtotība, brīžiem patvaļa starptautiskos norēķinos, maksājumu atlikšana uz labākiem laikiem, it īpaši norēķinu atlikšana par piegādēm militārām vajadzībām, pasaules sadale 3 grupās – divās karojošās nometnēs un neitrālās valstis, – padomju rubļa nulles vērtība starptautiskajā jomā līdz pašiem pamatiem saārdīja zelta standartu. Vajadzēja domāt par glābšanas pasākumiem.

6.2. Bretonvudsas valūtas sistēma

6.2.1. Bretonvudsas valūtas sistēmas izveidošanās un tās raksturīgās pazīmes

Tā dzima jaunā sistēma. "Slīcēju glābšana ir pašu slīcēju rokās". Ar tādu noskaņu 1944. gada svelmainajās jūlija dienās ASV Ņūhempšīras štata klusā kūrortpilsētiņā Bretonvudsā notika starptautiska konference par pēckara valūtas sistēmas izveidošanu. Ieradās 44 valstu finanšu speciālisti, kas pārstāvēja antihitlerisko koalīciju, ieskaitot sabiedrotos, arī PSRS, un neitrālās valstis. Vēl dunēja lieltgabali, lija karavīru asinis, fašistu nāves nometnēs gāzes kamerās masveidā zaudēja dzīvību antifašisti un genocīda upuri. Bet finanšu pasaules varenajiem nebija šaubu par šī masveida slaktiņa uzvarētājiem. Bija jāņem vērā 20. gadu sākuma drūmā pēckara pieredze. Valūtas norēķini jau pirmajos pēckara gados bija jāievada civilizētā gultnē.

Pazīstamie Rietumu pasaules teorētiķi – anglis *Džons Meinards Keinss* un amerikānis *Harijs D. Vaits* piedāvāja savus projektus. Vienošanās tika panākta. Sākot ar 1947. gada 1. martu, *Bretonvudsas valūtas sistēma* sāka darboties.

Bretonvudsas sistēmas raksturojums. *Pirmkārt*, pirmo reizi ekonomikas vēsturē tika radīta starpvalstu *regulējama pasaules valūtas sistēma*. Līdzšinējie norēķini balstījās uz naudas pašregulēšanas mehānismiem, kam pamatā bija zelts, kas pildīja itin visas naudas funkcijas.

Otrkārt, tika nodibināts *Starptautiskais valūtas fonds* (SVF), t.i., virsnacionāla organizācija, kuras statūtu ievērošana un sekošana regulējošiem pasākumiem bija obligāta neatkarīgām valstīm un to centrālajām bankām, kas principā bija visai neatkarīgas institūcijas. SVF gādāja ne tikai par valūtas sistēmas stabilitāti un kārtību starptautiskajos norēķinos, bet sniedza arī konsultatīvu palīdzību valstīm – fonda dalībniecēm, piešķīra kredītus, kā arī vajadzības gadījumā nodarbojās ar nacionālo valūtu glābšanas operācijām.

Treškārt, ciešai sadarbībai ar SVF tika nodibināta *Starptautiskā Rekonstrukcijas un attīstības banka* jeb *Pasaules banka* (PB), kuras uzdevums bija analizēt valstu – bankas locekļu – ekonomikas attīstības tendences, sniegt konsultatīvu palīdzību, piešķirt mērķa

kredītus. Šīs tendences kļuva par ietekmīgu spēku pasaules mērogā. Valstis parasti neuzdrošinājās strīdēties ar SVF un PB, bet sekoja to ieteikumiem. SVF locekļi ir visas rūpnieciski attīstītās valstis (izņemot Šveici), gandrīz visas trešās pasaules valstis, kas alkst alkt pēc ārējās starptautiskās palīdzības. Pakāpeniski SVF sāka iestāties arī sociālistiskās valstis – Dienvidslāvija, Rumānija, Ungārija, Polija, pat Vjetnama un Laosa. 1980. gadā savu "jāvārdu" SVF teica Ķīnas Tautas Republika. Pārkārtojumi PSRS spieda arī šo lielvalsti iestāties SVF un PB. Pēc PSRS sabrukuma šajās ar lielu autoritāti apveltītās organizācijās iestājās arī neatkarīgās Baltijas valstis, ieskaitot Latviju. SVF un PB par locekļēm tika uzņemtas NVS valstis, kuras cerēja uz šo organizāciju palīdzību. 1995. gadā SVF ietilpa vairāk nekā 170 valstu.

Ceturtkārt, par pasaules valūtas sistēmas enkuru tika atzīts ASV dolārs, kas vienlaikus bija arī galvenā rezerves valūta. Palika spēkā Amerikas Savienoto Valstu solījums citu valstu centrālajām bankām ASV dolārus mainīt pret zeltu. Tā kā ASV dolārs bija vienīgā nacionālā valūta, ko centrālās bankas varēja apmainīt pret zeltu, ASV likumsakarīgi bija noteicošā loma SVF. Otrā rezerves valūta – "enkura palīgs" – bija angļu sterliņu mārciņa, ņemot vērā tās vadošo lomu pasaules tirdzniecībā.

Piektkārt, visu valstu nacionālajām valūtām tika noteikts zelta saturs (stingri fiksēts gramu skaits). Taču principiālā īpatnība bija tāda, ka šo zelta saturu noteica pastarpināti; vispirms noteica valūtu kursu salīdzinājumā ar dolāru; ņemot vērā dolāra zelta saturu (0,89 g tīrā zelta), proporcionāli dolāra kursam tika noteikts zelta svars nacionālām naudas vienībām. Tā Bretonvudsas valūtas sistēma nostiprinājās kā zelta standarta pēdējais paveids – zelta devīžu standarts.

6.2.2. Bretonvudsas valūtas sistēmas attīstība un sairšana

Dolāru bads. Sākumā jaunās valūtas sistēma darbojās normāli. Grūtību elementu radīja dolāru bads. Lai norēķinātos, valstīm bija nepieciešami dolāri vai zelts. Populārs kļuva lozungs: dolārs ir tikpat vērts kā zelts. ASV superpatrioti pārtrumpoja iepriekšējo lozungu un pasludināja, ka dolārs ir labāks par zeltu. ASV zelta glabātavā *Ford*

Nox, ložmetēju sargāti, krājās zelta stieņi. 70% pasaules monetārā zelta krājumu koncentrējās ASV. Šis valsts zelta varenība bija vispāratzīta.

Dolāru pārsātinājums. Situācija pakāpeniski mainījās. Pagāja divi gadu desmiti, un pasaulē visās malās neganti kļiedza, ka iestājies zelta pārsātinājums, ka ASV bez jebkādiem procentiem ar dolāru ekspansiju faktiski un plaši izmanto citu valstu kredītus.

Kas tad bija noticis, kas dolāru badu pārvērtā savā pretmetā – dolāru pārsātinājumā? 60. gadu sākumā šī metamorfoze bija vispāratzīts fakts.

Pirmkārt, valstis, kas bija karā pamatīgi sagrautas un cieta dolāru badu, lēnītiņām atkopās, atjaunoja savas eksporta nozares, guva panākumus tehnikā un tehnoloģijā, vietām ielauzās ASV tirgū un soli pa solim "vāca dolāru ražu".

Otrkārt, Māršala plāns nodrošināja Eiropas valstīm noteiktu dolāru devu. Kopējā dolāru summa, ko valstis saņēma laikā no 1948. līdz 1951. gadam, līdzinājās 17 miljardiem dolāru. Tā bija agrā prelūdijs dolāru bada pārvarēšanai.

Treškārt, aukstais karš, PSRS agresīvā ārpolitika spieda ASV visā pasaulē izveidot un uzturēt kara bāzu tīklu. Uz bāzes atrašanās valsti plūda dolāri gan tās uzcelšanai un uzturēšanai, gan arī personāla algošanai.

Ceturtkārt, 50. – 60. gados pastiprinājās ASV tūristu straume uz Eiropu un Āziju un katrs tūrists svešā zemē atstāja prāvu dolāru žūksni.

Piektkārt, 50. gadu beigās vairākas rietumvalstu valūtas kļuva brīvi konvertējamas, kas samazināja nepieciešamību norēķināties dolāros.

Zelta puls. *Sestkārt*, radās problēmas ar zeltu. Dolāru pārsātinājums palielināja pieprasījumu pēc zelta. Radās draudi, ka zelta fiksētā cena – 35 dolāri par 1 unci tīrā zelta – var mainīties. Tas sagrautu dolāra zelta saturu un nopietni iedragātu Bretonvudsas sistēmas pamatu. Tāpēc 1961. gadā vadošās rietumvalstis nodibināja tā saucamo *zelta pulu*. Tā uzdevums bija ik dienas Londonas zelta tirgū nodrošināt tā piedāvājuma un pieprasījuma līdzsvaru, lai zelta cena atbilstu minētam fiksētam lielumam. Šajā sakarā zelta pula dalībnieki apņēmas pēc noteiktām kvotām vienmēr piegādāt Londonas tirgum zelta daudzumu, kas papildinātu tā piedāvājumu.

Tā kā pieprasījums pēc zelta auga, pula dalībnieki bija spiesti papildināt Londonas zelta tirgus krājumus. Līdz ar to centrālo banku rezervēs zelta krājums samazinājās. Visvairāk zelta uz Londonu nācās sūtīt ASV, jo tai bija vislielākā kvota.

ASV zelta rezerves sarūk. *Septītkārt*, izveidojās situācija, kad ASV dolāru zelta rezerves arvien saruka. Līdz ar to arvien mazāka daļa dolāru bija nodrošināta ar zeltu.

Šo procesu, kam ir tiešs sakars ar dolāru pārsātinājumu, raksturo 6.1. tabulas dati.

6.1. tabula

ASV DOLĀRU NODROŠINĀJUMS AR ZELTU (MILJARDOS DOLĀRU)

gadi	ASV zelta rezerves	ASV īstermiņa parādi
1949	25	8
1956	14	39
1971	11	90

Tabulas dati uzskatāmi rāda, ka 1949. gadā katrs īstermiņa parāda dolārs ārzemēs bija nodrošināts ar zeltu trīskārtīgi. Bet 1965. gadā viens īstermiņa parāda dolārs bija segts ar zeltu tikai 35% apmērā.

De Golla "zelta bumba". 1965. gadā Francijas prezidents de Golls uzstājās ar runu, ko pasaules prese raksturoja kā zelta bumbu pret onkuli Semu. Francijas prezidenta runas galvenais motīvs bija tēze, ka ASV nemitīgi izsniedz Francijai nenodrošinātas parāda zīmes jeb, citiem vārdiem, baro ar tukšiem papīrīšiem. (Dolāri kā ASV Centrālās rezervju sistēmas banknotes bija būtībā parāda zīmes – vekselji). De Golls vēlējās šai operācijai darīt galu; viņš lika visus Francijas dolāru krājumus apmainīt pret zeltu un nosūtīt uz Parīzi. Vienlaikus prezidents aicināja visas citas valstis – ASV dolāru krājumu turētājas – sekot viņa cēlajam piemēram. Par to Vašingtona bija satracināta un aizvainota. Ja visas valstis vienlaikus atprasītu no ASV īstermiņa parādos dolāros, tos apmainot pret zeltu, šī visvarenā Rietumu lielvalsts būtu bankrotējusi. Radās labvēlīga augsne baumām: ASV dolārus gaida devalvācija. Šīs baumas savukārt bija aktīvs plaša mēroga spekulāciju katalizators.

Atbrīvošanās no dolāra. Eiropā un Japānā aiz bailēm no dolāra devalvācijas neizbēgamiem zaudējumiem mēģināja no tiem atbrīvoties. Miljardiem dolāru tika mainīti pret markām un jenām. Sākās Bretonvudsas valūtas sistēmas sairšana: šīs sistēmas konstrukcijas viena pēc otras sabruka.

Divējāda zelta cena. *Pirmkārt*, pēc kārtējā valūtas drudža 1968. gada martā beidza darboties zelta puls. Zelta piegādes Londonas tirgum fiksētās cenas uzturēšanai tika pārtrauktas. Rezultāts bija prognozējams: sāka veidoties divējāda zelta cena – līdzšinējā oficiālā (35 dolāri par unci) un brīvā tirgus cena, kas atspoguļo zelta piedāvājuma un pieprasījuma samēru (sākotnēji aptuveni 44 dolāri par unci). Tā bija slēptā dolāra devalvācija ar ievērojamu nenoteiktības elementu. Tā sabruka viens no Bretonvudsas sistēmas pīlāriem: stabilitāti nomainīja nestabilitāte.

Otrkārt, pēc kārtējām baumām par dolāra devalvāciju un miljardu spekulācijas apmēriem 1971. gada martā, kad it sevišķi *Vācijas Federatīvajai bankai* un *Japānas bankai* bija jāizlieto savas rezerves, lai saglabātu DEM un jenas fiksēto kursu, šīs bankas atteicās no Bretonvudsas principiem un pārgāja uz "peldošiem" kursiem, kurus noteica piedāvājuma un pieprasījuma samērs.

Treškārt, jauns valūtas drudzis nebija ilgi jāgaida. Veidojās dramatiskā situācija: Eiropā atteicās mainīt dolārus pret vietējo valūtu. Amerikānis ar dolāru pilnu naudas maku nevarēja noīrēt viesnīcas numuru, paēst pusdienas, nopirkt biļeti kinoteātri. Krāšņi uzplauka melnais tirgus. ASV konsulātiem bija rūpju pilnas rokas, lai palīdzētu saviem tautiešiem nokļūt aizokeāna dzimtenē. ASV reakcija bija Bretonvudsas sistēmai kā duncis krūtīs: tās pārtrauca citu valstu centrālajām bankām turpmāk mainīt dolārus pret zeltu. Pagātnē palika zelta devīžu standarts un līdz ar to zelta standarts vispār.

Dolāra devalvācija. *Ceturtkārt*, Bretonvudsas valūtas sistēmas norietu, tās aiziešanu vēsturē noslēdza pirmā dolāra devalvācija 1971. gada decembrī par 8% un otrā devalvācija 1973. gada martā par 10%.

ASV DOLĀRA ZELTA SATURA IZMAIŅAS DEVALVĀCIJAS IESPAIDĀ

gadi	1 dolāra zelta saturs	1 unce zelta oficiālā cena
1934. g. – 1971. g.	0,89 g	35 dolāri
1971. g. dec. – 1973. g. marts.	0,82 g	38 dolāri
1973. marts	0,74	42 dolāri

Bretonvudsas sistēmas krahs. Starptautisko naudas norēķinu jomā iestājās juku laiki. Pastāvēja oficiālie un brīvie tirgus valūtas kursi.

No jauna finansisti, gudri un ne visai gudri eksperti laužēja galvas par to, kā sakārtot starptautisko valūtas sistēmu, no jauna nodrošināt tās stabilitāti. Skaidrs bija viens. Bretonvudsas sistēma bija cietusi krahū un jau piederēja pagātnei.

6.3. Jamaikas valūtas sistēma

Jamaikas sistēmas dibināšana. 1976. gadā Jamaikas salā sanāca SVF sesija. Neko jaunu pieņemamu valstu pārstāvji un viņu padomnieki nespēja piedāvāt. Tika nolemts izveidot pārejas valūtas sistēmu. Nelaime bija tā, ka neviens līgā nezināja, uz ko īsti šī pāreja ir. Pieņemtā sistēma tika nokrustīta par *Jamaikas valūtas sistēmu*.

Pēc Bretonvudsas sistēmas sairšanas pastāvēja gan vecās sistēmas lauskas, gan jaunveidojumi. Jamaikas sistēmas uzdevums bija sakārtot šo mantojumu, neradot neko principiāli jaunu.

Jamaikas sistēmas galvenās pazīmes. *Pirmkārt*, zelta demonetizācija. Tas nozīmē, ka zelts vairs nav naudas prece, tas nepilda naudas funkcijas. Praktiski naudas vienībai vairs nav zelta satura. Pēc Jamaikas sistēmas autoru domām, zelts turpmāk būs tikai cēlmetāls, kas noderīgs tehnikā, medicīnā, juvelierrūpniecībā.

Zelts kā maksāšanas līdzeklis ne monētās, ne stieņos nedrīkst tikt pieņemts. Zeltu var pārdot kā visai likvīdu preci un pretī saņemt nacionālo naudu un ar to norēķināties pēc patikas. Bet prakse ne vienmēr ir tāda, kādu to paredz augstās teorijas, pat ja šīs teorijas savos statūtos ir kanonizējis SVF. Mēs jau minējām, ka zelts saglabājis savu vietu centrālo banku rezervēs. Tas dod iespēju runāt par zelta standarta atavismu. *Otrkārt*, "peldošie kursi". Ne visi SVF locekļi dedzīgi atbalstīja "peldošos" kursus. Katra centrālā banka rīkojās pēc sava ieskata, vadoties pēc konkrētās situācijas, motivācijas izdevīguma. 1985. gadā no 149 SVF locekļiem tikai 36 locekļi savām nacionālajām valūtām noteica "peldošo kursu". "Peldētāju" īpatsvars līdzinājās tikai 24%. To skaitā bija ASV, Japāna, Lielbritānija, Kanāda, Dienvidāfrikas Savienība. Daudzu valstu "peldošiem kursiem" bija visdažādākie ierobežojumi. 50 valstu valūtas (33%) bija "piekaltas" dolāriem. Tas bija raksturīgs pirmām kārtām trešās pasaules valstu valūtām. 44 valstu valūtas (29%) bija sasaistītas ar starptautiskām valūtas vienībām, vispirms SVF starptautisko valūtas vienību – *Special drawing rights* (SDR). Eiropas Koptirgus valstīm bija sava Eiropas valūtas sistēma jeb "čūska tunelī".

Treškārt, valūtas rezervju diversifikācija, to dažādība, daudzveidība. Blakus dolāram un zeltam centrālo banku rezervēs arvien lielāks īpatsvars bija DEM, Šveices frankam, Japānas jenai, Francijas frankam, angļu mārciņai, zviedru kronai, Kanādas dolāram un dažām citām valūtām.

Ceturtkārt, bija paredzēts starpvalstu norēķinos plašāk lietot starptautisko kredītnaudu jeb tā saucamo "papīra zeltu" – speciālās aizgūšanas tiesības (SDR), kas tika radītas vēl Bretonvudsas sistēmas norieta apstākļos 1969. gadā. Runa bija par to, lai starptautiskajā apritē ieviestu tādu naudu, ko varētu apzināti papildināt atkarībā no vajadzības. Šajā ziņā tāda nauda būtu labāka par zeltu, kura laišana apgrozībā ir ierobežota. Šos SDR emitē SVF. SDR pēc zelta standarta sākotnēji tika pielīdzināta 1 dolāram. Šīs naudas veidošanai valstīm bija jāizdala zināmas summas no savām rezervēm. SDR tika sadalīta starp centrālajām bankām, kas to varēja izmantot, lai kārtotu savstarpējās saistības, dzēstu maksājuma bilances deficītu. Šī starptautiskā nauda, vienreiz nonākusi

apgrozībā, tur arī palika un varēja apgrozīties tikai starp centrālajām bankām SVF ietvaros. SDR ir lielāka drošība nekā nacionālām banknotēm un citām kredīta – papīra naudas – zīmēm, kaut gan raksturs tām ir vienāds.

SDR pastāvēja tikai bezskaidras naudas formā kā ieraksti SVF attiecīgo valstu speciālos kontos, nepieņemot banknošu formu. 1986. gada beigās bija emitēti 21,4 miljardi SDR, no kuriem 19,2 miljardi vienību atradās valstu – SVF locekļu – kontos, bet 2,2 miljardi vienību tika glabātas. SDR kursa problēmu galu galā atrisināja tādējādi, ka tā pamatā tika likts attīstītāko rietumvalstu "valūtu grozs" ar šādiem svariem: USD – 42%, DEM – 19%, jena – 15%, angļu sterliņu mārciņa – 12%, Francijas franks – 12%.

Eiropas valūtas sistēma. *Piektkārt*, Jamaikas sistēmas ietvaros ar lielām īpatnībām darbojas Eiropas valūtas sistēma (EVS), kas, sākot ar 1979. gada 13. martu, aptvēra Eiropas Kopienas, tagad Eiropas Savienības, valūtu lielāko daļu. Raksturīgi bija tas, ka tieši EVS visvairāk saglabāja Bretonvudsas sistēmas lauskas. Īpatnējs bija valūtas kursu veidošanas mehānisms EVS.

EVS pamats ir Eiropas naudas vienība *ekijs* – *European Currency Unit* (ECU). Ekija kurss tāpat kā SDR bāzējas uz "valūtas grozu". Tā emisija daļēji balstās uz zelta dolāriem (20% no Eiropas Kopienas valstu zelta valūtas rezervēm). Valūtu īpatsvari to grozā periodiski mainās.

Ekiji galvenokārt tiek izmantots starpvalstu bezskaidras naudas norēķinos. Pastāv arī metāla ekiji, bet tas pirmām kārtām ir paredzēts numismātiem. Atšķirībā no SDR ekiji 80. gados paplašināja savu darbības sfēru, t.i., sāka apgrozīties arī privātās ekonomikas sfērā. Ekiji tiek lietots aizņēmumos kā vērtspapīrs, pat norēķinos starp uzņēmumiem. 1985. gadā 700 bankas 30 valstīs jau izmantoja ekiju noguldījumu un aizdevu operācijās. Svarīga ir ekija perspektīva: ar 1999. gadu ievadīts process, lai pārietu uz vienotu ES valūtu EURO. No vienas puses, mēs vērojam dažu centrālo banku pret darbību šai perspektīvai, no otras puses, jau vairākas principiālas vienošanās apstiprina izvirzīto mērķi un tā realizācijas termiņus. Frankfurtē pie Mainas jau nodibināts speciāls informatīvs centrs, kas gatavo pāreju uz vienotu Eiropas Savienības valūtu.

6.4. Pasaules valūtas tirgus

6.4.1. Pasaules valūtas tirgus nepieciešamība

Naudas sakari, kas aptver tikai divu valstu nacionālo valūtu attiecības, jau sen "atbilst" pasaules ekonomikas reālajām vajadzībām. Ārējo ekonomisko attiecību aktivitāte un daudzpusība ir tik liela, ka kļuva nepieciešams veidot būtiski reglamentētu starptautisku valūtas sistēmu, kas praktiski aptvertu un kam pakļautos visas pasaules valstis ar savām valūtām. Izveidojās pasaules valūtas tirgus ar savu īpašu organizāciju un "spēles noteikumiem".

Ko apkalpo šis pasaules valūtas tirgus?

Pirmkārt, starptautiskās tirdzniecības darījumus.

Otrkārt, starptautisko kapitāla migrāciju, ārējās investīcijas.

Treškārt, starptautisko transfertu.

Ceturtkārt, starptautisko kredītu.

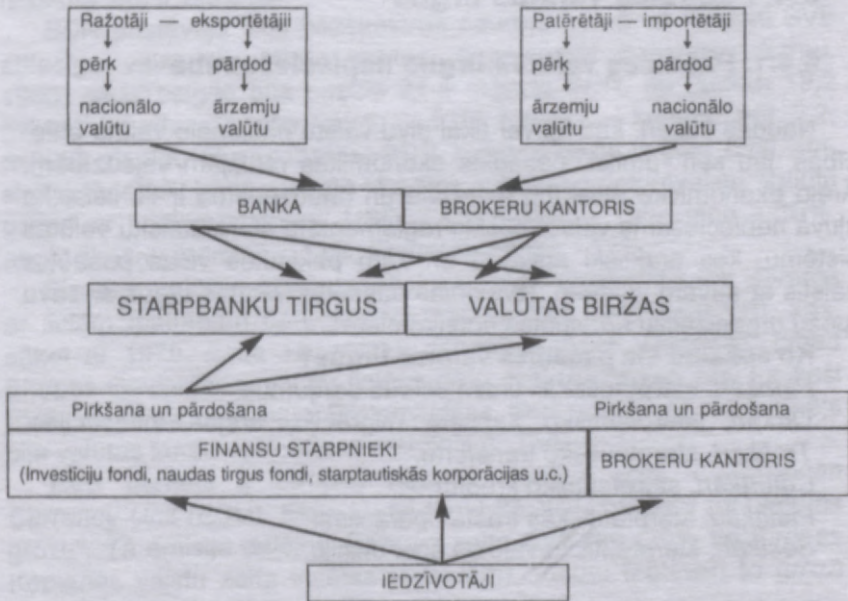
Piektkārt, starptautiskās trasta operācijas.

Sestkārt, starptautisko valūtas spekulāciju.

6.4.2. Pasaules valūtas tirgus organizācija

Lai analīzi vienkāršotu, pieņemsim, ka pasaules valūtas tirgus apkalpo tikai norēķinus preču eksporta un importa operācijām. Izsekosim vienkāršotam pasaules valūtas tirgus modelim.

PASAULES VALŪTAS TIRGUS

Pasaules valūtas tirgus darbības mehānisms. Piemēram, kāda Vācijas firma ir eksportējusi uz ASV preces par 10 milj. USD. ASV partneris, laikus izmantojot ātro sakaru sistēmu naudas norēķinos, naudu līdz pēdējam centam pārskaitījis Vācijas partnerim vietējā bankā. Bet Vācijas eksportētājam iegādāto eksportpreču apmaksai, algu izmaksām, kredīta atdošanai, nodokļu maksājumiem utt. nepieciešamas DEM, turklāt daļa skaidrā naudā (algu izmaksām). Vietējai Vācijas bankai šāda DEM krājuma nav. Izeja ir USD pārdošana (apmaiņa, konvertēšana) vai nu starpbanku tirgū, vai valūtas biržā. Šāda operācija maksā naudu, jo pastāv starpība (*spread*) starp pirkšanas un pārdošanas kursu. USD maiņas laikā pret DEM var notikt arī kursu izmaiņas (svārstības). Šinīs operācijās

banka neriskē. Riskē eksportētājs, kas pieteicis valūtas maiņu. Banka jebkurā kursa variantā saņem savu starpniecības pakalpojuma apmaksu, savu komisijas naudu. Importa variantā valūtu operācijas īstenojas pretējā virzienā. Parasti visas operācijas, kad vietējā banka vienkārši konvertē lielākā daudzumā kādas valsts nacionālo valūtu pret kādas citas valsts valūtu, norisinās starpbanku tirgū, kas aptver vairāk nekā 100 pasaules lielāko banku. Eksportētājs, izmantojis banku pakalpojumus, var norēķināties par saviem darījumiem vietējā valūtā.

No kurienes rodas nauda? Var rasties jautājums, no kurienes starpbanku tirgū un valūtas biržās būs konvertācijai nepieciešamais naudas daudzums? Iedzīvotāji parasti tur savus ietaupījumus nevis zeķē vai zem matrača, bet to glabā krājaizdevumu sabiedrībās, mazākās bankās, pēdējās naudu uztic lielām un drošām bankām, investīciju fondiem, citām naudas tirgus uzticību pelnošām organizācijām.

Divas naudas plūsmas. Tā veidojas divas naudas plūsmas. Pirmā veidojas no darījumu apmaksas sakarā ar eksporta un importa darījumiem un citām operācijām. Pirmās plūsmas galapunkts ir starpbanku tirgus un valūtas birža. Valūtu apmaiņa parasti ir šo operāciju obligāts nosacījums. Otrās plūsmas avots ir iedzīvotāju noguldījumi dažāda rakstura kredītiestādēs (bankās), investīciju, apdrošināšanas fondos. Galu galā šie noguldījumi nonāk starpbanku tirgū un valūtas biržās. Šeit divas plūsmas satiekas. Rodas nepieciešamie nosacījumi valūtu plašai apmaiņai.

Starpnieku ķēde. Piekļūšana starpvalstu banku tirgiem un valūtas biržām ir sarežģīts process. Pa ceļam uzslieti augsti jo augsti žogi – mazs ir to lielo banku skaits, kam ir tiesības darboties starpbanku tirgū; brokeri ir tikai starpnieki valūtas darījumos bez tiesībām patstāvīgi pieņemt lēmumus. Turklāt brokeriem vajadzīga atļauja (licence) valūtas operācijām. Starpvalstu tirgū un valūtas biržā darbojas tikai ierobežots pircēju un pārdevēju skaits, kam tieši atļauts pirkt un pārdot valūtu.

Valūtas operācijas 24 stundas diennaktī. Tumša nakts stunda nav itin nekāds šķērslis liela mēroga valūtu konvertācijai vai spekulācijai. Ievērojot laika joslas, katru brīdi, minūti kaut kur pasaulē darbojas kāda no starpbanku sistēmas bankām vai valūtas biržām. Vismodernāko sakaru sistēma var dažu sekunžu laikā pārsviest miljardu summas ne tikai no valsts uz valsti, bet no kontinenta uz

kontinentu, no vienas pasaules gala uz otru. Kad Rīgā vēl cilvēki redz tīkamu sapni par to, ka rītdien viņiem uzsmaidīs laime ar dolāru žūkšņiem, kas tieši no debesīm viņiem iekritis klēpī, tālajā Jaunzēlandē savas durvis plaši atver reprezentablas bankas un Velingtonas valūtas birža, kur var mēģināt pilnīgi reāli sapni pārvērst īstenībā. Pēc četrām stundām ar zināšanu un prātu var izmēģināt laimi Honkongā. Bet vēl pēc astoņām stundām jūsu rīcībā jau ir miglainās Londonas lepnās bankas un valūtas birža. Vēl pacietību vairāku stundu garumā, un jums var pavērties iespējas ar starpnieku ķēdes palīdzību darboties valūtas jomā ASV banku centrā Volstrītā, Ņujorkas un Čikāgas valūtas biržā. Praktiski, Rīgā sēžot pie datora, pasaules valūtas tirgus ir jūsu rīcībā no plkst. 22.00 svētdienās līdz plkst. 21.00 piektdienā jeb nedēļā 143 stundas. Brokeriem un dīleriem, lai nepalaistu garām kādu būtisku kursa izmaiņu kaut kur kādā pasaules daļā, jāseko svarīgāko valūtas kursu izmaiņām visā pasaulē augu diennakti, strādājot trijās maiņās. Ir viens būtisks šķērslis visdažādāko valstu nacionālo valūtu netraucētai apmaiņai pasaules valūtas tirgū. Valūtām, kuras vēlas mainīt, jābūt brīvi konvertējamām.

6.5. Valūtu klasifikācija

■ Vairāk nekā 170 SVF valstu valūtas nekādi nespēj būt viendabīgas. Būtiskas atšķirības ir absolūti neizbēgamas. Vienkāršākais un vienlaikus rupjākais dalījums, kas nespēj aptvert daudzas konkrētu valstu ekonomiskā stāvokļa īpatnības un neskaitāmas atšķirības valūtu apgrozības nosacījumos, ir dalījums *brīvi konvertējamā valūtā* un *slēgtā valūtā*.

■ **Brīvi konvertējama valūta.** Kādas pazīmes dod iespēju nacionālo valūtu ieskaitīt brīvi konvertējamo valūtu ierobežotā grupā? Tas ir, *pirmkārt*, nacionālo valūtu brīva apmaiņa kā rezidentiem (konkrētās valsts pilsoņiem, Latvijā arī pastāvīgiem iedzīvotājiem), tā nerezidentiem (ārzemniekiem) pret jebkuru ārzemju valūtu; *otrkārt*, jebkuras valūtas brīva un neierobežota ieviešana valstī; *treškārt*, valūtas kurss, kas atspoguļojas piedāvājuma un pieprasījuma samērā; *ceturtkārt*, nacionālās valūtas brīva izmantošana jebkurās tirdzniecības un finansu operācijās; *piektkārt*, iespēja izmantot nerezidentu nacionālo valūtu visā pasaulē; *sestkārt*, iespēja rezidentiem glabāt īpašumā un brīvi rīkoties ar ārzemju

valūtu; *septītkārt*, pieprasījums pēc konkrētās valsts nacionālās valūtas pasaules valūtas biržās. Jānorāda, ka septītās pazīmes trūkums praktiski pārsvīturo visas iepriekšējās pazīmes.

Daži eksperti visā nopietnībā apgalvo, ka pasaulē ir viena vienīga brīvi konvertējama valūta – *Luksemburgas franks*. Visām citām valūtām, ko parasti uzskata par brīvi konvertējamām valūtām, ir daži, kaut gan gaužām sīki un maznozīmīgi, ierobežojumi. Taču parasti speciālisti vērtē, ka brīvi konvertējamo valūtu ir aptuveni divdesmit.

Neatkarīgi no uzskaitītām pazīmēm runa praktiski ir par tādu valstu valūtām, kas pieder Rietumu valstu elitei: kopumā spēcīga, plaukstoša ekonomika; augsts dzīves līmenis; visu pasauli aptverošs eksports; eksportpreces raksturo augsta kvalitāte, pirmrindas tehnikas un tehnoloģijas līmenis; nozīmīga ir arī zema inflācija. Otrai, krietni lielākai valūtu grupai, t.s. slēgtām valūtām šīs īpašības praktiski nepiemīt. Protams, ir daudz starpformu starp brīvi konvertējamām un slēgtām valūtām. Tā varētu izdalīt iekšēji konvertējamās valūtas, kurām nav ierobežojumu pirmo sešu pazīmju ietvaros.

Nepieciešams pieprasījums. Visas šīs pazīmes un raksturīgās īpatnības galu galā kā fokusā saplūst vienā punktā – vai konkrēto nacionālo valūtu pasaulē plaši pieprasa un pērk. Pieejai brīvi konvertējamai valūtai jābūt stingri selektīvai, jo vienu otru nacionālo valūtu pasaulē šur tur konkrētā reģionā pērk, bet citos rajonos nemaz nepieprasa. Raksturīgi, ka Latvijas maiņas punktos pieņem (pērk) ierobežotu skaitu atzītu brīvi konvertējamo valūtu. Iemesls? Nav pieprasījuma. Brīvi konvertējamā valūta, pastāvot pašreizējiem plašajiem starptautiskajiem sakariem, ir viscaur internacionāla valūta, kuras pircēji ir atrodamī uz visas zemeslodes.

Lats – iekšēji konvertējama valūta. Latam ir daudz pazīmju, kas to tuvina brīvi konvertējamām valūtām. Lai mums piedod lasītājs, ne tikai Āfrikas džungļos vai Klusā okeāna salu arhipelāgā pat izglītoti cilvēki nezina, kas ir lats. Latu konvertē bez ierunām Lietuvā, Igaunijā, atsevišķās bankās Zviedrijā, Somijā, Krievijā. Problēma gaužām vienkārša: ja būs regulāri lata pircēji, ārzemju banka būs gatava valūtu arī iegādāties. Starpvalstu tirgū, pasaules valūtas biržās pieprasījuma pēc latiem nav.

Atsevišķu gadījumu nevajag vispārināt. Ja kāds latu īpašnieks nonācis naudas grūtībās un Berlīnē uz ielas piedāvā par 10 feniņiem vienu latu, tas vēl nenozīmē, ka Vācijā lats ir brīvi konvertējams.

Motivāciju mēs te saskatām, bet atkārtotāju cēloņu sakarību gan ne. Lata apgrozības liberalizācija jau ir liels panākums. Ceļš uz brīvi konvertējamās valūtas augstu rangu latiem vēl ir ilgs un sarežģīts un visupirms ir atkarīgs no Latvijas tautsaimniecības sasniegumiem, kam jābūt krietni augstākā līmenī nekā šodien.

Mīkstās valūtas. Virkne Latvijas banku par augstiem starpniecības procentiem konvertē daudzu NVS valstu valūtu, ko pretmetā brīvi konvertējamām dēvē par "mīkstajām" valūtām. Runa ir par to, ka šīs valūtas ir absolūti nestabilas. Bet tā kā Latvijai ar šīm valstīm ir tirdznieciski sakari, gribot negribot norēķinu vienkāršošanai Latvijas komercbankas šādas valūtas konvertē, ņem pretī apmaiņai. Tātad ir arī šo "mīksto" valūtu pieprasītāji.

6.6. Valūtu kursu noteikšanas veidi

Vienas nacionālās naudas vienības cena, izteikta citas valsts naudas vienībā, ir tās kurss. Šo cenu līmenis, veidošanās faktori pasaules valūtas tirgum ir tikpat nozīmīgi ekonomiskās uzvedības motivācijas mehānismi, cik preču cenu veidošanas ražošanas resursu, patērīna priekšmetu un pakalpojumu tirgos.

Zelta monētu (stieņu) standarts ir visvecākais valūtas kursa noteikšanas veids. Kursu nosaka monētu zelta (sudraba) svara samērs, papildus ievērojot zelta punktus.

Fiksētie kursi Bretonvudsas valūtas sistēmā. *Pirmkārt*, šīs sistēmas pamats bija fiksēta zelta cena ASV dolāros, proti, 35 USD par 1 zelta unci (31,1 g). *Otrkārt*, no šīs zelta cenas USD izrietēja, ka 1 USD = 0,89 g zelta. *Treškārt*, visas valūtas cenas tika izteiktas pret USD, līdz ar to tās bija pastarpināti saistītas ar noteiktu zelta saturu. *Ceturtkārt*, centrālās bankas apņēmas fiksētu kursu pret USD uzturēt pieļaujamās svārstības +1, -1 robežās. Šādu fiksētu kursu varēja uzturēt, izmantojot valūtas intervenci. Proti, ja nacionālās valūtas kurss draudēja celties virs atļautās robežas, centrālajai bankai vajadzēja piedāvāt valūtas tirgū savas pašas valūtu, lai augošais piedāvājums pazeminātu kursu. Toties, ja nacionālās valūtas kurss draudēja kristies zem pieļautās robežas, centrālajai bankai vajadzēja pret brīvi konvertējamo valūtu uzpirkt savas pašas nacionālo naudu. Pieprasījuma pieaugums pret pašas valūtu tās kursu celtu. Tā ar piedāvājuma un pieprasījuma tirgus mehānismu tika nodrošināts fiksēts valūtas kurss, noteikta kursa stabilitāte. Ja centrālā banka

nebija spējīga nodrošināt savas valūtas fiksēto kursu, nacionālā valūta bija vai nu jādevalvē (ja kurss kritās), vai jārevalvē (ja kurss cēlās).

"Tīrā peldēšana" Jamaikas sistēmā. Valūtas kursu, ko regulē tikai piedāvājuma un pieprasījuma samērs konkrētā laikā un vietā, dēvē par "tīro peldēšanu". Šāda "tīrā peldēšana" atbilst Jamaikas valūtas sistēmas principiem.

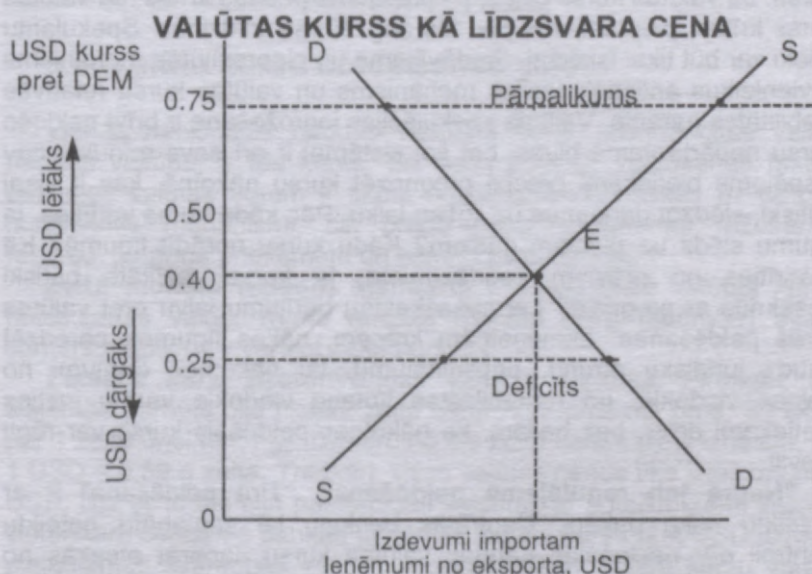
Vēl 1962. gada lekcijā studentiem monetāristu idejiskais tēvs Čikāgas universitātes profesors Miltons Fridmens, vēlāk Nobela prēmijas laureāts ekonomikā, ierosināja "tīri peldošos" kursus kā pretlīdzekli valūtas masveida spekulācijai. Ideja ir pietiekami vienkārša. Ja valūtas kurss ceļas, pieprasījums pēc tās krītas. Ja valūtas kurss krītas, pieprasījums pēc tās aug. Kurss izlīdzinās. Spekulantu prieki var būt tikai īslaicīgi. Piedāvājuma un pieprasījuma mehānisms ir vienlaikus antispekulācijas mehānisms un valūtas kursu relatīvās stabilitātes garants. Valūtas spekulācijas iegrozošana ir brīvi peldošo kursu nepārprotams pluss, bet šai sistēmai ir arī savs mīnuss: nav iespējams pietiekami precīzi prognozēt kursu nākotnē, kas ir visai būtiski, slēdzot darījumus uz ilgāku laiku. Pēc kāda kursa vadīties, ja līgumu slēdz uz pieciem gadiem? Kādu kursu norādīt līgumā? Kā izvairīties no prāviem zaudējumiem, ja kursa realitāte būtiski nesakrīt ar prognozi? Lai nesašķaidītu darījumu laivu pret valūtas "tīrās peldēšanas" akmeņainām krācēm, nākas līgumos paredzēt daudz juridisku atrunu, papildinājumu, lai nākotnes darījumi no pelnīgas viedokļa, no rentabilitātes līmeņa viedokļa varētu justies pietiekami droši, bez bailēm, ka nākotnes peldošais kurss var rūgti pievilt.

"Netīrā jeb regulējamā peldēšana". "Tīrā peldēšana" ir ar noteiktu riska pakāpi. Centrālās bankas, lai saglabātu noteiktu kontroli pār nacionālās naudas valūtas kursu, labprāt atsakās no "tīrās peldēšanas" un praksē piekopj "netīro jeb regulējamo peldēšanu". Tas nozīmē, ka centrālā banka, vadoties pēc noteiktiem tautsaimniecības attīstības kritērijiem, nacionālās valūtas kursu iespaido ar dažādiem valūtas kursa regulēšanas pasākumiem. Šī regulēšana ir netieša. Tā iespaido pieprasījuma un piedāvājuma samēru. Peldēšanas princips saglabājas. Centrālā banka iedarbojas uz pašu peldēšanu ar tām svirām, kas ir tās rīcībā, sākot ar valūtas intervenci un beidzot ar dažādu procentu likmju manipulēšanu. Šāda regulēšana pievelk vai atgrūž (atbaida) valūtu no dotās valsts un tā

regulē valūtu pieprasījuma un piedāvājuma samēru. Gan peldēšanas princips bezgrēcīgi saglabāts, gan grēkots ar regulēšanas pasākumiem. Daudzām centrālajām bankām, saglabājot uzticību monetārisma peldēšanas svētam bauslim, tomēr grūti atturēties no regulēšanas kārdinājuma.

Valūtu kursu peldēšanas mehānisms. Gan "tīra", gan "netīra peldēšana" galu galā izmanto vienu un to pašu uzvedības motivācijas mehānismu ciešā saistībā ar izdevīguma stimuliem. Valūtas kurss ir tā pati līdzsvara cena, kuru vispusīgi analizējam mikroekonomikā.

6.2. shēma

6.2. shēmai ir dažas īpatnības: pieprasījumu pārstāv imports, jo importētājam nepieciešama ārzemju valūta importa apmaksai; piedāvājumu pārstāv eksports, jo eksportētājam jākonvertē saņemtā ārvalstu valūta vietējā valūtā maksājumu kārtīšanai. USD un DEM izvēlēti kā piemēri tāpēc, ka šo valūtu kursi ir peldoši. Līdzsvara cenas veidošanās krustpunktā E atspoguļo $1 \text{ DEM} = 0,4 \text{ USD}$. Ja imports pieaugtu, tad ar pārējiem vienādiem nosacījumiem līnija D pārvietotos pa labi un USD kurss pret DEM kristos. Ja toties eksports pieaugtu, līnija S atrastos pa labi no tagadējās piedāvājuma līnijas

un USD kurss pret DEM kristos. Pretēju rezultātu mēs gūtu, ja aprēķinu pamats būtu DEM kurss pret USD.

6.2. shēma ir visai ierobežots piemērs: no daudzām operācijām un darījumiem, kur jāmaina USD pret DEM, mēs izvēlējamies tikai eksporta-importa operācijas, turklāt eksports pārstāv USD piedāvājumu, bet imports DEM pieprasījumu.

Lasītājiem varbūt liekas dīvaini, ka $1 \text{ DEM} = 0,75 \text{ USD}$ nozīmē, ka dolārs ir lētāks nekā $1 \text{ DEM} = 0,40 \text{ USD}$, bet $1 \text{ DEM} = 0,25 \text{ USD}$ – dolārs ir dārgāks nekā līdzsvara cena. Salīdziniet ar latu: ja $1 \text{ USD} = 1 \text{ Ls}$ vai $1 \text{ USD} = 0,50 \text{ Ls}$. Kad Ls ir lētāks? Šaubu nav – $1 \text{ USD} = 1 \text{ Ls}$ liecina, ka lats ir divas reizes lētāks nekā $1 \text{ USD} = 0,50 \text{ Ls}$. Mēs piemērā latu neizmantojām, jo lata kurss veidojas pēc cita principa.

Jauktā kursa noteikšana. Jau atzīmējām, ka Jamaikas valūtas sistēma nav tīrradnis, ka šinī sistēmā ir vecās sistēmas lauskas un tas jaunais, ko izvirzīja pati prakse, piemērojoties jauniem apstākļiem. Vecā un jaunā mistrojums vispilnīgāk izpaužas Eiropas valūtas sistēmā (EVS), kas, no vienas puses, Jamaikas sistēmu it kā noliedz, bet, no otras puses, ir Jamaikas sistēmas organiska sastāvdaļa. Jamaikas sistēmā īpatnējā veidā mierīgi līdzās darbojas divi pretēja rakstura principi: fiksētie valūtas kursi un valūtas kursu "tīra" vai mazāk "tīra peldēšana". Izrādās, ka šos divus valūtu kursu veidošanas principus var praktiski savienot.

Pirmkārt, katram no šiem valūtas kursu veidošanas principiem ir sava nošķirta darbības sfēra. Eiropas valstu valūtām, kas ietilpst EVS, ir fiksēts kurss, piemēram, Vācijas marka pret Dānijas kronu, Holandes guldenis pret Francijas franku utt. Īpatnība ir tā, ka, salīdzinot ar Bretonvudsas sistēmu, paplašināta pieļaujamo svārstību amplitūda. $\pm 1 \%$ jeb kopā 2% vietā kurss var svārstīties $4,5\%$ intervālā ($\pm 2,25\%$). EVS ir dabūjusi ironisku nosaukumu "čūska tuneli". EVS valūtas svārstās līdzīgi čūscai pa labi un pa kreisi, bet svārstību iespēja ir ierobežota, it kā ieslodzīta noteiktas platības tuneļa ietvaros.

Pret trešām valstīm, kas neietilpst EVS, kurss nav fiksēts, bet ir peldošs, piemēram, Vācijas marka pret ASV dolāru, Francijas franks pret Japānas jenu utt. Tas ir īpatnējs mēģinājums reizē noķert divus zaķus. Fiksētais kurss EVS ietvaros tiek izmantots kā valūtu stabilitātes garants, peldošs kurss pret valūtām ārpus EVS – anti-spekulācijas svira.

Ne vienmēr "čūskas" ietvaros viss bija stabili un mierīgi. Te kādā liktenīgā brīdī Vācijas markai nācās glābt Francijas franku. Tika atbildīgi lemts pieļaujamās fiksētā kursa svārstības paplašināt līdz $\pm 6\%$. Tikai Vācijas marka un Holandes guldenis palika kā spēcīgākās valūtas vecajos rāmjos $\pm 2,25\%$. Itālija un Anglija no "čūskas" izstājās. "Pērkona negaiss" skāra arī EVS sistēmu. EVS ne bez zaudējumiem tomēr izturēja.

Otrkārt, fiksētā kursa pieļaujamais svārstību intervāls $+6\%$ un -6% , tātad kopā 12% ir jau tik liels, ka starpība starp fiksēto kursu un peldošo kursu zaudē praktisku jēgu. Parasti kursa svārstības (peldēšana) skar ceturto vai trešo zīmi aiz komata, reti otro. Atļauja fiksētam kursam mainīties uz vienu un uz otru pusi 6% ietvaros praktiski likvidē principiālo atšķirību starp fiksētu un peldošo kursu. No valūtas tirgus realitāšu viedokļa uzvaru var svinēt peldošais kurss.

Piesaistīti kursi. Ne mazums valstu ar vāju ekonomiku, kas nopūlas savas nekonvertējamas valūtas kursu saglabāt stabilos rāmjos, lieto savas nacionālās valūtas piesaisti kādai spēcīgai valūtai, kurai lielas svārstības nedraud. No Baltijas valstīm pirmie uz šā aizsargājamā ceļa stājās mūsu ziemeļu kaimiņi. Atjaunojot savu pirmsokupācijas valūtu kronu, Igaunija jau 1992. gadā savu kronu "piekala" Vācijas markai. $1 \text{ DEM} = 8 \text{ EEK}$. Vēl vairāk – ar likumu aizliegts kronu devalvēt līdz pat 2000. gadam. Turpmāk Igaunijas kronas kursa svārstības precīzi atkārtu DEM svārstības pret citu valstu valūtām.

Pēc gada Igaunijas piemēram sekoja mūsu dienvidu kaimiņš Lietuva. Lits tika "piekalts" USD, proti, $1 \text{ USD} = 4 \text{ LTL}$. Kā svārstās USD kurss, tā punkts punktā svārstās arī lita kurss.

Lats turpināja peldēt. Tā bija gaužām "netīra" peldēšana, jo Latvijas Banka peldošajam latam krietni palīdzēja pieņemties svarā. Lata vidējais kurss no $1 \text{ USD} = 0,842 \text{ Ls}$ 1993. gada janvārī pacēlās līdz $1 \text{ USD} = 0,582 \text{ Ls}$ 1994. gada janvārī. Pieaugums gada laikā (13 mēnešos) – 30% . Kāds sakars šim "panākumam" ar Latvijas tautsaimniecības kopumu? Nekāds! Latvijas IKP 1993. gadā samazinājās par 15% . 1994. gada februārī sīta arī lata stunda. Lats tika neoficiāli "piekalts" SDR – Starptautiskā valūtas fonda norēķina vienībai. Turpmāk 1 SDR vienmēr un bez jebkāda izņēmuma oficiāli līdzinājās $0,7997 \text{ Ls}$. Mainās situācija Latvijas ekonomikā, te

tautsaimniecību pārņem postoša komercbanku krīze un ap 20 bankām īsā laikā bankrotē, te ekonomika atkopjas no pārdzīvotām neveiksmēm un 1996. gadā Latvijas IKP pēc iepriekšējā krituma pieņemas par 2,8%; lata kurss pret *SDR* ir absolūti nejutīgs pret jebkurām perturbācijām un stāv ciets kā krams: saules tveicē un stindzinošā salā 1 *SDR* vienmēr ir 0,7997 Ls.

Tas, ka lata kurss piesaistīts *SDR* neoficiāli (bez Saeimas tiesiska akta), dod latam zināmas priekšrocības, salīdzinot ar ziemeļu un dienvidu kaimiņu valūtām. Latvijas Bankai ir noteiktas manevrēšanas iespējas naudas emisijas jomā. 1995. gada vasarā banku krīzes apogejā LB varēja valdībai bez sevišķām problēmām piešķirt lielāku kredītu. Igaunijā un Lietuvā centrālajām bankām tas nebūtu atļauts, jo tur nacionālās valūtas kurss ir oficiāli stingri fiksēts saskaņā ar īpašu valūtas pārvaldes sistēmu. Šī ierobežojošā sistēma paredz, ka jebkurai naudas emisijai ir jābūt pilnībā segtai ar brīvi konvertējamo valūtu rezervēm vai ar zeltu. Tas praktiski nozīmē, ka centrālajai bankai nav tiesības savu valūtu pārdot lielākā daudzumā (arī emitēt naudu ar kredīta starpniecību), nekā ir iepirkta brīvi konvertējamā valūta. No šāda stingra nodrošinājuma un līdzsvara prasības lats tiesiski ir brīvs. Latvijas Bankas praktiskā monetārā politika nodrošināja latu ar drošām rezervēm arī bez iepriekš minētās likumā fiksētās valūtas pārvaldes sistēmas.

SDR grozs. Vai lata kurss mainās pret citu valstu brīvi konvertējamām valūtām? Noteikti! Tikai mazākā mērā nekā krona un liets. No kursa svārstību viedokļa lats ir visstabilākais no "piekaltajām" Baltijas valūtām. To labi varēja vērot 1997. gada sākumā, kad samērā būtiski izmainījās USD un DEM kurss, velkot sev līdzi svārstību jandālinā attiecīgi litu un kronu. Lata svārstības bija mazākas, jo *SDR* pārstāv piecu valūtu grozu. Šinī grozā, kurā valūtu īpatnējo svaru maina katrus piecus gadus, pašlaik USD svaram ir 39%, DEM – 21 %, JPY – 18%, FRF – 11 %, GBP – 11 %. Skaidrs, ka vislielāko iespaidu uz lata kursu atstāj USD kurss: dolāram *SDR* grozā ir vislielākais īpatsvars. Augot dolāra kursam, parasti krītas DEM kurss un lata kurss uz to nekavējoties reaģē. Ja 1 *SDR* vienmēr, ik stundu, ik brīdi ir 0,7997 Ls, tad pārējo groza valūtu kursu noteikšana pret latu ir jau tehnisks datora risinājums. Valūtas kursi,

kam nav nekāda sakara ar dzimtās valsts ekonomikas panākumiem un neveiksmēm – lūk, ko nozīmē šie "piekaltie" kursi reālā saimniekošanā.

Lata kurss turpina augt. Lats tika piesaistīts SDR brīdī, kad 1994. gada februārī 1 SDR = 0,8047 Ls. Martā 1 SDR jau bija 0,7997 Ls. 1 USD martā vidēji līdzinājās 0,570 Ls, augustā – 0,550 Ls, decembrī – vidēji 0,551 Ls, gada beigās – 0,548 Ls. Nākošā gada aprīlī 1 USD – 0,508 Ls – lata līdz šim visaugstākais kurss. Paradoksāli ir tas, ka šī apogeja tiek sasniegta tieši brīdī, kad komercbanku krīze sāk izplest savus spārnus.

Apogeja paliek pagātnē. 1995. gada beigās 1 USD = 0,538 Ls, liecinot par mazu devalvāciju. Seko 1996. gads – gan dolāra, gan lata stabila kursa gads. 1997. gads situāciju mainīja. Lata kurss dolāra iespaidā maiņas kantoros no 0 556 Ls par 1 USD kritās līdz gandrīz 0,590 Ls. Kā jau paredzēja eksperti, šāds zems dolāra līmenis ilgi nespēja noturēties, levērojot daudzu faktoru iedarbību, t.sk. USD un JPY kursu izmaiņas, šo valstu tirdznieciskās politikas asumus, ASV dolārs turpināja zaudēt "lieku svaru". 1997. gada maija vidū 1 USD jau līdzinājās 0,5690/95 Ls (16.05.97 slēgšanas brīdī pēc *Reuter*). Nav izslēgta iespēja, ka lata kurss pret USD turpinās augt. Šādas tendences "grēkāzis", saprotams, nebūs lats, bet tās sarežģītās attiecības, kurās iepīts ASV dolārs. Galvenā problēma nav lata svārstības pret USD. Centrālā problēma paliek nemainīga: kā lata kurss pret brīvi konvertējamām valūtām sekmē Latvijas ārējo ekonomisko sakaru efektivitātes kāpumu.

Oficiālais LB lata kurss, komercbanku un maiņas punktu kurss. Lata kursa stabilitāte pret SDR un tā groza brīvi konvertējamām valūtām nav tīri administratīvas gribas izpausme, bet noteiktu ekonomisku nosacījumu rezultāts. Ievērtību pelna tas apstāklis, ka LB noteiktais lata kurss un komercbanku un speciālu firmu (maiņas punktu) peldošais kurss visā Latvijas teritorijā ir visai tuvs. Minēsim dažus piemērus.

6.3. tabula

**VALŪTU KURSI (BEZSKAIDRAS NAUDAS) LATVIJAS
BANKĀ UN KOMERCBANKĀS (19.06.97., LATI PAR
VALŪTAS VIENĪBU)**

Valūtas	USD		DEM	
	Pērk	Pārdod	Pērk	Pārdod
Latvijas Banka	0,5695	0,5870	0,3287	0,3353
Rīgas komercbanka	0,5660	0,5760	0,3240	0,3340
Hansabank-Latvija	0,5670	0,5730	0,3280	0,3330
Trasta banka	0,5670	0,5720	0,3275	0,3343
Lateko banka	0,5660	0,5750	0,3270	0,3340
Latvijas Krājbanka	0,5650	0,5740	0,3260	0,3340

6.4. tabula

**VALŪTU KURSI (16.04.99., LATI PAR VALŪTAS
VIENĪBU)**

	USD		DEM	
	Pērk	Pārdod	Pērk	Pārdod
SIA NOREL (Valmiera)	0,5875	0,5935	0,3230	0,3290
Latvijas Unibanka	0,5864	0,5929	0,3230	0,3290
Latvijas Banka	0,588	-	0,3246	-

Kā izskaidrot šīs lata kursa minimālās atšķirības gan komercbankās, gan maiņas punktos dažādos Latvijas rajonos? *Pirmkārt*, LB oficiālais lata kurss pret brīvi konvertējamām valūtām ir Latvijas valūtas tirgus centrālais regulators. Vienmēr pastāv reāla iespēja konkrētu valūtu Latvijas Bankā nopirkt pēc oficiālā kursa. Šā iemesla dēļ visā Latvijas valūtas tirgū lata maiņas kursa novirzes no LB oficiālā kursa var būt tikai minimālas. *Otrkārt*, katra komercbanka, firma (tās maiņas punkti) praktiski vadās pēc valūtu piedāvājuma un pieprasījuma samēra. Par to, kā šis samērs iespaido kursu, liecina

lata kursa svārstības dienas laikā dīlinga centros. To apliecina 6.5. tabulas dati.

6.5. tabula

LATA KURSS PĒC REUTERS (18.06.97., LVL PRET USD)

	pērk / pārdod
Slēgšanas brīdī	0,5699/704
dienas	0,5702/07
maksimālais	0,5690/95
dienas minimālais	
Saules bankas Dīlinga centrs	

Treškārt, ārpus Latvijas Bankas mums ir darīšana ar tipisku "netīro peldēšanu", jo ārzemju valūtu kursi latos atrodas LB oficiālā lata kursa iespaidā. Latvijas Banka rūpējas par lata kursa stabilitāti ar savām intervences (pieprasījuma, piedāvājuma) svirām.

Ceturtkārt, Latvijas Banka, pateicoties saviem ārējiem aktīviem, t.sk. brīvi konvertējamās valūtas rezervju apmēriem, spēj nodrošināt lata kursa absolūtu stabilitāti pret 1 SDR. Minētās rezerves ir uzticības garants lata kursam. Kopš 18.06.97. lata kurss pret brīvi konvertējamām valūtām daudzkārtīgi mainījies gan uz augšu, gan uz leju atkarībā, pirmkārt, no USD svārstībām. Minēsim šī izdevuma rakstīšanas brīdī pēdējos datus (16.04.99.). Izšķirošo iespaidu uz USD kursu atstāja: 1) B.Klintonā impīčmenta izgāšanās; 2) NATO operācijas Dienvidslāvijā; 3) Eiro starts bezskaidras naudas norēķinos.

LB ārējie aktīvi. Latvijas bankas ārējiem aktīviem, neskatoties uz dažām svārstībām, ir raksturīga nepārprotama palielināšanās tendence. Viens no kritērijiem, kas ļauj spriest par nodrošināšanas pakāpi, ir lata naudas bāzes Mo (skaidra nauda apgrozībā plus noguldījumi Latvijas Bankā), salīdzinot ar LB ārējiem aktīviem.

LATA NAUDAS BĀZE UN LB ĀRĒJIE AKTĪVI (NETO) (MILJ. LATU MĒNEŠA BEIGĀS)⁴²

	1993	1994	1995	1996	1997	1998 XII
Naudas bāze	224,9	269,4	273,6	340,7	441,7	471
Latvijas bankas ārējie aktīvi (neto)	233,6	252,7	227,6	358,5	437,2	465,3
Latvijas bankas ārējo aktīvu % pret naudas bāzi	104	96	61	105	99	99

LB ārējie aktīvi ir pamatos brīvi konvertējamā valūtā. Tas nozīmē, ka, pat pastāvot lielumam pieprasījumam latu maiņai pret USD vai DEM, vai citām valūtām, LB rīcībā bija pietiekami lielas rezerves, lai pieprasījumam pretstatītu piedāvājumu.

Var iebilst, ka LB ārējiem aktīviem jāpretstata nevis naudas bāze, bet agregāts M1, kā arī kvazinauda. Reāls nav pieņēmums, ka it visus latus, kas veido M1 (1997. gada marta beigās tā lielums bija 406,5 milj. Ls), iedzīvotāji pieprasīs apmainīt pret brīvi konvertējamo valūtu. M1 iepriekš minētā periodā tikai par 16% pārsniedz LB ārējos aktīvus. Kas attiecas uz kvazinaudu (termiņnoguldījumi), tad 86% šo depozītu ir brīvi konvertējamā valūtā. Iepriekš minētie dati liecina, ka lata kursa stabilitāte pret SDR viscaur balstās uz potenciālu līdzsvaru starp nacionālās un brīvi konvertējamās valūtas pieprasījumu un piedāvājumu.

6.7. Lata kurss un Latvijas ārējie ekonomiskie sakari

Cenu mērogs un lata kurss. Dažkārt izbrīnu rada tas fakts, ka lats ir otrā smagākā valūta pasaulē (pirmajā vietā ir naftas ieguves valsts Omānas naudas vienība). Ja lats patiešām ir "smagāks" par angļu mārciņu un visām pārējām valūtām, tad tā ir cenu mēroga, nevis valūtas kursa problēma. Sākumā lata "smagums" saistās ar pāreju no Latvijas rubļa uz latu pēc samēra 1 lats = 200 LVR. Tas

⁴² Latvijas statistikas ikmēneša bijetens. – LSP – 2/1999, 43. lpp.

bija tīri subjektīvs lēmums, ko pieņēma speciāli pilnvarots triumvirāts: J.Godmanis, O.Kehris un E.Repše. Pret 1 Ls tikpat varēja arī mainīt 100 LVR, 50 LVR, pat 10 LVR. Attiecīgi mainītos cenas un ienākumi. Noteiktais samērs 1:200 ekonomiski attaisnots no tā viedokļa, ka taupa līdzekļus naudas zīmju iespiešanai un monētu kalšanai.

Pavisam cita nozīme ir lata kursam pret brīvi konvertējamām valūtām. No šī kursa atkarīga preču konkurences spēja pēc cenas pasaules tirgū, eksporta un importa izdevīgums, ieņēmumi no ārējās tirdzniecības.

Šī iemesla dēļ Latvijas ekonomiskajā presē daudz tika diskutēts par lata devalvācijas lietderību, pietiekamu novērtējumu un līdzīgām problēmām. Arī mēs pievērsīsimies šiem jautājumiem.

Lata devalvācija un šausmu stāsts par tā sekām. 1996. gada 14. februārī DB galvenais redaktors Juris Paiders publicēja šausmu stāstu par to, kas sagaidītu Latvijas ekonomiku, ja kādam ienāktu prātā devalvēt latu pat ne pārāk lielos apmēros. Patiešām, asinis stindzinoša aina būtu tad, ja latu devalvētu līdz tam Latvijas nacionālās valūtas kursam, kas tika noteikts 1936. gada 28. septembrī, kad 1 Ls sāka līdzināties apmēram 0,20 \$, jeb 1 dolāru mainīja pret 5 latiem. Starp citu, šis jaunais lata kurss tika noteikts, LR valūtu devalvējot par 40%. LB speciālists apgalvo, ka šī "Ls devalvācija deva iespēju padarīt Latvijas eksportu konkurētspējīgu pasaules tirgū, kā arī ļāva eksportētājiem gūt lielākus ienākumus latos no savu preču eksporta" (E. Vēciņš. Naudas lietas. – R., 199, 78. lpp.). Oficiālā statistika liecina, ka gada laikā pēc devalvācijas eksports pieauga turpat 2 reizes (Latvijas statistikas gadagrāmata, 1937./38., R., 1938, 196., 197. lpp.). Bet 30. gadu Latvija nav 90. gadu Latvija neatkarīgi no prezidentu uzvārdu sakritības.

Jāizvērtē devalvācijas plusi un mīnusi. Lai novērstu jebkurus pārpratumus par manu nostāju lata devalvācijas jautājumos, jāuzsver: *pirmkārt*, pretēji apgalvojumam DB 1996. gada 22. janvāra numurā manā grāmatā "Nauda, inflācija, valūtas kurss" nav secinājumu, kas liecinātu, ka esmu devalvācijas piekritējs. *Otrkārt*, uzskatu, ka, apcerot lata kursa mērķtiecīgās izmaiņas problēmu, visai rūpīgi un kompetenti jāizvērtē visi attiecīgie plusi un mīnusi. Tas jā dara, vadoties nevis pēc abstraktiem pieņēmumiem, bet gan pēc Latvijas ekonomikas šodienas skaudrajām realitātēm. Paškritiski atzīstu, ka dažās publikācijās neesmu ievērojis šo visai būtisko

principu. *Treškārt*, galvenais kritērijs, izvērtējot devalvācijas plusus un mīnus, ir iekšzemes kopprodukta reālais pieaugums kā noteicošais pamats iedzīvotāju dzīves līmeņa kāpinājumam. *Ceturtkārt*, valūtas kursa izmaiņa kā jebkura parādība saimniecībā atšķirīgi skar dažādu iedzīvotāju grupu intereses, tāpēc, izvērtējot gan devalvācijas, gan revalvācijas sekas, jādod atbilde uz jautājumu: kam tas ir izdevīgi? *Piektkārt*, šausmu stāsti ar žanram piemītošo vienpusību un pārspīlējumiem, ar smagiem apvainojumiem pretējo uzskatu pautējiem nekādi nespēj aizstāt nopietnu analīzi par tādu augstākā mērā sarežģītu un pretrunīgu problēmu, kāda ir lata kursa noteikšana.

Vai lata devalvācija sekmēs eksportu? Ābece patiesība ir atziņa, ka devalvācija palielina eksporta ieņēmumus nacionālajā valūtā. Turklāt bez jebkādas piepūles. Automātiski. Tas ir devalvācijas potenciālais pluss. Ieskatīsimies tabulā, kas izsaka elementāru cēloņsakarību (skaitļi nosacīti, tuvu reālajiem, devalvācijas apmēri atbilstoši minētajam šausmu stāstam).

6.7. tabula

LATA DEVALVĀCIJAS UN EKSPORTA IEŅĒMUMI

Eksports mēnesī milj. USD	Lata kurss pret 1 USD	Eksporta ieņēmumi mēnesī milj. latu
100	0,50	50
100	1,00	100

Atliek noskaidrot, kādā mērā līdz ar ieņēmumiem pieaugs eksporta pelņa. Viennozīmīgas atbildes šim jautājumam nav. Viss atkarīgs no tā, kā konkrētai eksportprecei devalvācijas ietekmē pieaugs ražošanas izmaksas. Te esam nonākuši līdz citai ābece patiesībai: devalvācija sadārdzina importu pašmāju naudā; par svešzemju precī ar nemainīgām cenām ārzemju valūtā līdz ar to būs jāatdod vairāk latu, jo vairāk kādas preces ražošanai tiek izmantotas importa izejvielas, energoresursi, komplektējošās detaļas, jo lielākā mērā devalvācijas ietekmē pieaugs šīs preces ražošanas izmaksas. Tas vēl nav viss. Importa preču cenu pieaugums izraisīs noteiktā līmeni izmaksu inflāciju, vispārēju cenu kāpumu. Lai kompensētu reālo ienākumu krišanos, būs jāpaaugstina algas, pensijas, stipendijas, pabalsti. Algu pieaugums arī kāpinās ražošanas izmaksas. Tā devalvācijas plusus lielākā vai mazākā mērā aprīs šīs pašas

devalvācijas acīmredzami mīnusi. Vislielākais guvums varētu būt eksportnozarēm, kas izmanto vietējās izejvielas, kur importētiem resursiem un darba algai ir mazs īpatnējais svars, piemēram, kokrūpniecība, pārtikas ražošana.

Līdzšinējais apraksts balstās uz pieņēmumu, ka eksporta apjoms ir nemainīgs. Devalvācijas piekritēji teiks, ka šī pasākuma galvenais pluss saistās ar eksporta konkurences spēju pieaugumu ārējos tirgos un līdz ar to ar eksportnozaru attīstību, jaunām darba vietām, lielākiem budžeta ieņēmumiem. Var atsaukties uz klasisku piemēru, ko atrodam mācību grāmatās.

6.9. tabula

DEVALVĀCIJA UN CENU MAIŅA ĀRĒJĀ TIRGŪ

Latvijas eksporta preces vienības cena Ls	Lata kurss pret 1 USD	Latvijas eksporta preces vienības preces cena USD
100	0,50	200
100	1,00	100

Šīs tabulas dati – eksportpreču cenu pazemināšana ārzemju valūtā – izskaidro lata devalvācijas pozitīvo rezultātu trīsdesmito gadu otrajā pusē. *Pirmkārt*, pasaules tirgū visai asa bija cenu konkurence. *Otrkārt*, Latvijas galvenajās eksportnozarēs – kokrūpniecībā un it sevišķi lauksaimniecībā, kas ražoja tādas nozīmīgas eksportpreces kā sviests un bekons, importēto resursu loma bija neliela. Enerģētika laukos balstījās uz "auzu motoru", koksni, kūdru. *Treškārt*, zemnieki, kas ražoja pienu eksportsviestam, dabūja piemaksas. *Ceturtkārt*, labvēlīga bija pasaules tirgus konjunktūra. *Piektkārt*, iedzīvotāji galvenokārt pirka un patērēja pašmāju preces.

Problēmas izpratnei minēsim, ka 1937. gadā, salīdzinot ar 1936. gadu, sviesta eksports tonnās pieauga par 11%, bet ieņēmumi no šī eksporta latos – par 79%. Papīrmalkas eksports pēc apjoma šīnī periodā palielinājās 3,3 reizes, ieņēmumi no tā latos – 7,7 reizes (Latvijas statistikas gada grāmata. 1937./38., R., 1938, 204. lpp.).

Saprotams, nevajag ignorēt cenu pieaugumu kokvilnai, ogļēm, benzīnam, citam importam. Tomēr devalvācijas plusi bija lielāki par tās mīnusiem. Vienlaikus jāatzīmē, ka viss minētais ir neatsaucama pagātne.

Pasaulē un Latvijā daudz kas radikāli mainījies, un tabulas "klasika" vairs neatbilst šīsdienas realitātēm. Visupirms eksporta preču pašizmaksa un līdz ar to cena latos pēc devalvācijas neizbēgami pieaugs, krietni samazinot cenu pazemināšanas efektu ārējos tirgos. Jāievēro konkurences nosacījumu jaunie akcenti – kvalitāte, dizains, ekoloģiskā tīrība, papildu pakalpojumi. Par patiešām labu preci pircējs, t.sk. vairumpircējs, arī gatavs labi samaksāt. Šodien, izvērtējot lata devalvācijas lietderību, obligāti izvirzāms jautājums: kā nacionālās valūtas kurss sekmēs Latvijas iestāšanos ES. Šīs iestāšanās nosacījums ir nevis zems eksportpreču cenu līmenis, bet šo preču atbilstība Eiropas standartiem. Nozīmīgi būtu, atbalstot Latvijas zemniekus, palielināt lauksaimniecisko ražojumu eksportu uz Rietumiem. Pirmā "piešaude" šai jomā izrādījās ne visai veiksmīga. Latvijai kā ES asociētai loceklei 1995. gadā piešķirtas kvotas dažādu piena produktu eksportam uz šo plašo tirgu. Bet, tavu bēdu, kvotas palika neizpildītas. Vājpiena pulvera kvota tika izmantota par 11 %, sviesta – par 54%, siera – par 41 %. Šim eksportam kāju priekšā aizlika nevis lata kurss, bet kvalitātes kritēriji. Varēja cerēt, ka turpmāk stāvoklis uzlabosies. Bet 1998. gadam ES agrārās politikas noteicēji vispār neiekļauj Latvijas lauksaimnieciskos ražojumus importēto preču sarakstā.

Izvirzās krietni plašāks jautājums par Latvijas reālo eksportpotenciālu, konkurences iespēju pasaules tirgū. Šodien ir absolūti skaidrs, ka iekarot ārējo tirgu Latvijas preces spēs vienīgi pēc būtiskām struktūras pārmaiņām republikas tautsaimniecībā. Nepieciešamas investīcijas un vēlreiz investīcijas, prāvi ieguldījumi modernā tehnikā un tehnoloģijā, krietni augstāka ražošanas kultūra, darbiniekiem jāapgūst jaunas profesijas, jākāpina kvalifikācija. Savs pozitīvs vārds te jāsaka arī saprātīgai privatizācijai. Runa ir par pakāpenisku un ilgstošu procesu. Tas nozīmē, ka ne šodien, ne rīt devalvācijas galvenais trumpis – eksporta veicināšana – spēlē nenonāks. Plusiņš būs mazs, bet mīnusi sakarā ar importa sadārdzinājumu un neizbēgamo izmaksu inflāciju – lieli.

Lata devalvācija un investīcijas. Dzirdēts un lasīts atbildīgu valstsvīru izteikums, ka relatīvi augsts lata kurss palētina investīcijas. Loģiski secināt, ka devalvācija sadārdzina investīciju preču iegādi. Vai šī tēze ir vēl viens arguments pret lata devalvāciju? Nesteigsimies ar spriedumu. Par kādu naudu investori iegādājas jaunāko tehniku un tehnoloģiju? Par latiem? Nē! Atbilde skaidra: par brīvi

konvertējamo valūtu. No kurienes nāk šie investīciju dolāri, markas, mārciņas, kronas? Vai nu tiešā ceļā no ārzemēm, vai arī kā kredīti no pašmāju bankām. Gan jāpiebilst, ka Latvijas privātās komercbankas nav sevišķi noskaņotas uz ilgtermiņa aizdevumu vilņa. Lai kā tas arī būtu, investīcijas kalpo galvenokārt eksportpreču ražošanai. Eksporta ieņēmumi citas valsts valūtā tad arī kalpos investīciju atmaksai un kredītu atdošanai. Šinī variantā investoru lata kurss neuztrauc. Tas investīciju cenu neskar. Ciktāl nodokļi, algas un vēl šis tas jāmaksā latos, devalvācija var dot labumu.

Zinātājs teiks, ka pretēja situācija ir tādās nozīmīgās nozarēs kā telekomunikācijas, enerģētika, transports, pārtikas rūpniecība pašmāju tirgum, kur ārzemēs iepirkta investīcijas preces ir jāatpelnā ar latu ražu, kas ievākta Latvijas ārēs. Te nav ko oponent: jo zemāks lata kurss, jo dārgākas latos ir šīs investīcijas. Līdz ar to lata devalvācija pārvēršas par šādu investīciju bremzi, atmaksas laika paildzinātāju, rentabilitātes pazemināšanas negantu sviru. Pretlīdzeklis – tarifu, cenu paaugstināšana, un klāt jau izmaksu inflācija ar visām negatīvajām sekām iedzīvotāju dzīves līmenim. Šāda cēloņsakarība darbosies visur tur, kur investoram praktiskās saimniekošanas vajadzībām jākonvertē lati pret citu valstu valūtu. Toties, ja svešzemju nauda jāmaina pret devalvētu latu, investoram kā jebkuram mijējam tas būs izdevīgi. Devalvācijas patiesība ir visai konkrēta.

Vēl viena problēma. Veidojas sakarību ķēde: investīcijas – ārējie kredīti – ārējie parādi. Daļa šo parādu ir tiešie valsts parādi vai arī valsts garantētie parādi. Ar ārzemju kredītu atdošanu pēc to sekmīgas izlietošanas rezultāta kā ir, tā ir. Atcerēsimies G-24 kredīta rūgto pieredzi. Valsts parādi ārvalstu valūtā jāatdod no valsts budžeta līdzekļiem. Šie līdzekļi galvenokārt ienāk un tiek lēsti latos. Devalvējot mūsu nacionālo valūtu, budžetam valsts ārējo parādu nomaksai būs jāupurē vairāk latu, nekā tas bija sākotnēji paredzēts. Prognozēt šī soļa sekas ir visai vienkārši: saruks avots visu pārējo vajadzību apmierināšanai, t.sk. izmaksām izglītībai, kultūrai, zinātnei, sociālajai sfērai; pieaugs budžeta deficīts, kas vairoš rītdienas parādus. Nenoliegsim, ka visi tie, kas saņēmuši kredītus latos, bet gūst ienākumus ārzemju cietā valūtā, devalvācijas procesā nonāks ieguvēju skaitā. Investorus lata devalvācija var nopietni mulsināt: tā skar valūtas stabilitāti, mazina uzticību.

Komercbanku krīze, noguldītāju intereses un devalvācija.

Nav prāta darbs vienotā mezglā sasiet komercbanku krīzi, A.Laventu, apkrāpto noguldītāju intereses un lata devalvāciju. Ar A.Laventu viss ir skaidrs. Tiesiskā valstī ikviena cilvēka vainu un atbildības pakāpi pēc rūpīgas izmeklēšanas nosaka tiesa un tikai tiesa. Uzdrošinos apšaubīt apgalvojumu, ka visu to banku vadītāji, kas bankrotēja, skaidrā prātā gaidīt gaidīja lata devalvāciju: tā esot bijusi viņu pēdējā cerība, kā glābties no kraha. Nepārspilējot jaunizcepto banku virsaišu kompetences pakāpi monetārās politikas jautājumos, vērā ņemami divi apstākļi. *Pirmkārt*, bankieriem neveiksminiekiem, arī iespējamiem krāpniekiem bija it labi zināma LB nelokāmā nostāja nepieļaut lata devalvāciju. Ls "piekalšana" SDR valūtu grozam 1994. gada sākumā izgaistināja jebkuras ilūzijas šai jomā. *Otrkārt*, lielākā daļa termiņnoguldījumu komercbankās (tuvu 60%) un izsniegto kredītu (pat pāri 60%) 1995. gada sākumā pirms komercbanku krīzes uzliesmojuma bija ārzemju valūtā. Pat naivi optimistiskā varianta īstenošanas gadījumā it visu šo kredītu atdošana ļautu bankām norēķināties vienīgi ar ārzemju valūtas termiņnoguldījumu īpašniekiem. Latu termiņnoguldījumu turētāji no šī avota neko nesaņemtu. Ja bankām atdotu kredītu summas ārzemju valūtā un to konvertētu latos, tad tukšā paliktu svešzemju naudas termiņnoguldījumu īpašnieki. Šodien, lai apmierinātu maksātnespējīgo banku noguldītāju likumīgās prasības, galvenokārt ir jāatdod šo banku izsniegtie kredīti. Nelaime ir tā, ka šo kredītu ievērojama daļa ir bezcerīga. Lata devalvācija nebija un nevarēja būt ne banku, ne bankieru glābšanas riņķis, ne arī savu naudu zaudējušo noguldītāju gaišā cerība.

Devalvācija un iekšējā tirgus aizsardzība. Kā var aizsargāt iekšējo tirgu, pašmāju produkcijas noietu no apsviedīgiem svešzemju konkurentiem? Tam kalpo vesels ekonomisko un administratīvo sviru klāsts. Var uzstutēt augstu jo augstu muitas tarifu žogu, un importa preces neganti sadārdzināsies. Konkrētām preču grupām var noteikt gaužām mazas importa kvotas. Importa licence var būt dārgs prieks, tā ka ievestās preces būs totāls zaudētājs cenu konkurencē. Arī piemaksas no valsts budžeta var palīdzēt Latvijas ražotājiem sekmīgi konkurēt ar ārzemju sāncensiem. Nedrīkst noklusēt, ka viss uzskaitītais ir klajā pretrunā ar tām prasībām, ko saviem locekļiem izvirza

ES, GATT, un tās pēctece Pasaules tirdzniecības organizācija. Paliek pēdējais asi trītais ierocis – nacionālās valūtas devalvācija. Tā spēj tā sakāpināt importa cenas, ka pircējiem tas vairs nebūs pa kabatai. Vietējie ražotāji priekā berzēs rokas un pamatoti sauks: "Lai dzīvo protekcionisms!"

Izvirzās principiāls jautājums: "Vai vietējais tirgus vispār sargājams no ārzemju konkurentiem?" Pietiekami izplatītā liberālisma teorija uz šo jautājumu dod viennozīmīgi negatīvu atbildi. Šīs teorijas piekritēji argumentēti pierāda, ka konkurences ierobežošana ir nepiedodams grēks. Tirgus "neredzamā roka" tieši ar konkurences palīdzību visu noliek savās vietās. Konkurence un tikai konkurence izšķir, kas ir efektīvi un kas nav efektīvi. Konkrētai valstij jāražo tikai tā produkcija, kas spēj sekmīgi konkurēt bez jebkādām mākslīgām valsts ekonomiskās politikas stutēm. Citiem vārdiem, ieteicams vietējā tirgū piedāvāt tikai tādu pašmāju produkciju, kam pasaules mērogā ir viszemākais resursu izlietojums uz produkcijas vienību, līdz ar to vismazākās ražošanas izmaksas. Viss pārējais jāimportē no valstīm, kur pieminētais resursu izlietojums ir zemāks, bet precēm augstāka konkurences spēja. Tas pasargās pircējus no augstām vietējām cenām, ļaus apmierināt vajadzības ar lētākām importa precēm. Bet kā ar valūtas kursiem, kas būtiski iespaido importa un eksporta cenas, tātad cenu konkurences nosacījumus? Ekonomiskai brīvībai, konkurencei jāvalda arī valūtas tirgū. Valūtas kursam jābūt peldošam, proti, tas nosakāms atkarībā no konkrētas valūtas pieprasījuma un piedāvājuma samēra katrā dotajā brīdī.

Abstrahēsimies no šīs teorijas pretrunām un daudzām praktiskām novirzēm no šī saimniekošanas modeļa. Pasaulē kaut kas līdzīgs patiešām īstenojas. Bet ko darīt nabaga postsociālistiskajām zemēm, t.sk. arī Latvijai, kurām pagaidām nav reālo iespēju ar efektīvu ražošanu sīvā konkurencē uzveikt importu? Ir daudz akūtu jautājumu, kas paliek bez pārliecinošas atbildes. Zemnieku tūkstoši nezina, ko rītdiena tiem sola. Dīvaina realitāte, ka importējam gaļu un graudus. Vai šo problēmu risinājumu spēj sekmīgi veicināt lata devalvācija? *Pirmkārt*, devalvācija nav brīnumzobens, kas vienā rāvienā pārcērt jebkuras ekonomikas Gordija mezglu. *Otrkārt*, devalvācijai nav selektīvās iedarbības. Tā nespēj kāpināt cenas vienīgi importa precēm, atstājot bez izmaiņām iekšējās cenas

ārzemēs iepirktajiem energoresursiem, izejvielām, plašam nepieciešamo patēriņa preču klāstam. Treškārt, sakarā ar iepriekšējo īpatnību lata devalvācija radīs interešu pretstatu saasināšanos sabiedrībā. Zemnieki būs ieinteresēti ar lata devalvācijas starpniecību uzveikt ārzemju konkurentus pārtikas preču tirgū. Par to gan būs jāmaksā zināma cena ražošanas izmaksu pieauguma veidā. Pilsētnieki, domājams, būs galvenokārt devalvācijas pretinieki. Visa importa sadārdzinājums, neizbēgamais pakalpojumu tarifu pieaugums ievadīs jaunu izmaksu inflācijas vilni un cirtīs kārtējo robu pilsētnieku jau tā plānajā ģimenes budžetā. Vissāpīgāk to izjutīs pensionāri. Kādi papildu ieņēmumu lati no dažiem nodokļiem acīmredzami atlēks valsts budžetam. Ir nopietnas šaubas, vai tie spēs pilnā apjomā kompensēt iedzīvotāju reālo ienākumu samazināšanos inflācijas ietekmē. Šodien aicinājums "Pērciet Latvijas preci" ir tukšs sauklis, jo, izņemot pārtiku, pašmāju ražojumus mūsu tirdzniecība gandrīz nepiedāvā. Lata devalvācija varētu šo situāciju mazliet uzlabot. Atdzimtu viena otra darba vieta. Vienlaikus jābrīdina no ilūzijas, ka lata devalvācija esot spējīga ekonomiskiem līdzekļiem aizcirst durvis importam. Tas nav ne iespējams, ne vēlams. Latvijas iedzīvotājiem jābūt pieejamām visām precēm, ko efektīvi ražo pasaulē, kas vispusīgi modernā līmenī apmierina mūsu vajadzības. Ko pirkt un cik pirkt, tā ir katra brīva izvēle. Monetārajai politikai, iespaidojot gan cenas, gan ienākumus, jāveicina vajadzību pilnīgāka apmierināšana. Nodoms ražot visu nepieciešamo uz vietas ir absolūta utopija.

6.8. Vai lats ir novērtēts par zemu?

Pirkjspējas paritāte. Salīdzinot dažādu valstu nacionālās naudas pirkspēju, jāsalīdzina valūtu pirkjspējas paritāte. Šāda pirkjspējas paritāte rāda, cik daudz būtu nepieciešams izdot katras konkrētas valsts valūtas vienību, lai nopirktu identiskus preču un pakalpojumu apjomus. Veikti plaši starptautiski aprēķini, kur par vienas valūtas pirkjspējas vienību pieņemts 1 austriešu šiliņš. Tā, piemēram, preču un pakalpojumu apjoms, par ko Austrijā 1993. gadā būtu jāizdod 1 šiliņš, Latvijā maksātu 0,013 latu.

PIRKTSPĒJAS PARITĀTES APRĒKINA REZULTĀTI⁴³

	Nacionālās valūtas attiecība pret Austrijas šiliņu		Maiņas kurss pret pirktpējas paritāti (PPP=1)	Cenu līmenis Austrija = 1000
	Oficiālais maiņas kurss	Pirktpējas paritāte		
Vācija	0,142	0,0151	0,941	106
Francija	0,487	0,476	1,024	98
Itālija	135,148	109,686	1,232	81
Nīderlande	0,160	0,153	1,407	96
Beļģija	2,971	2,663	1,116	81
Lielbritānija	0,0057	0,046	1,243	80
Dānija	0,557	0,630	0,884	113
Grieķija	19,713	13,463	1,464	68
Austrija	1,060	1,060	1,000	100
Šveice	0,127	0,154	0,824	121
Turcija	944,04	432,633	2,182	46
Ukraina	417,600	62,994	6,630	15
Igaunija	1,136	0,278	4,092	12
Latvija	0,058	0,013	4,372	23
Lietuva	0,344	0,059	5,854	17

Nozīmīgi secinājumi. Mūsu uzmanību saista skaitļu rinda, kur valūtas maiņas kurss attiecināts pret pirktpējas paritāti (PPP=1). Ekonomiski augsti attīstītās valstīs minētais rādītājs svārstās ap 1 (Vācijā, Francijā, Itālijā, Nīderlandē u.c.). Toties ekonomiski vājām valstīm šis rādītājs ir visai liels. Neiedziļinoties lietas būtībā, nonākam līdz atziņai, ka ekonomisko "vārguļu" valūtas kurss ir noteikts krietni par zemu, ka šo valstu nacionālās valūtas kurss ir nenovērtēts. Kādam varētu ienākt prātā šādas valūtas, arī latu steidzīgi revalvēt. Tikai iepriekš labi padomāsim un nestrēbsim karstu putru. Revalvācija totāli sagraus Latvijas tautsaimniecību. Eksports kļūtu absolūti konkurētspējīgs, bet importa preces kļūtu lētākas par lētākām, iznīcinot visu vietējo ražošanu.

Vienādi patērīga grozi dažādās valūtās. Pārdomāsim vienu it kā mīklainu parādību. Pirmajos trīs lata funkcionēšanas gados lats pret dolāru bija pieņēmis svarā par 33%. Vai tas nozīmē, ka šinī periodā par trešo daļu pieaugusi arī lata pirktpēja iekšzēmē?

⁴³ Latvijas Statistikas komitejas dati.

Nekādā gadījumā! Ikviens mūsu pircējs, kas tērē latus, it labi zina, ka kopš šīs nacionālās valūtas ieviešanas brīža tās pirktpēja vērā ņemami kritusies. Šo nozīmīgo rādītāju neatrodam ne statistiskos izdevumos, ne LB materiālos. Rēķināsim paši. No 1993. gada marta, kad sāka apgrozīties lats, līdz š.g. janvārim patēriņa cenas pieauga vismaz 1,8 reizes. Tas nozīmē, ka 34 mēnešos lata pirktpēja iekšējā patēriņa priekšmetu un pakalpojumu tirgū saruka ne mazāk kā par 45%. Bet kāda šodien ir lata pirktpēja, salīdzinot ar USD vai DEM, jeb lata pirktpējas paritāte? Šī problēma visai nozīmīga ārējai tirdzniecībai, arī visiem tiem, kas šķērso Latvijas robežu abos virzienos un konvertē tēriņam ārvalstu valūtu latos, vai latus ārvalstu valūtā. Lata pirktpējas paritātes noskaidrošanai veidosim "preču grozu" 100 Ls apmērā, ar ko šodien Latvijā pietiktu viena pieauguša cilvēka ciešamai izdzīvošanai mēnesī. Uzdzi vi lepnā krogā, dārgu mēbeļu vai jauna *Mercedes* pirkumu šis "grozs" neparedz, bet pārtikas, apģērba iegādi, dzīvokļa un komunālo pakalpojumu, kādu kultūras izpriecas apmaksu līmeni gan. Saskaņā ar lata kursu šāds "grozs" 1994. gada maijā maksātu ap 135 USD vai 300 DEM. Vai par šo naudu ASV vai Vācijā viens cilvēks var iegādāties tādu pašu "preču grozu" un kaut cik normāli iztikt? Ikviens zinātājs bez speciāliem aprēķiniem un liekas prātošanas atbildēs ar kategorisku "nē"! Pēc vērtējuma, kas nepretendē uz precizitāti, šis 100 Ls "grozs" ASV maksātu ap 700 USD, Vācijā – 600 DEM.

Ko māca ārzemju pieredze? Kad jenas kurss ceļas, japāņi birdina rūgtas asaras un skaita miljardu zaudējumus no sava eksporta. Ja jenas kurss krītas, japāņi priecīgi smaida, jo eksporta peļņa palielinās. Pirms pāris gadiem savu valūtu devalvēja Anglija, Itālija, Zviedrija, Somija, arī Ungārija. Mērķis – sekmēt eksportu. Latvijai varētu būt interesanta Somijas pieredze. Šī valsts ievērojamā mērā zaudējusi eksporta pozīcijas PSRS telpā. Uzņemot virzību uz ES, bija jāiekaro jauni tirgi. Somijas markas devalvāciju eksperti vērtē kā veiksmīgu soli. Šīs valsts eksports atspirga. Inflācija nepārsniedza Eiropas vidējo līmeni. 1995. gadā, kad Somijā no ES valstīm brīvi ieplūda importa preces bez muitas nodokļa, patēriņa cenu indekss pat nepārsniedza 0,5%. Tomēr šī ārzemju pozitīvā pieredze nav arguments par labu lata devalvācijai. Iemesls vienkāršs: Latvijas eksporta potenciāls ne tikai tālu atpaliek no Japānas, bet arī no Somijas iespējām izvērst ārējo tirdzniecību.

Āķīgs jautājums: kā izvērtēt Igaunijas pieredzi? Igaunijas krona tika "piekalta" Vācijas markai brīdī, kad kronas kurss bija relatīvi zems: 1 DEM = 8 kronas. Kronas stabilitāte ārējos darījumos nodrošināta krietni ātrāk nekā Latvijas nacionālajai valūtai. Kronas kurss pret DEM šodien ir 21 reizi zemāks nekā lata kurss. 1992. gada rudenī šo divu Baltijas valūtas kursu atstarpe bija krietni mazāka. 1992. gada rudenī Latvijā apgrozījās LVR. Secinājumā ievērots oficiālais samērs 1 Ls = 200 LVR. Vai Igaunija, salīdzinot ar savu dienviņu kaimiņu, bija zaudētāja? Spriediet paši! Igaunija ļoti aktīvi izvērš eksportu. Tai nav ievadumt. Valdība spējīga sastādīt un īstenot bezdeficīta budžetu. Iekšzemes kopprodukts pērn nevis saruka, bet palielinājās. Inflācija tuvu Latvijas līmenim. Iedzīvotāju dzīves līmenis maķenīt augstāks nekā Latvijā. Daži vērtē, ka Igaunija no Baltijas valstīm ir visvairāk sagatavota iestājai ES.

Šodien var tricināt gaisu, vicināt dūres, dibinot Saeimas komisiju, lai kaislīgā strīdā izdibinātu, vai Igaunijas piemērs bija vai nebija sekošanas cienīgs. Pagātnes analīzei ir sava pozitīva nozīme. Panākumu un kļūdu cēloņu noskaidrošana ir pamācoša. Tikai apskatāmā jautājumā vilciens jau ir aizgājis. Atgriezties 1992. vai 1993. gadā vairs nav iespējams. Jādomā par rītdienu. Atbalsta punkts ir šīs dienas rūgtās realitātes. Monetāro politiku (nejaukt ar monetārisma teoriju) nevar īstenot autonomi. Valūtas kursa regulēšanas problēma jārisina valsts ekonomikas politikas kopējā kontekstā.

Noslēguma pārdomas. *Pirmkārt*, viskvalificētākie zvaigžņu pētnieki absolūti droši prognozē, ka Latvijā pārrēdzamā perspektīvā nav gaidāma debesmanna. Šīs problēmas tālāko izpēti atstāsim astrologiem. Pašiem neatliekami jāķeras pie Latvijas ekonomikas sakārtošanas. Jāīsteno mērķtiecīga ekonomiska politika, kas spēj izvilkt republikas tautsaimniecību no stagnācijas, nabadzības un nedrošības stāignāja. Šai politikai jābalstās uz teoriju, kas nav no dzīves atrauto tēžu loģisks virknējums, bet atklāj cilvēku rīcības motivāciju un ar to saistītās cēloņsakarības šīs dienas nepielūdzamās realitātes apstākļos.

Otrkārt, efektīva ekonomikas politika obligāti paredz lata kursa regulēšanu. Šī kursa paaugstināšana, pazemināšana vai stabils līmenis ir ar tālākejošām sekām visai tautsaimniecībai, vispirms iespaido eksportu un importu, pastarpināti nodarbinātību, vispārējo cenu līmeni, budžeta ieņēmumus, iedzīvotāju reālos ienākumus.

Treškārt, lata devalvācijas seku loģiska analīze liek apšaubīt šāda pasākuma lietderību. Devalvācijas mīnusi pašreiz krietni vien pārsniedz tās plusus. Eksporta stimulēšana mūsu tehnoloģiskajā atpalcībā nedod vēlamos rezultātus. Importa sadārdzināšana viennozīmīgi izraisīs izmaksu inflācijas uzliesmojumu ar visai negatīvām sociālām sekām. Nozarēs, kur investīcijas jāatpelnā latos, devalvācija būs investīciju bremze.

Ceturtkārt, ne visas devalvācijas sekas ir loģiski prognozējamas. Jāizvērtē ļoti plaša, vispusīga informācija. Tāpēc valdībai ieteicams nodibināt neatkarīgu ekspertu grupu ar uzdevumu, balstoties uz ekonomiski matemātiskām metodēm, modelēšanu, daudzfaktoru analīzi, kvantitatīvi precīzi izvērtēt dažādu monetārās politikas variantu plusus un mīnusus Latvijas tautsaimniecības atveseļošanai.

Piektkārt, lata devalvācija ir paaugstināta riska pasākums, mešanās bangojošā okeāna viļņos ar lielu varbūtību neizpeldēt. Labāk Latvijas tautsaimniecības smagi bojāto kuģi izvadāt pa lata stabila kursa rāmjiem ūdeņiem. Vislabvēlīgākais investīciju piesaistīšanas režīms būs ekonomiski visdrošākais glābšanas pasākums.

Formāli un pēc būtības. Formāli lata kurss ir novērtēts par zemu. Izdarīt tādu secinājumu nozīmē būtībā ignorēt Latvijas ekonomikas realitātes. *Pirmkārt*, ja 1993. gada marta 1 LVL tiktu pielīdzināts 100 LVR vai 1 LVL - 50 LVR, problēma vispār neeksistētu. Galu galā 1 LVL = 200 LVR ir tīri subjektīvs risinājums. *Otrkārt*, lata "piekalšana" SDR ir kārtējais subjektīvais lēmums, kam nav nekāda sakara ar Latvijas ekonomikas reāliem sasniegumiem. *Treškārt*, nav nekāda korelatīva sakara starp lata kursu un lata pirktpēju iekšzemē. *Ceturtkārt*, spriedelējumi par valūtas problēmām, kas neievēro galveno, kā vārdā mēs ceļam tirgus ekonomiku – nav ne graša vērti. Var vadīties pēc monetārisma kritērijiem, starptautiskās valūtas fonda priekšlikumiem, atsevišķu politisko partiju centieniem. Ir neizbēgamas diskusijas, strīdi, argumenti, pretstatījums. Galvenais kritērijs paliek nemainīgs: Latvijas ekonomikas straujāka izaugsme kā Latvijas iedzīvotāju dzīves līmeņa kāpinājuma drošs pamats. Šai sakarībā lata valūtas kursa nenovērtēšana dod Latvijas eksportētājiem zināmu rīcības brīvību cenu konkurencē: var precīzi pārdot par zemāku cenu, būtībā neciešot zaudējumus. Izskaidrojums: nenovērtēšanas dēļ saņem mazāk, bet latos pirktpēja lielāka. Lata nenovērtēšana ir mūsu nabadzības

rezultāts. Daži saka: inflācija turpinās, cenas aug, lata kursa nenovērtēšana mazināsies. Šāda pieeja ir cinisma paraugs. Inflācija vēl vairāk pazeminās dzīves līmeni Latvijā.

6.9. Starptautiskā valūtas spekulācija

Bullji un lāči. Peldoši valūtas kursi, pat nelielas kursu svārstības rada labvēlīgu augsni speciālam uzņēmējdarbības veidam – valūtas spekulācijai. Pasaules valūtas tirgus apkalpo divu veidu operācijas: valūtu konvertāciju (maiņu) un spekulatīvus darījumus. Vienkāršojot jautājumu, var droši apgalvot, ka valūtu konvertēšana obligāti prasa valūtas piegādi (tev obligāti jābūt tai summai, ko taisies apmainīt). Pašai operācijai normālos apstākļos, kad valūtu kursu svārstības ir mazas, ir zema riska pakāpe.

Pavisam cits raksturs ir spekulatīviem darījumiem. Tie balstās visupirms uz divām stratēģijām. Bullu stratēģija paredz pirkt lētāk, lai pārdotu dārgāk. Lāču stratēģija otrādi: pārdot dārgāk, lai pirktu lētāk. Abos gadījumos kursu starpība ir spekulantu ienākums.

Vai ir iespējams tirgus ekonomikā pirkt nemaksājot. Atbilde ir kategoriski pozitīva. Pērkot DEM pret USD, tu apņemies stingri noteiktā laikā šīs markas atkal pārdot pret USD un otrādi, pārdodot markas pret USD, tu apņemies šīs markas stingri noteiktā laikā atkal nopirkt. Šādām operācijām, kas iekļaujas bullu un lāču stratēģijā un ko dēvē par transakcijām, nauda būtībā nav vajadzīga.

1 milj. USD nominālais īpašnieks pērk pēc kursa DEM un apņemas pēc noteikta laika šos DEM pēc kursa pārdot par USD
I operācija: USD – pārdod; DEM – pērk.
II operācija pēc noteikta laika: USD – pērk, DEM – pārdod.

Pretēja rakstura operācija ar to pašu saturu

1 milj. DEM nominālais īpašnieks pērk pēc kursa USD un apņemas pēc noteikta laika šos USD pēc kursa pārdot par DEM
I operācija: DEM – pārdod; USD – pērk.
II operācija pēc zināma laika: USD – pārdod, DEM – pērk.

Margin trading (galējā tirdzniecība). *Margin trading* ir unikāla sistēma, kas katrai kompānijai un fiziskai personai dod iespēju

piedalīties vairāksolīšanā pasaules valūtas tirgū (starpbanku tirgū un valūtas biržās). *Margin trading* patiesi oriģinālā īpatnība ir tā, ka vari šinī tirgū pirkt un pārdot miljonus, pat miljardus DEM, USD, FRF, JPY brīvi konvertējamās valūtas bez to reālās piegādes. Transakciju īstenotājam šādai "sīknaudai" nemaz nav jāpieder, nav arī jāaizņemas.

Augsta riska pasākums. Lasītājs jau domās, ka tā ir kaut kāda blēdība, līdzīgi bēdīgi slavenām piramīdām. Nekas tam līdzīgs. Viss notiek absolūti godīgi. Nevienš netiek krāpts. Visa problēma saistās ar apmaināmo valūtu kursa izmaiņām. Pērkot USD, DEM, JPY, FRF un apņemoties nopirkt obligāti pārdot, pircējs nezina, cik konkrētā nacionālā valūta pēc dienas, nedēļas vai pat pēc ilgāka laika maksās. Viņš cer, ka kurss pirktajai valūtai augs, bet tas iedomājies kristies. Tas, kas cerēja, ka kurss kritīsies, arī varēja vilties: kurss īstenoja augstlēcšanas rekordu. Vieni riskēja un zaudēja. Citi arī riskēja, bet paldies veiksmei, laimēja. Tātad *margin trading* spekulatīvā operācija bez piegādēm, reālās naudas iemaksām ir augsta riska operācija. Tu vari īsā laika sprīdī kļūt stāvus bagāts vai... palikt bez bīksēm. Izvirzās jauna problēma: kas gatavs uzņemties risku, būt šī riska garants, citiem vārdiem, neveiksmes gadījumā samaksāt riska summu, zaudējumu. Atbilde vienkārša. Valūtas spekulāntam, kas gatavs riskēt, pilnā apjomā jābūt riska garantam. Praktiski spekulāntam transakciju tiešajam veicējam (bankai, dīlinga centram, biržai) jāiemaksā drošības naudas, ķīla. Summa nav liela, pat pieticīga, līdz 5% no iecerētām valūtas spekulācijām. Lai labāk saprastu valūtas spekulācijas visai specifisko mehānismu, risināsim dažus praktiskus piemērus. Un lai spekulatīvais darījums būtu maksimāli tuvināts praksei, vadīsimies pēc a/s "Saules bankas" dīlinga centra nosacījumiem.

Bullis riskē un gūst ienākumus. Jūs vēlaties kļūt par "Saules bankas" dīlinga centra klientu? Laipni lūdzam! Atveriet bankā marginālu rēķinu, noslēdziet ar bankas darbiniekiem detalizētu līgumu, kur tālākā sadarbība līdz pēdējam centam būs stingri juridiski fiksēta (jūsu tiesības un pienākumi, "Saules bankas" pienākumi un tiesības, ienākuma sadale, riska nodrošināšana, termiņi, utt.). Tikai neaizmirstiet vienu. Jūsu bankas kontā vienmēr jāglabājas ne mazāk par 25000 USD. Šī naudiņa ir, pirmkārt, jūsu riska ķīla, otrkārt, dod jums iespēju slēgt valūtas darījumus, kas ir 20 reizes lielāki par šo

ķīlu. Vai nav labs variants: ar 5% piedalīties spekulācijā par visiem 100%?

Jums jāizdara vēl dažas obligātas lietas. Visupirms jāizvēlas bāzes valūta, proti, tā valūta, ko maiņas aktos pieņemam par 1. Piemēram, ja esat nolēmuši mainīt DEM pret USD, DEM būs bāzes valūta, USD – tirgojama valūta. Pilnīgi jūsu ziņā ir arī pretējā operācija. USD izvēlaties par bāzes valūtu, DEM par tirgojamo valūtu.

Tālāk, rūpīgi apsvēris kursu izmaiņu tendences, pieņemiet liktenīgu lēmumu, izvēloties vai nu bulļu, vai lāču stratēģiju. Šinī transakcijā (valūtas maiņas operācijā) jūs jau izvēlēto stratēģiju mainīt nevarat. Atliek vēl viens atbildīgs lēmums – operācijas tipa izvēle. Visupirms paskaidrosim, ko nozīmē tradicionālā operācija SVOP (SWAP TRANS-ACTION). Operācija SVOP nozīmē, ka ārzemju valūtas aptuveni vienādās summās tiek obligāti pirktas un pārdotas, bet ar stingru nosacījumu, ka norēķini par darījumiem notiks *dažādos laikos*. Šinī pēdējā nosacījumā arī ir spekulācijas "sāls". Valūtu kursi svārstās ne tikai ik dienu, ik stundu, ik minūti, bet ik sekundi. Norēķinos var iegūt un zaudēt visai īsā laikā. Piemēram, vērojot uz datora ekrāna (ar *Internet* palīdzību) USD/DEM kursu izmaiņas Londonas biržā, redzēsim, ka ekrāns zibensātrumā maina krāsu. Zilā krāsa, kutinot nervus bulļiem, liecina: kurss cēlies. Sarkanā krāsa iepriecina lāčus: kurss krities. Zaļās krāsas ekrāns vienaldzīgi liecina: kurss nav mainījies. Un tā ekrāns mirgo: krāsas nomaina viena otru, reti kad aizkavējoties. Tas vienlaikus nozīmē, ka šajos mirgojuma mirkļos tu vari iegūt un arī, saprotams, zaudēt. Jo īsāks ir tev noteiktais transakcijas termiņš, jo lielākā mērā tu esi atkarīgs no gadījuma, no apstākļu laimīgas vai nelaimīgas sakritības. Un otrādi, jo vairāk laika tev ir transakcijas noslēgšanai, jo izredzes sagaidīt labvēlīgu situāciju ir lielākas, tev ir analīzes, faktoru izvērtēšanas, tendenču novērošanas laiks.

Ja tu izvēlies operāciju SPOT, tu laika ziņā esi iegrožots: transakcija jānoslēdz (plīst vai lūst) līdz nākamās dienas vakaram. Nenoslēgtu transakciju nedrīkst būt. Ja tu esi nolēmis būt apdomīgs, lolo cerību mazāk riskēt, izvēlies operāciju FORWARD. Tā dod tev iespēju noslēgt operāciju nedēļas laikā. Operācija FUTURE paver iespēju meklēt laimes putnu vairākus ceturkšņus.

Piemērs. Pieņemsim, ka 1997. gada 2. jūnijā "Saules bankas" dālinga centra klients noslēdzis darījumu. Pieņemot par bāzes valūtu

USD, tas nolēmis 1 milj. USD apmainīt pret 1,693500 milj. DEM. Buļļu stratēģija. Operācija SPOT. Kurss USD/DEM = 1,6935.

3. jūnija vakarā operācija jābeidz. Kurss starpbanku tirgū USD/DEM = 1,6985. Veiksme! Buļļu stratēģija devusi spekulatīvu ienākumu.

2. jūnijā pārdots	1 milj. USD
2. jūnijā pirkti	1,6935 milj. DEM
3. jūnijā pirkti	1 milj. USD
3. jūnijā pārdots	1,6985 milj. DEM

Rezultāts: pārdevējs, kas 2. jūnijā pārdevis 1 milj. USD pret 1,693500 milj. DEM, varēja šo summu 3. jūnijā pārdot par 1,698500 DEM. Transakcijas spekulatīvais ieguvums 1,698500 milj. DEM – 1,693500 milj. DEM = 5000 DEM. Buļļu stratēģija attaisnojusies: pirkti lētāk 1,693500 milj. DEM, pārdots dārgāk pēc SPOT jau nākamā dienā 1,6985 milj. DEM. Buļļa ienākums = 5000 DEM. Piemērus var sacerēt, cik fantāzija un papīrs atļauj, t.sk. arī lāču stratēģijai. Prakse ir sarežģītāka. Valūtām ir mazliet zemāks pirkšanas kurss un mazliet augstāks pārdošanas kurss, kas jau "griez kabatā" konvertācijas operācijās. Tā "Saules bankas" dīlinga centrā 25. maijā 1 USD slēgšanas brīdī pirka par 0,5675 Ls, pārdeva par 0,5680 Ls. Ja tiek pirktas un pārdotas lielas summas, tas būtiski iespaido valūtas maiņas operāciju gala rezultātu. Arī dīlinga centrs nav labdarības organizācija un prasa par saviem pakalpojumiem meslus. Drošības nauda arī ir upurjērs uz valūtas spekulāciju altāra. Saruna ar klientu "Saules bankā" dīlinga centrā sākas tikai tad, ja kļīlas nauda sasniegusi 25000 USD. LU Starpnozaru konsultāciju centrs "Economists" līdz ar ekspertiem izstrādājuši mācību valūtas biržas modeli, kas dod iespēju piedalīties valūtas spekulācijās ar daudzkārtīgi mazāku drošības naudu (jau no 2 Ls), attiecīgi mazāka ir transakcijas summa. Kas neriskē, tas nevinnē!

Kas regulē valūtas kursu? Visupirms atzīmēsim, ka valūtas spekulācijas nav rulete, laimes rats, kur visu nosaka gadījums, nejaušība. Valūtas spekulācija tuvojas tām kāršu spēlēm, kur mazāka nozīme kāršu izklāstam, bet spēles rezultātu izšķir spēlētāju intelektuālais spēks, loģiskās domāšanas māka. To apliecina arī testēšanas rezultāti.

Valūtas kursa regulējošo faktoru visīsākais un reizē vispilnīgākais raksturojums – pieprasījuma un piedāvājuma samērs. Bet šī saturā bagātā formula prasa plašu paskaidrojumu, atbildi uz ietilpīgu jautājumu: kas iespaido pieprasījuma un piedāvājuma samēru pēc konkrētās valūtas?

Pirmkārt, ārējās tirdzniecības saldo; importa pārsniegums pār eksportu vai otrādi.

Otrkārt, maksāšanas bilances saldo ar līdzīgu iedarbības mehānismu. Negatīvais saldo draud aplaupīt valūtas rezerves, vājina nacionālo valūtu ārējā tirgū, ietver devalvācijas draudus.

Treškārt, salīdzinoša pirkjspējas paritāte.

Ceturtkārt, iekšzemes nacionālā kopprodukta dinamika.

Piektkārt, dzīves līmeņa dinamika.

Sestkārt, bezdarba apmērs.

Septītkārt, brīvi konvertējamās valūtas un zelta krājumu lielums.

Astotkārt, budžeta deficīts, procentos no IKP.

Devītkārt, visdažādākā rakstura kataklizmas, dabas katastrofas.

Desmitkārt, baumas par valsts ekonomisko un politisko nākotni.

Vienpadsmitkārt, inflācijas attīstība un gaidas.

Divpadsmitkārt, Centrālās Bankas pasākumi valūtas kursa regulēšanas jomā, t.sk. valūtas ekspansija.

Trīspadsmitkārt, izmaiņas (arī baumas) nodokļu politikā, procentu likmēs.

Četrpadsmitkārt, pasākumi ārzemju investīciju piesaistei vai iegrožošanai.

Lai noteiktu valūtas kursu rīt un parīt, nepieciešama gadu pieredze un intuīcija, prasme analizēt un galvenais, noteikt minēto faktoru mijiedarbības rezultātu. Augstā kvalifikācija ir riska amortizators un spekulatīvu ienākumu veicinātājs. Daudzi faktori mijiedarbojas vai darbojas kā vienpatņi. Situācija, ka pavājas ekonomikas nacionālā valūta ir ar kāpjošu kursu, ir unikāls gadījums, kas izskaidrojams ar specifiskiem, galvenokārt ārējiem apstākļiem.

Valūtas spekulācijas dižgari un iesācēji šodien plaši izmanto sarežģītus matemātiskos modeļus. Šie modeļi loģiski sakārto faktoru klāstu, vadās pēc sakarību algoritmiem, kas regulē valūtas kursu. Mērķis ir prognozēt kursu izmaiņas.

6.10. Secinājumi

Tirgus ekonomika veido tirgu sistēmu. Viens no visnepieciešamākiem tirgiem ir Pasaules valūtas tirgus – dažādu valūtu maiņas tirgus. Šis tirgus apkalpo visupirms starptautisko tirdzniecību. Ilgāku laiku pasaules valūtas tirgu apkalpoja zelta monētu standarts, kas sadega Pirmā pasaules kara ugunīs. Divu karu starplaikā mēģināja nomainīt zelta stieņu standartu, bet bez manāmām sekmēm. Pēc Otrā pasaules kara nepilnus trīs gadu desmitus darbojās zelta dolāra standarts, bet arī tas līdz ar Bretonvudsas sistēmu galu galā sabruka. Bretonvudsas sistēma balstījās uz fiksētiem valūtas kursiem dolāros, bet pēdējais bija sasaistīts ar zeltu. Sakarību ķēde veidojas sekojoši: 1 zelta unces (31,1 gr) cena tika fiksēta 35 USD apmērā. 1 USD līdz ar to pārstāvēja 0,89 gr tīrā zelta. Šis cenu mērogs bija pamats visām pārējām pasaules valūtām ar atļautu svārstību amplitūdu $\pm 1\%$. Ja nacionālā Centrālā Banka šo nosacījumu nespēja ievērot, tai nācās atbilstoši savu valūtu devalvēt vai revalvēt. ASV apņēmas citu valstu Centrālajām Bankām viņu nacionālo valūtu mainīt pēc fiksēta kursa pret zeltu vai zeltu mainīt pret nacionālo valūtu. Baumas par dolāra devalvāciju noveda pie liela apmēra valūtas spekulācijām. Septiņdesmito gadu sākumā ASV nācās divas reizes savu dolāru devalvēt par 8% un 10%. Bretonvudsas sistēma bija sevi izsmēlusi, sabruka. Tīri stihiski Japānas jena un BRD marka pārgāja uz peldošiem kursiem, t.i., uz kursiem, kurus noteica valūtu piedāvājuma un pieprasījuma samērs.

1978. gada 1. aprīlī uz pasaules valūtas tirgus skatuves uznāca Jamaikas sistēma. Principiāli jauns bija tas, ka zelts pārstāja būt naudas prece (zelta demonetizācija) un turpmāk bija ierindas cēlmetāls, kuru bija liegts lietot norēķinos. Peldošie valūtas kursi kļuva par valūtas maiņas pamatu. Tas veicināja valūtas spekulāciju un vienlaikus to ierobežoja. Valstis ar vāju ekonomiku savu valūtu piesaistīja kādai spēcīgākai valūtai. Baltijā kā pirmie BRD markai piekala igauņu kronu 1 DEM = 8 kronas, tad sekoja Lietuva, kas 1 USD pielīdzināja 4 litiem. Pēdējie savu valūtu latu piesaistīja SVF starptautiskajai norēķinu vienībai SDR attiecībā 1 SDR = 0,7997 LVL. SDR veidoja 5 valūtu grozs ar sekojošiem svāriem: 39% USD, 21% DEM, 18% JPJ, 11% GBR, 11% FRF.

Grozu katrus piecus gadus mainīja, ievērojot ekonomiskā spēka samēra izmaiņas. Lata kursu pret citu valstu valūtām visvairāk iespaidoja USD, jo tā loma SDR grozā bija visievērojamākā.

Lata kursam konkurencē pasaules tirgū ir ievērojama nozīme. Augsts lata kurss pret brīvi konvertējamām valūtām iegrožo eksportu un sekmē importu; zems lata kurss tieši otrādi: veicina eksportu un ierobežo importu. Lats ir viena no "smagākām" valūtām pasaulē.

Īpaša problēma ir valūtas spekulācija. Vienkāršojot visai sarežģītās attiecības, atzīmēsim, ka ir divas spekulācijas stratēģijas. Bulla stratēģija nozīmē gūt starpību, pērkot lētāk un pārdodot dārgāk. Turpretī lāča stratēģija nozīmē gūt starpību, pārdodot dārgāk, pērkot lētāk. Liels skaits faktoru iespaido valūtas kursa līmeni. Var izdalīt ekonomiskus faktorus un politiskus faktorus. Tā 1999. gada aprīlī dolāra kursa kāpumu noteica galvenokārt politiski faktori, prezidenta B.Klintonā impīčmenta izgāšanās un NATO operācijas Dienvidslāvijā. Politiski faktori iespaido ekonomisko situāciju. Minētie politiskie faktori cēla procenta likmi un palielināja pieprasījumu pēc dolāriem. Lats ir stabilāka valūta par kronu un litu, jo balstās uz piecu valūtu SDR groza, kur vienas valūtas kāpums saistās ar citas valūtas kritumu.

6.11. Pamattermini

Zelta monētu standarts	Gold coin standard	Золотомонетный стандарт
Zelta stieņu standarts	Gold – bullion standard	Золотослитковый стандарт
Zelta dolāra standarts	Gold – dollar standard	Золотодолларовый стандарт
Bretonvudsas sistēma	Bretton Woods system	Система Бреттон-Вудс
Dolāra bads	Dollar shortage	Долларовый голод
Dolāra pārsātinājums	Dollar glut	Перенасыщение долларом
Divējāda zelta cena	Two – tier gold price	Двоякая цена золота
Jamaikas sistēma	System of Jamaica	Система Ямайки
Zelta demonetizācija	Demonetisation of gold	Демонетизация золота
SDR – speciālās aizgūšanas tiesības – "papīra zelts"	SDR – Special Drawing Rights – "paper gold"	СПЗ – специальные права – "бумажное золото"
Eiropas valūtas sistēma	European Monetary system	Европейская валютная система

Ekajs	ECU – European	Эко
Starptautiskais transfers	International transfer	Международный трансферт
Starptautiskās trasta operācijas	International trust	Международный траст
Starptauku tirgus	Interbank market	Межбанковский рынок
Valūtas birža	Currency market (exchange)	Валютная биржа
Brīvi konvertējama valūta	Freely convertible currency	Свободно конвертируемая валюта
Iekšēji konvertējama valūta	Internally convertible currency	Внутри конвертируемая валюта
Slēgtā valūta	Inconvertible currency	Закрyтая валюта
Fiksētie kursi	Fixed exchange	Фиксированные курсы
Peldošie kursi	Floating exchange rate	Плавающие курсы
Regulējami peldošie kursi	Managed floating exchange rate	Регулируемые плавающие курсы
Devalvācija	Devaluation	Девальвация
Revalvācija	Revaluation	Ревальвация
Pirktpējas paritāte	Purchasing power parity	Покупательный паритет
Galīga tirdzniecība	Margin trading	Конечная торговля
"Bullu" stratēģija	Bull strategy	Стратегия "быков"
"Lāču" stratēģija	Bear strategy	Стратегия "медведей"

6.12. Pašpārbaudes jautājumi

1. Kāpēc ir nepieciešams pasaules valūtas tirgus
2. Kā ir organizēts pasaules valūtas tirgus?
3. Kā veidojas fiksētie valūtas kursi?
4. Kā veidojas peldošie valūtas kursi? Kādi ir to plusi un mīnusi?
5. Ko nozīmē "netīrā peldēšana"?
6. Kāpēc tiek noteikti piesaistītie valūtas kursi?
7. Kā veidojas Baltijas valstu valūtas kursi?
8. Kādas ir Bretonvudsas sistēmas galvenās iezīmes?
9. Kas noteica Bretonvudsas sistēmas norietu un krahū?
10. Kādas ir Jamaikas valūtas sistēmas galvenās iezīmes?
11. Kas raksturo Eiropas valūtas sistēmu?
12. Kā valūtas devalvācija un revalvācija iedarbojas uz eksportu un importu?
13. Vai ir lietderīgi devalvēt latu?

14. Kā darbojas *Margin trade* sistēma bez piegādēm?
15. Kas ir *SPOT* un *FORWARD* operācijas?
16. Kas regulē nacionālo valūtu kursu?
17. Kas raksturo buļļu stratēģiju?
18. Kas raksturo lāču stratēģiju?
19. Kā maksājuma bilance iespaido valūtas kursu?
20. Kā inflācija iespaido valūtas kursu?

7. Ekonomiskā integrācija

7.1. Ekonomiskās integrācijas nepieciešamības nobriešana

50. gados pēc Otrā pasaules kara notika būtiskas izmaiņas tirgus ekonomikas valstu tautsaimniecībā. Centrālā problēma šajā laikā bija zinātniski tehniskā revolūcija, it sevišķi tehnoloģiskā revolūcija. Plašumā un dziļumā vērsās darba dalīšana un specializācija. Arvien bagātīgāks kļuva ražoto preču klāsts, arvien asāk izvirzījās tirgus problēma. Darba dalīšana un specializācija ieguva starptautisku raksturu. Tas viss konkrētāk izpaudās šādi.

1. Attīstījās ražošanas internacionalizācijas tendence ar detalizētu starptautisku specializāciju pa valstīm, ražotņu grupām.

2. Lai specializācija būtu efektīva, bija nepieciešama masveida ražošana.

3. Masveida ražošana kļūst iespējama tad, ja tirgi ir pietiekami ietilpīgi, lai lielos apmēros realizētu produkciju.

4. Vietējie nacionālie tirgi parasti izrādījās par šauriem masveida produkcijai.

5. Radās pretruna starp ekonomikas attīstības internacionalizācijas tendences labvēlīgiem nosacījumiem un nacionālo valstu robežu barjerām, ko sargā visdažādākās kvotas, limiti, muitas tarifi.

6. Lai šo pretrunu atrisinātu, vajadzēja radīt jaunas ekonomiskās attiecības starp valstīm. Tas vispirms spieda liberalizēt eksporta un importa attiecības, veidot jaunas starpvalstu sadarbības formas. Šīs jaunās attiecības, kas arvien vērsās plašumā, ciešāk saliedējot valstu ekonomiku un vienādojot funkcionēšanas nosacījumus, tiek raksturotas kā ekonomiskās integrācijas attiecības.

7.2. Eiropas Kopienas izveide un attīstība

Vispirms ekonomiskā integrācija praktiski izpaudās Eiropas Koptirgus izveidē. 40. gadu beigās tika noslēgta vienošanās starp sešām Rietumeiropas valstīm – Vācijas Federatīvo Republiku, Franciju, Itāliju, Beļģiju, Holandi un Luksemburgu – par saskaņotu pieeju ogļu un tērauda ražošanā un realizācijā. Tā radās Eiropas

ogļu un tērauda apvienība, kas sekmīgi konkurēja pasaules tirgū. Jau pirms Otrā pasaules kara pastāvēja Beļģijas–Holandes–Luksemburgas muitas ūnija, t. i., tirgus, kur preces brīvi šķērsoja šo valstu robežas bez muitas nodevām. Integrācijas nepieciešamība izpaudās arī atomenerģijas ražošanas jomā, dibinājās "Eiratoms".

1957. gadā minētās sešas valstis, kas veidoja Eiropas ogļu un tērauda apvienību un "Eiratomu", noslēdza Romas līgumu, izveidojot Eiropas Kopienu jeb Eiropas Koptirgu (tā darbības sākums ir 1958. gads).

Eiropas Koptirgus dibināšanas mērķi – *pirmkārt*, stiprināt internacionalizācijas tendenci starp dalībvalstīm, specializāciju un ciešāku ekonomisko sadarbību;

otrkārt, piekopt liberālismu Kopienas ietvaros un protekcionismu pret trešajām valstīm, vispirms pret ASV un Japānu;

treškārt, veicināt vispārīgu veselīgu konkurenci;

ceturtkārt, saglabāt ciešas saiknes ar konkrēto valstu kolonijām;

piektkārt, būt par pretmetu tā saucamajai sociālistiskajai ekonomiskajai integrācijai (1949. gadā izveidojās Starptautiskās ekonomiskās palīdzības padome – SEPP). 1961. gadā Eiropā nodibinājās otra apvienība – Eiropas Brīvās tirdzniecības asociācija EBTA, toreiz tajā ietilpa Anglija, Zviedrija, Norvēģija, Dānija, Austrija, Šveice, Portugāle, kurā bija vājāki ekonomiskie sakari nekā Koptirgū. Sāncensība starp šīm divām apvienībām bija neizbēgama. 1973. gadā Koptirgum pievienojās Anglija, Dānija, kas no EBTA aizgāja, un Īrija. Norvēģijai iestāties Koptirgū liedza referenduma negatīvais rezultāts. 1981. gadā Koptirgum pievienojās Grieķija, 1986. gadā – Spānija, Portugāle, 1995. gadā – Zviedrija, Somija, Austrija. Norvēģijai kļūt par Koptirgus locekli no jauna liedza referenduma rezultāti. 1991. gadā Māstrihtas vienošanās pastiprināja apvienības integrācijas saiknes. Kopš 1993. gada apvienībai ir Eiropas Savienības (ES) nosaukums. 1995. gada 1. janvārī ES ietilpa 15 Eiropas valstis ar 370 miljoniem iedzīvotāju. Radīti labvēlīgi nosacījumi vēl plašākai un ciešākai šo valstu ekonomiskajai integrācijai.

7.3. Eiropas ekonomiskās integrācijas pamatvirzieni

1. Brīva preču kustība starp ES valstīm bez muitas barjerām. Barjeru atcelšana notika pakāpeniski un noslēdzās ar Māstrihtas vienošanos. Speciāli pētījumi liecināja, ka muitas režīma uzturēšana rada lielus zaudējumus, dārgi izmaksā, palēnina preču kustību starp valstīm. Līdz ar to mazinās saimniekošanas efektivitāte. Pret trešajām valstīm muitas tarifi tiek pazemināti saskaņā ar GATT Urugvajas saieta lēmumiem.

2. Brīva cilvēku kustība. Jebkuras ES valsts pilsonis var brīvi pārvietoties Savienības ietvaros, kļūt par darba ņēmēju; uz viņu pilnā mērā attiecas konkrētās valsts darba un sociālā likumdošana, ieskaitot tiesības saņemt pensiju, bezdarbnieka pabalstu, apdrošināšanas medicīnas pakalpojumus.

3. Brīva ieguldījuma kustība, t.i., nekādi investīciju ierobežojumi ES valstīs (šo valstu investoriem). Tiek izvirzīts uzdevums vienādot investīciju nosacījumus un veicināt kapitālieguldījumus. Brīvo preču kustību, darba spēka kustību un kapitāla kustību raksturo kā atlantus, kas uz saviem kamiešiem tur Eiropas Savienības konstruktīvi visai sarežģīto daudzstāvu celtni.

Īsi aprakstīsim ES integratīvās sadarbības pārējos virzienus.

4. "Zaļā Eiropa" – lauksaimniecības integrācija. Tas nozīmē, *pirmkārt*, cenu mehānisma izveidošanu, kas padara izdevīgu labības pirkšanu nevis pasaules tirgū, bet ES valstīs; *otrkārt*, pasākumus, kas ierobežo sējumu platības, piemaksas par katru neapsētu hektāru noteikta limita ietvaros; *treškārt*, speciāla fonda veidošanu, kas materiāli atbalsta lauksaimnieciski atpalikušās zemes, piemēram, Portugāli, gan agrotehnikas, gan izglītības jomā.

5. "Zilā Eiropa" – vienošanās par nozvejas kvotām starp valstīm un pasākumu veikšanu zivju krājumu paplašināšanai.

6. Vienotas enerģētiskās sistēmas izveide un regulēšana.

7. "EirATOMA" darbība ES ietvaros: regulētāji pasākumi atom-elektrostaciju celtniecības un ekspluatācijas jomā.

8. Ogļu un tērauda ražošanas apjomu regulēšana labāku pozīciju nodrošināšanai, konkurējot pasaules tirgū.

9. Vienotas standartu sistēmas izveidošana.

10. Vienota transporta tīkla organizācija (autoceļi, dzelzceļš, ūdens un gaisa satiksme). Atbildīgs uzdevums ir organizēt efektīvu

transporta sistēmu ne tikai ES ietvaros, bet arī ar trešām valstīm, veidojot transportkoridorus.

11. Kopēji pasākumi zinātnes un tehnikas jomā un iegūto rezultātu kopīga izmantošana. Saiknes ar Francijas zinātniskās pētniecības programmu "Heureka". Vienotais Eiropas patents.

12. Aptveroša specializācijas un kooperācijas izveide pēc augstākās efektivitātes kritērija.

13. Kopēja ekoloģiskā aizsardzība.

14. Pakāpeniska finansu un nodokļu sistēmas vienādošana.

15. Eiropas valūtas sistēmas funkcionēšana, valūtas attiecību regulēšana, ekija kā starptautiskas naudas vienības izmantošana; kurss uz vienotu Eiropas valūtu *eiro*.

16. Pāreja uz vienotu antimonopolu likumdošanu.

17. Vienota statistiskā uzskaitē.

18. Prognozēšana un nozaru un reģionālu programmu izstrādāšana un īstenošana.

19. ES budžeta veidošana tās institūciju uzturēšanai un programmu īstenošanai.

20. Eiropas Rekonstrukcijas un attīstības bankas darbība, kam ciešas saiknes ar ES funkcionēšanu; tiek veikts plašs analītisks darbs, izstrādāti attīstības plāni gan ES, gan citām valstīm, piešķirti kredīti nozīmīgiem objektiem, tajā skaitā infrastruktūras izveides jomā. Šādas plašas integrācijas īstenošana prasa izveidot plašu starpvalstu regulēšanas aparātu, kur strādā tūkstošiem "eirokrātu".

ES funkcionē, pārvarot ne mazums dažāda rakstura pretrunu. Galvenā pretruna ir starp virsnacionāliem regulēšanas orgāniem un valstu suverēnām tiesībām. Asas var būt arī mazāk nozīmīgas pretrunas, piemēram, pretrunas sakarā ar zivju nozvejas kvotām dažādās jūrās, atsevišķu bezmuitas preču importu, kas grauj citu valstu ražošanu (augļu eksports no Spānijas uz Franciju, vīna eksports no Itālijas uz Franciju, aitas gaļas eksports no Anglijas uz kontinentu u.tml.). Nākotnē ir neizbēgamas nopietnas pretrunas sakarā ar atteikšanos no nacionālajām valūtām un visas ES pāreja uz vienotu naudu.

Pēdējos gados, ir sevišķi pēc Māstrihtas vienošanās, pastiprinās ES valstu politiskā sadarbība, t.i., vienotu politisku lēmumu pieņemšana ar militārās vienošanās elementiem. ES politiskās aktivitātes skar visu Eiropu, piemēram, starptautisko militāro konfliktu bijušajā Dienvidslāvijā.

ES plāno tālāku paplašināšanos ap gadu tūkstošu miju, kad tās sastāvā, iespējams, iekļausies Ungārija, Čehija, Polija, kā arī citas Austrumeiropas un Baltijas valstis. Minētās valstis un arī Baltijas valstis tuvojas ES, izmantojot asociēto valstu statusu, ko var uzskatīt par ierobežotu iekļaušanos ES mehānismā, atrašanos ES priekšvērtībā.

7.4. Eiropas Savienība un Latvija

Latvijas integrācijas posmi Eiropas Savienībā. *Pirmkārt*, 1992. gadā tika noslēgts līgums par ekonomisko sadarbību. *Otrkārt*, 1993. gadā tika noslēgts līgums par tirdzniecību ar tekstilprecēm. *Treškārt*, 1994. gada 18. jūlijā tika parakstīts Latvijas un ES brīvās tirdzniecības līgums; to ratificēja Latvijas Republikas Saeima 1994. gada 24. novembrī. Kā likums tas tika izsludināts 1994. gada 29. novembrī un ir stājies spēkā 1995. gada 1. janvārī.

Brīvās tirdzniecības līgums ar ES. Šis līgums paredz:

- 1) brīvu rūpniecības preču kustību starp Latvijas Republiku un Eiropas Savienību, pilnīgi atceļot vai samazinot muitas tarifus;
- 2) savstarpēju priekšrocību piešķiršanu un speciālu attiecību veidošanu tirdzniecībai ar lauksaimniecības precēm;
- 3) īpašus noteikumus tirdzniecībai ar zvejniecības produkciju;
- 4) ES piekrīt, ka Latvijas puse vēl četrus gadus saglabā izvedmuitas tarifus atsevišķām rūpniecības izejvielām (koksnei, jēlādām, ģipsakmenim u.c.), lai veicinātu šo izejvielu pārstrādi Latvijā;
- 5) Latvijas un ES sadarbību administratīvā jomā – ciešāku muitas un statistikas iestāžu sadarbību.

Brīvās tirdzniecības līgums ir pirmais solis ceļā uz Latvijas iestāšanos ES. Nākamais solis ir *Asociācijas līgums*, kas tika noslēgts ar ES 1995. gada jūnijā. Latvija tagad ir ES asociētais loceklis.

7.5. Māstrihtas vienošanās: Eiropas Kopiena pārtop Eiropas Savienībā (ES)

Jauni nosacījumi – jaunas dziesmas. 90. gadu mijā Eiropas Kopiena pārdzīvoja organisku pārvērtību laikmetu. Tās visupirms ir ārējās pārvērtības. Sabrūk tirgus ekonomikai principā naidīga

sociālisma impērija ar tās daudzajām dalībvalstīm. Arī politiski stingri cementēta sociālistiskā ekonomiskā integrācija (SEPP) neiztur laika pārbaudi un tiek ierauta nebūtības atvarā. Vairs nav divas vācu valstis, bet vienota Vācija, kas pilnīgi līdz ar austrumu pavalstīm integrēta Eiropas Kopienā. Aukstais karš, kas nemitīgi grāva klimatu pasaulē, regulāri izraisīja ciklonus un anticiklonus, draudēja ar viesuļvētrām vai labākā gadījumā "miermīlīgi" jauca gaisu, piederēja vakardienai.

Pirms Māstrihtas vienošanās Eiropas Kopiena bija 12 valstu apvienība ar 340 miljoniem iedzīvotāju. Attīstījās Eiropas valūtas sistēma. Līdzšinējās integrācijas attiecību sistēma, radīta iepriekšējos gados, prasīja ne tikai pilnveidošanu, bet brīžiem principiāli jaunu pieeju. Itāļu profesora Belini vadītā komisija ziņoja par lielajiem zaudējumiem, ko radīja muitas sistēmas atliekas. Vienlaikus Eiropas Kopiena bija pasaulē lielākais tirdzniecības partneris. Apstākļi prasīja, lai Kopienas darba lauks paplašinātos. Neatliekami bija jānodarbojas ar sociālo politiku, ar jaunākiem pētījumiem un tehnoloģijām. Dzīve spieda valstu ekonomiskās sadarbības interešu un rītdienas vārdā pievērsties struktūrpolitikai, ieskaitot rūpniecību un enerģētiku. Dabas aizsardzība, kas nav efektīva vienas valsts ietvaros, kļuva par Eiropas Kopienas stūrakmeni. Dzīve mācīja, ka saimniecība prasa īstenot arī saskaņotu kultūras politiku kā Eiropas Kopienas darba virzienu.

Efektīva saimniecība, kas integrēti aptver lielu daļu Eiropas, nav iedomājama bez ģeopolitiska aspekta, bez aizsardzības koncepcijas. Tā dzima jauns Eiropas integrācijas modelis – Eiropas Savienība (ES), kas aptvēra saimniekošanas un valūtas sistēmu, gan iepriekšējo Eiropas tēraudogļu apvienību un "Eiratomu" jaunā kvalitātē un jauniem uzdevumiem.

7.6. Māstrihtas un reizē ES trīs pīlāri

Pirmais pīlārs – saimniecība. Saimnieciskā un valūtas apvienība. Šis visai plašais darbības lauks bez pamatsatura ietver sociālo politiku, profesionālo izglītību, jaunatnes politiku, kultūru, veselības aprūpi, patērētāju aizsardzību, Transeiropas sakaru tīklus, industriālo politiku, saimniecisko un sociālo sadarbību, pētījumus un tehnoloģisko attīstību, dabas aizsardzību, attīstības kopdarbību.

Otrais pīlārs – ārējā aizsardzība. ES ietvaros veidojas iespēja, *pirmkārt*, izvirzīt un īstenot kopējus mērķus; *otrkārt* organizēt kopējas akcijas nosprausto politisko uzdevumu nodrošināšanai.

Trešais pīlārs – sadarbība iekšējā un tiesību politikā. Runa ir par tiem tiesisko attiecību un iekšējās politikas aspektiem, kas skar praktiski it visu ES valstu intereses. Atliek uzskaitīt sadarbības formas, virzienus, lai kļūtu skaidrs, cik totāli nepieciešams ir šis trešais pīlārs. Tā, piemēram, bēgļu un politiskā patvēruma politika, imigrācijas politika, policiju sadarbība cīņā pret narkomāniju, narkobiznesu, organizēto noziedzību, terorismu.

7.7. Eiro starts ir dots

Mazliet vēstures. Vienota Eiropas valūta nav mūsdienu lolojums. Naudu kā politisku spēku apzinās ne viens valstsvīrs vien. Vajadzīga politiska griba un varens ekonomisks spēks, lai izveidotu Paneiropas vienotu naudas sistēmu. Pirmais pie tā ķērās klāt Francijas imperators Napoleons III. Viņš sapņoja par Viseiropas naudas sistēmu, kur dominētu Francijas franks. Tā varētu salauzt angļu mārciņas spēku pasaules tirgū, pasargāt Eiropu no USD aktivitātēm, no bīstamā nākotnes sāncensība. Zaudējis karu pret Prūsiju un spiests izmaksāt jo lielu kontribūciju, no pretenzijas idejas nācās atteikties. Uz deviņiem gadu desmitiem vienotu Eiropas naudu ieskaitīja utopiju kārtā.

Gāja laiks un mainījās apstākļi. Dienas kārtībā kā realitāte piecdesmito gadu nogalē izvirzījās Eiropas integrācijas prakse. Vienota tirgus loģika lika no jauna piedzimt Eiropas vienotas naudas idejai. 10 gadu Eiropas Kopienas pozitīva prakse un vienam otram valstsvīram sāka niezēt pirksti: vienotai Eiropas naudas sistēmai būt. Vienotu Eiropas naudu izslēdza no utopijas kārtas. Domāts – darīts. 1969. gadā Luksemburgas premjera Pjēra Vernera virsvadībā tika izstrādāts plāns, kā pāriet uz vienotu Eiropas valūtu 1980. gadā. Auglis vēl nebija nobriedis. Vajadzēja starpposmus un sagatavošanas laiku. Karsta vēlme uz visiem laikiem darīt galu valūtas kursu pārmērīgām svārstībām, uzcelt aizsargavalni pret ASV dolāra visspēcību un Japānas jenas bīstamu ielaušanos Eiropas telpā lika galu galā piedzimt Eiropas Valūtas Savienībai (EVS) un ieviest bezskaidras naudas norēķiniem ekiju – vienotu valūtu Eiropas valūtas valstīm. Sēkla iesakņojās auglīgā augsnē. Ekijs kļuva krietni

aktīvāks nekā SVF norēķina vienība SDR. Ekiju sāka cienīt un plaši lietot gan cenu noteikšanai, gan norēķinos bez skaidras naudas. Neiztika bez pretrunām starp EVS valstīm, visupirms starp Franciju un Vāciju. Kāda valūta ieņems līderpozīcijas? Tam bija sava nozīme ārējā tirdzniecībā. *Enfant terrible* (nemierīgais bērns) bija Lielbritānija, kam daudzos jautājumos bija sava atšķirīga pozīcija, atbilstoši Lielbritānijas, bijušās impērijas interesēm. Pakāpeniski Eiropas Kopienā nostiprinājās divi secinājumi: *pirmkārt*, pretrunu mezglus neatraisīsi; pretrunas jāpārcērt ar vienotu Eiropas valūtu, atsakoties no nacionālajām valūtām; *otrkārt*, tam ir solīds pamats, pieredze saistībā ar OVS ar ekiju.

7.8. Vienota ekonomika – vienota valūta

Māstrihta liek punktu uz "i". Vienotu ES valūtas ieviešanu galīgi nolēma Māstrihtas galotņu tikšanās. Tagad tikai uz priekšu! Vai jūs uz mirkli varat iedomāties, ka ASV katrā štatā ir sava valūta? Ka Vidzemē ir sava nauda atšķirībā no Kurzemes? "Blēņas", gandrīz korī teiks lasītāju vairākums bez mazākās vēlmes iedziļināties problēmas būtībā. Viena valsts – viena nauda; pat pirmkursniekam šī tēze ir skaidrāka par skaidru. Nevajag radīt haosu un neērtības tur, kur vienota nauda visu spēj ideāli sakārtot. Būtu tik tās naudas! Bet kāpēc nepieciešamas 15 atšķirīgas valūtas suverēnām valstīm, kas vienlaikus veido vienu lielu kopēju tirgu bez robežām un muižām ar visai tuviem spēles noteikumiem? Turklāt šo naudu var absolūti brīvi izmantot jebkurā ES valstī. Ar norēķinu kartēm var tukšot bankomātus un saņemt vienotu valūtu. Sameklēt argumentu kaudzi par labu vecās naudas sistēmas saglabāšanai nav grūti. Vēstures saknes. Nacionālais lepnums. Tradīciju spēks. Ieradums. Viegļāk saārdīt, nekā uzcelt no jauna. Kāpēc vispār mainīt, ja var nemainīt. Galvenais arguments: INTERESES. Pārejot uz vienotu valūtu, valstu starpā būs zaudētāji un ieguvēji. Dažāda ir valūtu pirktpējas paritāte, inflācija.

Ekonomiskos pētījumos ir lietderīgi vadīties pēc principa: pieņemams ir risinājums, kura plusi ir lielāki par mīnusiem. Vienota Eiropas nauda ES piedāvā tik daudz labumu, tādu norēķinu vienkāršošanu, ka mīnusos var droši atstāt disertāciju rakstītājiem. Lēmums par pārēju uz vienotu Eiropas valūtu ir pieņemts. Pat vārds

eiro izgudrots. Tas nāk no grieķu epsilon ar divām svītrām, kas raksturo stabilitāti – €.

Apgalvot, ka šī pāreja ir organizatoriski tehnisks akts, būtu nekautnīgi meli. Runa ir par ekonomisku apvērsumu, kas nevar neskart valstu intereses. Tā – *step by step!* Apdomīgi, bez steigas, soli pa solim un katru soli ar teorētisku nodrošinājumu. *Eiro* principiāli atšķiras no ekija. Ekijš ir valūtas groza matemātiski aprēķināts lielums. *eiro* ir "īsta", patstāvīga valūta ar savu Centrālo Banku.

Ceļš trīs etapu garumā. Ceļš uz ES ekonomisko un monetāro savienību (*EMU*) iecerēts bez steigas 12 gadiem. Pirmais etaps (1990. – 1993. g.), kas vilkās trīs gadus, bija ekonomisko attiecību sakārtošanas un teorētisko apsvērumu etaps. Būtiski bija panākt investīciju līdzekļu kustības brīvību un teorētiski apjēgt katra ceļa soli.

Kopš 1994. gada sākuma ievadīts *EMU* otrais etaps. Tā nozīmīgākie pasākumi: Eiropas monetārā institūta (*EMI*) dibināšana ar sēdekli Frankfurtē pie Mainas. Pienākums koordinēt nacionālo centrālo banku darbību valūtas emisijas un organizācijas jomā, panākot to ciešāku sadarbību, darbības koordināciju.

Atbildīgs bija 1998. gads. *EMI* likvidēs. Tā vietā dibinās Eiropas Centrālo Banku (*ECB*). Tas nozīmē, ka ES vienotai valūtas sistēmai tika veidota sava Centrālā Banka ar tai raksturīgām funkcijām. Jau noteikti ekonomiskie kritēriji, saskaņā ar kuriem to valstu valūtām (ja kritēriji ievēroti), sākot ar 1999. gadu, pirmajā kārtā veidos jauno Eiropas valūtas sistēmu. Tiks veikti visāda veida eksperimenti, lai pārbaudītu jaunās sistēmas funkcionēšanas spējas un efektivitāti.

Trešais, pēdējais etaps garajā ceļā uz vienotu Eiropas valūtu *eiro* sāksies ar 1999. gada sākumu. Kas ir nozīmīgs šinī III etapā? *Pirmkārt*, minētajā liktenīgajā dienā precīzi nofiksēs EMS dalībvalstu valūtu savstarpējo maiņas kursu. *Otrkārt*, *eiro* kā apgrozības līdzeklis *in natura* vēl nebūs. *Treškārt*, *eiro* visupirms parādīsies bezskaidras naudas norēķinos grāmatvedības uzskaitē. *Ceturtkārt*, vēlākais līdz 2002. gada 1. janvārim jāuzsāk *eiro* banknošu emisija, ko acīmredzot īstēnos un regulēs *ECB*. *Eiro* sāks savu dzīvesceļu ES tirgus apgrozībā. *Piektkārt*, visai īsā laika periodā, tikai sešus mēnešus pēc *eiro* laišanas apgrozībā, EMS līdzšinējās nacionālās naudas zīmes tiks izņemtas no apgrozības. Naudas funkcijas turpmāk pildīs tikai *eiro*. Par DEM, FRF, ATS, NLG, SEK interesi pēc sešiem adaptācijas mēnešiem izrādīs nevis ienākuma saņēmējs,

pircējs, pārdevējs, bet gan numismāti un naudas vēstures speciālisti. Būs nodziedāta arī ekija gulbja dziesma.

Tāds ir *eiro* tapšanas īss scenārijs. Problēmu vēl ir atliku likām. Kādas būs atsevišķu valstu līdzšinējo centrālo banku funkcijas? Pēc kādiem principiem darbosies ECB, šī Eiropas superbanka? Kā mēģinās iegrožot inflāciju atsevišķā valstī? Kā tiks kontrolēta, saturēta, regulēta komercbanku sistēma EMS? Šīs grāmatas tapšanas brīdī nav vēl noteikti ES valstu valūtas kursi pret *eiro*. Vēl tikai aptuveni zināms jaunās Eiropas monetārās sistēmas valūtu pirmais ešelons, *eiro* izskats, virkne citu nozīmīgu jautājumu. Tāpēc liksim nevis punktu, bet daudzpunkti... Priekšā ir ne tikai meklējumi, bet arī jauni risinājumi.

Kas varēs iestāties EMU? ES 15 valstis pēc savas ekonomiskās attīstības brieduma pakāpes ir raibākas par dzeņa vēderu. Tas rada nopietnas grūtības, vadot iecerēto Eiropas monetāro savienību (*European Monetary Union—EMU*). Māstrihtas vienošanās paredzēja noteiktus kritērijus, lai valsts saņemtu caurlaidi uz iestāšanos EMU. Ir pieci šādi kritēriji.

Pirmkārt, valsts fiskālais budžeta deficīts nedrīkst pārsniegt 3% no iekšzemes kopprodukta.

Otrkārt, valsts kopējais parāds (iekšējais un ārējais) nedrīkst pārsniegt 60% no iekšzemes kopprodukta.

Treškārt, ilgtermiņa kredīta procentu likme nedrīkst pārsniegt vidējo likmi par 2%, kas ir trīs ES valstīm ar viszemākām kredīta procentu likmēm.

Ceturtkārt, valstī divus gadus nedrīkst tikt īstenota nacionālās valūtas devalvācija; valūtas kursa svārstībām jābūt $\pm 2,25\%$ ietvaros (kādreizējais Eiropas valūtas sistēmas normatīvs).

Piektkārt, inflācijas līmenis nedrīkst pārsniegt par 1,5% to inflācijas vidējo līmeni, kas ir trijām ES valstīm ar viszemāko cenu pieauguma rādītāju.

Kas ir EMU pirmās kārtas locekļi? Iekļauties šinīs stingrajās prasībās valstīm nenāksies viegli. Šajā jomā problēmu nav Luksemburgai. Toties pat ES ekonomiskajam līderim Vācijai ir lielāks budžeta deficīts, nekā to paredz pirmais kritērijs. Tiek pat apsvērta iespēja pacelt Vācijas zelta krājumu cenu, lai šādi mazinātu valsts parādu.

Ekskluzīvas tiesības piešķirtas Lielbritānijai. Tā var nepievienoties EMU pat tad, ja tās ekonomiskie rādītāji atbildīs minētiem kritērijiem.

Jaunajai leiboristu valdībai būs izvēles brīvība. Principā Lielbritānija ir izlēmusi atteikties no sterliņu mārciņas un pāriet uz EIRO.

Dānija sev panāca tiesības rīkot referendumu par iestāšanos Eiropas monetārajā savienībā. Vēl ir laiks daudzu pretrunu pārvarēšanai. Veidojas pirmie priekšstatī, kas ir EMU pionieri un reizē celmlauži.

7.1. tabula

KĀDAS ES VALSTIS VEIDO EMU⁴⁴

Valsts	Iestāšanās ES	Iedzīvotāji milj. civ.	IKP milrd. USD	IKP uz 1 iedzīvotāju tūkst. USD	Budžeta ieņēmumi % no IKP
Valstis, kurām izredzes veidot EMU 1999. g.					
1. Austrija	1995	8,0	233	29,1	48,3
2. Francija	1958	56,3	1535	27,2	49,9
3. Luksemburga	1958	0,4	17	42,5	...
4. Nīderlande	1958	15,5	396	25,6	46,8
5. Beļģija	1958	10,1	296	26,6	50,6
6. Somija	1995	5,1	126	24,8	53,8
7. Vācija	1958	82,0	2414	29,4	46,0
8. Īrija	1973	3,6	81	17,5	34,9
9. Itālija	1958	57,0	1038	18,2	43,9
10. Portugāle	1986	9,4	104	11,2	38,9
11. Spānija	1986	39,3	559	14,2	38,1
Valstis, kas pagaidām vēl nav EMU locekles					
1. Dānija	1979	5,2	173	33,2	61,1
2. Zviedrija	1995	8,8	223	25,5	58,5
3. Grieķija	1981	10,0	112	10,5	38,0
4. Lielbritānija	1973	58,4	1102	19,1	38,4

Pundurvalstis arī pāriet uz eiro. Vatikāns, Monako, San Marino un Andora pēc 2002. gada 1. janvāra apgrozībā lietos eiro. Lihtenšteina saglabās Šveices franku, Gibraltāra – angļu mārciņu.

Kas zināms jau šodien? 1999. gada 1. janvārī sākās bezskaidrās naudas norēķini ar eiro. 2002. gada 1. janvārī eiro kļūs par apgrozības līdzekli, skaidru naudu, kas pakāpeniski izspiedīs

⁴⁴ Sastādīts pēc "Euro Money" 1997. g. materiāliem, ievērojot reālo stāvokli 1999.01.01.

nacionālās valūtas. Pēc pusgada apgrozīsies vairs tikai *eiro*. Bet līdzšinējo nacionālo valūtu vēl ilgi varēs mainīt pret *eiro*.

Lemts, ka *eiro* zīmes būs 5, 10, 20, 100, 200 *eiro*, sīko maiņas naudu kals kā 1, 2, 5, 10, 20, 50 *eirocentus*. Eiromonētu kopējais svars būs 220 000 t., to pārvadāšanai vajadzētu prāvu skaitu jaudīgu kravas mašīnu. Lai transportēšanu vienkāršotu, visās 11 valstīs uzsāka monētu kalšana.

Eiro valūtas kurss. Vissarežģītākā problēma – noteikt katrā EMU valstī *eiro* kursu. Katru līdzšinējo nacionālās valūtas vienību pielīdzināt 1 *eiro* nevar. Vienām valstīm tas nozīmētu pamatīgu devalvāciju, citām kārtīgu revalvāciju ar visām pozitīvām un, galvenais, negatīvām sekām. ES ārējā tirdzniecībā draudēs pamatīgs juceklis. Kā pagaidu risinājumu atrada vienkāršu ceļu: atsperties pret ekija kursu, kas izgājis daudzu gadu pārbaudi, ierasts un saglabā līdzšinējo stabilitāti.

Visupirms 1998. gada maijā tika noteikti orientējoši kursi. Tad svinīgā ceremonijā 1998. gada 31. decembrī 24.00 pēc katras valsts vietējā laika tika izsludināti *eiro* galīgie kursi. Visupirms tas notika Somijā, jo tur 1. janvāris pēc laika joslas iestājas par stundu agrāk. Lūk šie kursi:

1 *eiro*:

6,55957	Francijas franki
1,95583	Vācijas markas
1936,27	Itālijas liras
40,3399	Beļģijas franki
40,3399	Luksemburgas franki
0,787564	Īrijas mārciņas
2,20371	Nīderlandes guldeni
13,7603	Austrijas šilingi
200,482	Portugāļu eskudo
5,94573	Somijas markas

Vienlaikus tika fiksēts, ka 1 *eiro* = 1,17 USD. Šie kursi dod uzskatāmu priekšstatu par atšķirīgu *eiro* lielumu EMU valstīs. Sekas – atšķirīgas cenas *eiro* vienādām precēm. Ieskatu šajā neizbēgamajā problēmā dod tabula 7.2.

Kura valsts ir visdārgākā? Salīdzināsim 1,5 l *Coca-cola* un viena liela hamburgera cenas nacionālajā valūtā un *eiro*.

CENU ATŠKIRĪBAS EIROPĀ

Valsts	Coca-cola 1,5 l		Lielais hamburgers	
	Cena		Cena	
	Nacionālajā valūtā	eiro	Nacionālajā valūtā	eiro
Spānija	125,00 ESP	0,77	365,00 ESP	2,26
Francija	6,50 FRF	1,02	17,50 FRF	2,69
Portugāle	199,00 PTE	1,02	440,00 PTE	2,26
Īrija	0,93 IER	1,19	1,62 IER	2,06
Beļģija	48,00 BEF	1,22	109,00 BEF	2,76
Itālija	2460,00 ITL	1,29	4500,00 ITL	2,36
Vācija	3,02 DEM	1,57	4,90 DEM	2,55
Austrija	13,90 ATS	1,03	3,500 ATS	2,60

7.2. tabula ir pietiekoši primitīva, lai dotu pilnīgu priekšstatu par salīdzinošu dzīves dārdzību konkrētā EMU valstī ieviešot *eiro*

Tabulā nav atspoguļotas daudzu citu preču cenas, pakalpojumu cenas un tarifi, kas visai būtiski, algu, pensiju lielums, bet sākotnēju ieskatu mēs gūstam. Līdz 2002. gadam ekspertiem vēl daudz būs jālauza galvas, kā pārvarēt pretrunas cenu līmeņu ziņā *eiro*. Ja saglabāsies pašreizējais stāvoklis, tad nopelnot vienā EMU valstī, pieņemsim, 1000 *eiro*, *eiro* summas pirkjspēja vienā valstī būs augstāka vai zemāka nekā citā valstī, kas vedīs pie nevienāda pieprasījuma, aktīvas tirdzniecības, kas balstīsies uz cenu starpības. Tā Spānijā 1,5 l *coca-cola* maksā 0,77 *eiro*, Vācijā jāatvieglina maks par 1,57 *eiro*. Toties, ja darba alga *eiro* Vācijā ir divreiz augstāka nekā Spānijā, cenu starpība tiek izlīdzināta. Problēmas risinājums tuvākos gados prasīs daudz "pelēkās vielas".

Eiro un brīvi konvertējamās valūtas. Nosakot USD kursu *eiro*, tas nebūt nenozīmē, ka minētā attiecība 1 *eiro* = 1,17 USD ir fiksēta uz mūžiem. Dolārs brīvi peld un *eiro* kurss pret USD neizbēgami mainīsies. Aksioma skan, jo spēcīgāks būs dolārs, jo vājāks *eiro* un otrādi. Apstiprinājumu šai aksiomai nenācās ilgi gaidīt. Autors rakstīšanas brīdī ieskatījās avīzē "Dienas bizness" un konstatēja – 16. aprīlī 1999. gadā nepilnus 4 mēnešus pēc *eiro* kursa noteikšanas 1 *eiro* = 1,08 USD. Tas nozīmē, ka USD pirkjspēja ir cēlusies, bet *eiro* pirkjspēja kritusies. Svārstības uz augšu uz leju pret brīvi konvertējamām valūtām, kas neietilpst EMU, gaidāmas arī turpmāk.

Lats un eiro. Latvijas Bankas dižvadoņi vairākkārt izteikuši savus priekšlikumus par lata likteni, ievērojot *eiro* uznākšanu uz monetārās skatuves. Runa ir par vairākiem iespējamiem variantiem.

1. variants. Nogaidīšana. Viss paliek pa vecam. SDR grozs paliek nemainīgs. 1 lats joprojām 0,7997 SDR. Tas, ka Vācijas marka un Francijas franks eksistē arī kā *eiro*, netiek ņemts vērā.

2. variants. Visas SDR groza valūtas tiek pārrēķinātas *eiro*. SDR svārstās līdz ar *eiro*. Saglabājas fiksētais lielums 1 lats = 0,7997 SDR, bet svārstās lats pret *eiro*.

3. variants. Lats tiek izteikts *eiro*. Saite ar SDR tiek pārrauta. 1 *eiro* visās EMU valstīs ir 1 *eiro*. Svārstības notiek pret brīvi konvertējamu valūtu, kas neietilpst EMU.

4. variants. Speciāls mehānisms veido vienotu Baltijas valstu valūtu, kas vairākos etapos pārvēršas *eiro*.

Šo variantu īstenošana nebūt neprasa Latvijas uzņemšanu ES. Ir cita problēma. Vai EMU valstis vēlēties *eiro* saimē uzņemt Latviju, jo asociētam loceklim ir mazāk priekšrocību un garantiju nekā ES pilntiesīgam loceklim. Lats atkarībā no *eiro* svārstās ikdienas. Ja 15.04.99. 1 *eiro* bija 0,637691 Ls, tad 16. – 18.04.99. lats mazliet kritās – 0,634960. Svārstību amplitūda ir neliela, skar tikai tūkstošdaļu lata. Zaudējumi ir nelieli, bet jau veidojas nosacījumi valūtas spekulācijai. Svārstības var būt krietni lielākas. Tā 08.03.99. 1 *eiro* = 0,639723 Ls, bet 01.03.99. 1 *eiro* = 0,644801 Ls. Izmaiņas jau skar otro ciparu aiz komata, kas var nest lielākus zaudējumus un paplašina spekulācijas iespēju.

7.9. Eiropas Savienība un Baltijas vienotais tirgus

Mazā integrācija. Šodien, lasot mūsu presi, brīžiem rodas iespaids: Baltijas valstu iestāšanās ES vairāk saistās ar diviem pēdējiem Māstrihtas vienošanās pīlāriem nekā ar pirmo. Sakarā ar to, ka Igaunijai, Latvijai, Lietuvai pirmajā kārtā liegts iestāties Ziemeļatlantijas paktā, drošības apsvērumus, ieejot Eiropā, Baltijas valstis saista ar citām Eiropas organizācijām, pirmām kārtām ar ES. Par šo ceļu jau sāka domāt 1991. gadā līdz ar reālās patstāvības atgūšanu. Dažāda rakstura ekonomiski līgumi sasaistīja Baltijas valstis ar ES. Nozīmīgākie bija brīvi tirdzniecības līgumi ar ES un Baltijas trijotnes ciešākas saites ar ES kā Eiropas Savienības asociētiem locekļiem. Dzīrojamā istabā ne Latvija, ne tās kaimiņi vēl

neiekļuva, bet ES priekštelpa jau tika vispusīgi apgūta. Īpatnība bija tā, ka šos nozīmīgos līgumus autonomi slēdza katra no Baltijas valstīm. Baltijas tirgus kā vienots vesels eksistēja tikai runās, rakstos un sapņos. Brīvās tirdzniecības līgumi, kas vienotā ekonomiskā lokā saslēdza Baltijas draudzīgos kaimiņus, ieskaitot to lauksaimniecību, radīja tiesisku pamatu, lai stātos pie Baltijas vienota tirgus veidošanas. Mazā integrācija kā solis uz lielo integrāciju.

Latvijas Asociācijas līgums ar ES. Asociācijas līgums vērtējams no perspektīvas viedokļa. Tas ievada un nosaka veselu sadarbības procesu. Galamērķis ir skaidri noteikts: Latvijas Republikas kā *pilntiesīga locekļa uzņemšana Eiropas Savienībā*. Kad tas notiks, precīzi nav prognozējams. Arī Latvijai vēl ekonomiski jānobriest; jāuzlabo savi rādītāji. Latvijas iedzīvotājus varētu gaidīt arī referendums.

Asociācijas līgums parasti ietver šādas sadaļas:

- 1) brīva preču kustība;
- 2) brīva darbaspēka kustība; vienots uzņēmējdarbības režīms arī pakalpojumu sniegšanā;
- 3) pasākumi, kas vieno maksājumus, naudas līdzekļu plūsmas, konkurenci un citus ekonomiskus nosacījumus;
- 4) ciešāka sadarbība dažādās sfērās: ekonomikā, finansēs, kultūras jomā.

Asociācijas līgumi ir efektīvi tad, ja tie sekmē ekonomikā strukturālas izmaiņas. Līgumi to var veicināt gan tieši, gan netieši. Tieša veicināšana nozīmē atvērt tirgus un tādējādi ļaut jaunajām, konkurētspējīgām precēm nonākt tajos. Turpretī netiešā veicināšana nozīmē ar attiecīgu likumu un politiskās stabilitātes atbalstīšanu sekmēt investīciju ieplūšanu. Tirgu atvēršana un finansiāla palīdzība veicina kapitāla un ārzemju valūtas ieplūšanu.

Pretrunas. Ciešās savstarpējās saiknes, asociācijas līgumi ar ES ir Baltijas vienotā jeb koptirgus veidošanās labs pamats. Vienlaikus ir reālas pretrunas, neviennozīmīgi izvērtētas nacionālas ekonomiskās intereses, mazi cinīši, kas vezumam pat neļauj iekustēties. Latvijas un Igaunijas reņģu karš, kas brīžiem draud uzliesmot no jauna. Vēl neatklātas naftas atradnes Baltijas jūras ekonomiskajā zonā veido nopietnu pretrunu pamatu, kaut arī strīds atgādina cīņu par nenokertā lāča ādu. Politiskas kaislības, kas virmo ap šādām un citām līdzīga rakstura pretrunām Baltijas tirgu realitātei netuvina.

Ideja. Baltijas vienotā tirgus ideja savu aktualitāti nezaudē. Baltijas valstu starpā nav vajadzīgas starpvalstu robežas ar divkāršu robežlīniju un muitas kontroli. Šīs liekās robežu procedūras atrauj līdzekļus un spēkus no Baltijas ārējo robežu sargāšanas, kas tuvākā nākotnē kļūs par Eiropas Savienības ārējo robežu, kas patiešām jāsaug kā aclus.

Vienotam Baltijas tirgum būs vēl daudz citu pozitīvu aspektu. Veiksmīga sadarbība turpmāk varētu izvērsties enerģētikas jomā. Igaļinas atomelektrostacijas slēgšana nākotnē, ekoloģijas problēmas sakarā ar Igaunijas degakmeni varētu likt meklēt izeju visai Baltijai uz integrācijas pamatiem. Saskaņota rīcība eksport-produkcijas ražošanas jomā varētu sekmēt Baltijas rūpniecības nostiprināšanu svešās zemēs. Nozīmīgu impulsu varētu saņemt Latvijas–Lietuvas, Lietuvas–Igaunijas, Igaunijas–Latvijas un pat Baltijas trejvalstu kopuzņēmumu dibināšana.

Baltijas kopējais tirgus būtu visai svētīgs Rietumu–Austrumu tranzītkoridoriem bez robežu un muiu barjerām. *Via Baltica* ir ne tikai drošs sapnis ar vilinošu perspektīvu, bet arī ekonomiskā transport-reālitate Baltijas iecirknī ar iespēju pelnīt naudu katrai no Baltijas valstīm. *Via Baltica* ir ne tikai tranzīrtarīterija, bet varens tautsaimnieciskais komplekss ar sazarotu infrastruktūru. Šāda kompleksa veidošanai tieši noderīgs vienotais Baltijas tirgus ar preču, darba spēka un finansu līdzekļu brīvu kustību.

Baltijas muitas ūnija. Baltijas vienotā tirgus idejas īstenošana saistās visupirms ar Baltijas muitas ūnijas (BMU) izveidi. Vienošanās šajā jomā jau panākta Baltijas valstu premjerministru līmenī. BMU tiesiskā nodrošināšana un praktiskā darbība nozīmētu nākamo būtisko soli reģionālajā integrācijā, kas seko brīvās tirdzniecības telpas izveidei. BMU būtu raksturīgas šādas galvenās iezīmes, *pirmkārt*, tirdzniecības barjeru konsekvanta atcelšana, *otrkārt*, vienotas muitas teritorijas izveide, *treškārt*, kopējās ārējās tirdzniecības politikas īstenošana. Šīs BMU galvenās iezīmes prasa konkretizāciju. Latvijas puse piedāvā Baltijas muitas ūnijas funkcionēšanai šādu pasākumu grozu:

- nodrošināt brīvu preču kustību (atcelt ārpustarifu ierobežojumus);
- harmonizēt stratēģisko preču eksporta–importa kontroli, izveidot Baltijas valstu eksporta–importa kontroles likumus atbilstoši Eiropas Savienības direktīvām;

- realizēt kopēju konkurences politiku un harmonizēt iekšējā tirgus aizsardzības pasākumus (drošības, pretsubsīdiju un antidempinga pasākumi);

- izveidot vienotu Baltijas tranzīta telpu;

- veidot brīvu pakalpojumu tirdzniecību starp Igauniju, Latviju un Lietuvu;

- noteikt kopējo ārējo muitas tarifu;

- izveidot kopēju mehānismu (institūciju) ārējās tirdzniecības politikas realizēšanai (pēc vienotu muitas tarifu saskaņošanas precēm, kas tiek ievestas no trešajām valstīm);

- Latvijai, Lietuvai un Igaunijai kopīgi risināt sarunas ar ES, EBTA u.c. valstīm par brīvās tirdzniecības līgumu atkārtotu noslēgšanu;

- risināt sarunas ar PTO sakarā ar Latvijas, Lietuvas un Igaunijas tirdzniecības režīmu izmaiņām;

- izveidot vienotu Baltijas valstu muitas teritoriju;

- izveidot muitas nodokļa iekasēšanas pārdales mehānismu.

Baltijas valstis – vienots veselums. Nav ko slēpt – Rietumos atsevišķas Baltijas valstis ne vienmēr uztver atsevišķi, diferencēti. Baltija ir organisks veselums. Lai tirgus mehānismi visupirms nobriest un nostiprējas šī kopējā tirgus ietvaros. Pastiprināsies svētīga konkurence. Ekonomiskā atlase atsijās tos, kas nespēs pildīt tirgus prasības; spēkā pieņemsies tie, kas saimnieko efektīvi. Tiks saņemts pamatīgs rūdījums, lai nākotnē sekmīgi strādātu ES plašajā saimē.

Konkurenti. Vienoto veselumu pamatīgi ārdā postošā konkurence. Starp Baltijas valstīm nav kaut cik vērā ņemama starpvalstu darba dalīšana. Eksportpreces ir kopējas: koksne (koksnes izstrādājumi), lauksaimnieciska produkcija un viss. Pārējās eksportpreces pasaules tirgū ir nenozīmīgs lielums. Toties Baltijas tirgus ietvaros konkurējošo preču klāsts ir daudzpusīgs, cīņa sīva, problēma "būt vai nebūt" satrauc ne tikai Hamletu, bet daudzus jo daudzus uzņēmējus katrā no Baltijas valstīm. Runa ir par relatīvi sīku uzņēmējdarbību, bet izdzīvot grib katrs. Vienam otram ekonomiski neaizsargātam uzņēmējam brīvā tirdzniecība, ko tik čakli cildina, ir kā kauls kaklā. Baltijas valstu savstarpējā konkurencē "sitien visvājāk tur" Latvija. Lai runā objektīvi skaitļi:

7.3. tabula

PREČU EKSPORTS 1998. GADĀ (LS)⁴⁵

	Eksports	Saldo
No Latvijas uz Igauniju	48526	-76301
No Igaunijas uz Latviju	124827	
No Latvijas uz Lietuvu	79325	-39193
No Lietuvas uz Latviju	118518	

7.3. tabulas aina nebūt nav balzams ekonomisko politiku dvēselei. Igaunijas un Lietuvas eksports par 115,5 milj. latu pārsniedz Latvijas eksportu uz šīm valstīm. Mēs pastāvīgi zaudējam konkurences cīņā ar Baltijas kaimiņzemēm, un to apliecina vērtējums pa nozarēm (sk. 7.4. tab.).

7.4. tabula

LATVIJAS ĀRĒJĀS TIRDZNIECĪBAS APGROZĪJUMS AR IGAUNIJU UN LIETUVU PA PREČU GRUPĀM (MILJ. LS)⁴⁶

	eksports		imports		saldo	
	I-IX 97.g	I-IX 98.g	I-IX 97.g	I-IX 98.g	I-IX 97.g	I-IX 98.g
Lietuva						
Lauksaimniecības un pārtikas produkti	7,5	9,1	14,0	18,9	-6,5	-9,8
Minerālu produkti	0,7	1,6	16,3	19,7	-15,6	-18,1
Ķīmiskās rūpniecības preces no plastmasas	11,6	10,0	12,4	15,7	-0,8	+0,3
Vieglās rūpniecības produkcija	9,0	8,5	4,1	4,3	+4,9	+4,2
Metāli un to izstrādājumi	5,6	7,3	5,7	5,8	-0,1	+1,5
Mašīnas un mehānismi, transportlīdzekļi	10,3	6,6	11,5	16,2	-1,2	-9,6
Pārējās rūpniecības preces	7,3	11,4	6,8	8,7	+0,5	+2,7
Kopā	52,0	60,5	70,8	89,3	-18,8	-28,8

⁴⁵ Latvijas statistikas ikmēneša bijetens. – LSP, R.: 1/99, 115. lpp.

⁴⁶ Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. – LR EM, R.: 1998. g. decembris.

Igaunija						
Lauksaimniecības un pārtikas produkti	7,0	9,4	9,6	14,1	-2,6	-4,7
Minerālu produkti	0,3	0,8	8,8	7,0	-8,5	-6,2
Kīmiskās rūpniecības preces						
no plastmasas	5,9	7,8	12,8	17,2	-6,9	-9,4
Vieglās rūpniecības produkcija	3,4	3,5	4,7	6,5	-1,3	-3,0
Metāli un to izstrādājumi	4,1	4,0	7,4	14,0	-3,3	-9,4
Mašīnas un mehānismi, transportlīdzekļi	3,8	5,3	13,3	24,6	-9,5	-19,3
Pārējās rūpniecības preces	3,5	5,9	8,4	10,7	-4,9	-4,8
Kopā	20,8	37,3	65,0	94,1	-37,0	-56,8

Kopumā aina Latvijai ir vēl drūmāka: *pirmkārt*, gada laikā negatīvais saldo pieaudzis par 19,8 milj. latu jeb par 153%, *otrkārt*, tirdzniecībā ar Lietuvu 1998. gada deviņos mēnešos trīs nozares no septiņām palielinājušas savu negatīvo saldo; tirdzniecībā ar Igauniju pozitīva saldo nav nevienā no septiņām nozarēm, bet piecās nozarēs negatīvais saldo kļuvis lielāks. *Treškārt*, Lietuvā un Igaunijā darbavietu skaits audzis, vairojies nodokļu ievākums; Latvijā bezdarbs palielinājies, bet nodokļu iekasēšana sarukusi. Rūdīti skeptiķi teiks: lūk, Baltijas brīvā tirgus rezultāts, uzskatāms apstiprinājums, ko dod liberālisma postulātu konsekventa īstenošana!

Kā pāriet uz vienotu valūtu? Konkurences saasināšanās Baltijas valstīs veicina saimniekošanas nosacījumu, tostarp arī nacionālās naudas valūtas kursu tuvināšanos. Jāievēro tirgus aksioma: augsts kurss sadārdzina eksportu un plaši atver vārtus lētam importam, zems nosaka tieši pretējo cēloņsakarību. Baltijas kopējais tirgus nedrīkst kļūt par valstu ekonomisko interešu konfliktu avotu. Tieši otrādi: šīs intereses ir jāharmonizē. Tas prasa pakāpeniski izlīdzināt nacionālo valūtu salīdzinošo pirkjspēju, kas atkarīga no vairākiem faktoriem, arī no valūtas kursa. Ideālā variantā krona, lits un lats piesaistāmi vienādā proporcijā vienai spēcīgai un stabilai valūtai, no 1999. gada tāda varētu būt *EURO*. Arī šāds solis būtu reāla sagatavošanās iestājai Eiropas Savienībā.

Jārīkojas, ievērojot perspektīvu. Igaņu krona gribot negribot būs jāatvieno no Vācijas markas, jo tādas vienkārši vairs nebūs. Problemātisks ir SDR liktenis. Trīs *SDR* groza valūtas – marka,

franks un mārciņa nākotnē beigs eksistēt. (Domāju, ka Lielbritānija ciešākas integrācijas vārdā galu galā upurēs savu mārciņu un pieņems *eiro*). Ja jaunais SDR grozs sastāvēs no dolāra, jenas un *eiro*, tad būtiski mainīsies USD un JPY īpatnējais svars. Lata piesaiste šādam SDR var izrādīties nelietderīga. Iestāšanās Eiropas Savienībā perspektīvā nozīmē arī pievienošanos ES vienotai valūtai. Tāpēc izveidojot Baltijas kopējo tirgu jāapsver iespēja laikus piesaistīt kronu, litu un latu nākotnes valūtai *eiro*. Latvijas Bankas vadība izteica iespēju pāriet uz *eiro* arī pirms Latvija kļūs par ES locekli.

Strīda āboli. Nopietnas domstarpības un asus strīdus izraisīs vismaz divi kardināli jautājumi. *Pirmkārt*, kādam jābūt nacionālo valūtu kursam pret *eiro* – vienotam vai katrai valūtai savam. *Otrkārt*, mainīt vai nemainīt pastāvošos kursus līdz iestāšanās ES un EMU. Neapšaubāmi, pāreja uz vienotu kursu pret *eiro* katrai Baltijas valstij būtiski grozīs līdzšinējos eksporta un importa nosacījumus. Importa cenu pieaugums valūtas kursa maiņas dēļ radīs vispārēju cenu kāpumu ar grūti prognozējamām sekām. Vienlaikus augstākas importa preču cenas palīdz pašmāju uzņēmējiem konkurences cīņā pret ārējiem sāncensiem, sekmē darba vietu saglabāšanu. Eksporta jomā veidojas labvēlīgāki nosacījumi cenu konkurencē.

Importa cenu pazemināšana turpretī spēj galīgi izputināt nacionālo ražošanu, palielināt bezdarbu, ierobežot eksportu un atbaidīt ārzemju investorus. Citiem vārdiem, ir par ko pastrīdēties pirms kronu, litu un latu "piekalšanas" *eiro*. Abstrakti ideāls valūtu attiecību variants ne vienmēr atbilst konkrētas valsts ekonomiskajām interesēm. Valūtas kursa maiņa neizbēgami iespaidos Baltijas valstu budžeta ieņēmumus un sociālās aprūpes iespējas.

Kā izlīdzināt Baltijas valstu valūtas salīdzinošo pirkjspēju? Baltijas valstu valūtas kurss pret *eiro* 1999. gada marta nogales attiecības : *eiro* 1 = EEK 15,6466 = LTL 4,4164 = LVL 0,6382. Vienlaikus atzīmēsim, ka 1 *eiro* ir visai tuvu USD (1 USD = 0,9168 *eiro*)

Baltijas valūtu kursu starpība ir ievērojama. Bet tas nav galvenais. Kā jau teicu, konkurences nosacījumu vienādošanai Baltijas kopējā tirgū svarīgi ir tuvināt kronas, lita un lata salīdzinošo pirkjspēju. Vispirms jāpievēršas pirkjspējas paritātei, kas rāda, cik daudz būtu jāsamaksā konkrētas valsts valūtas vienību, lai nopirktu vienādu preču grozu (pilnīgi identiskus ražojumus un pakalpojumus). Mūsu

rīcībā ir starptautiski aprēķini par 1993. gadu, ko papildinājusi LR Valsts statistikas komiteja par 1994. gadu. Kā jau minēts, salīdzinājumi izdarīti pret Austrijas šiliņu, ievērojot cenu līmeņa starpību un oficiālo valūtas kursu, iegūstam šādu pirktspējas paritāti: identiskais preču daudzums, kas 1994. gadā Austrijā maksāja 1 šiliņu, Igaunijā prasa 0,383 kronas, Lietuvā – 0,086 litus, Latvijā – 0,017 latus. Ekonomiski attīstītās valstīs nacionālo valūtu maiņas kursi ir visai tuvi pirktspējas paritātes līmenim. Citu ainu vērojam valstīs ar zemāku ekonomikas attīstības pakāpi. Šeit vietējo valūtu maiņas kursi pret brīvi konvertējamu valūtu ir krietni zemāki par pirktspējas paritāti. Tas attiecas arī uz Baltijas valstīm. Tātad šo valstu nacionālo valūtu salīdzinošā pirktspēja ir augstāka nekā pirktspējas paritāte. 1994. gada pārsniegums latam bija 1,940, kronai – 2,968, litam – 4,297 reizes. Tas jāievēro, pārkārtojot valūtu attiecības Baltijas kopējā tirgū. Protams, kopš 1994. gada kronas, lita un lata salīdzinošā pirktspējā notikušas vērā ņemamas pārmaiņas. Baltijas valstīs inflācijas dēļ augušas cenas, turklāt nevienmērīgi. 1997. g. krities lata kurss pret USD. Starpība starp kronas, lita un lata valūtas kursu un pirktspējas paritāti ir samazinājusies. Iespējams, ka Igaunijas; Lietuvas un Latvijas nacionālās naudas salīdzinošā pirktspēja tuvinājusies. Šīs tēzes apstiprināšana prasa sarežģītus aprēķinus.

Pēc viena no konkurences nosacījumu izlīdzināšanas scenārija variantiem Baltijas kopējā tirgū nacionālo valūtu kursi būtu saskaņoti jākoriģē trijos posmos. Tā ir mazo soļu taktika (pazīstama angļu valodā "step by step"), kas ļaus uzņēmējiem pakāpeniski adaptēties jaunajos tirgus nosacījumos. Ja kronas, lita un lata salīdzinošā pirktspēja izlīdzināsies, vienkāršāk būs īstenot šo valūtu piesaisti *EURO*.

Kāds teiks, ka tas viss ir utopija, fantastika, kas ignorē Baltijas valstu tautsaimniecības sūrās realitātes. Iespējams! Problēmas būtība slēpjas valstu atšķirīgajās interesēs. Bet par šo valstu nacionālo valūtu nākotni, ievērojot Baltijas kopējā tirgus veidošanās perspektīvu un loloto iestāšanos Eiropas Savienībā, jādomā un jādiskutē jau šodien. Pienāks laiks un Baltijas valstīm kopā ar pārējo Eiropu būs vienota valūta *eiro*.

7.10. Ko Latvija gaida ES?

"Savs" plašais tirgus. Nost ilūzijas! ES tirgus ir pārpildīts precēm no visām pasaules malām. Preču klāsts kvalitatīvs, brīžiem oriģināls. Dārgais lats manāmi apgrūtinās cenu konkurenci. Konkurspēju rādītājs ir resursu izlietošana uz produkcijas vienību. Netiešu ieskatu šinī problēmā dod tabula.

7.5. tabula

SARAŽOTĀ PRODUKCIJA UZ 1 STRĀDĀTĀJU NATURĀLĀ IZTEIKSMĒ

	ES valstīs	Latvijā
Mikroautobusi, gab.	10	2
Cements, tonnās	5000	1000
Sausi zāgmateriāli, m ³	1200	200
Piens, tonnās	250	15
Lopi, dzīvsvārā, tonnās	100	4
Graudi, tonnās	200	10

Saražojot Latvijā gadā 2 mikroautobusus, strādātājs saņem 1000 ASV dolāru par katru autobusu no cenas 7000 dolāru, respektīvi, 2000 dolāru (1100 Ls). Ārzemēs no 20 000 dolāru cenas strādātājs saņem 2000 dolāru par katru autobusu jeb kopā 20 000 dolāru.

Izrādās, ka, pārdodot RAF autobusus pasaules tirgū, firma saņem cenu atbilstoši preces kvalitātei. Diemžēl strādātājs nav konkurētspējīgs pasaules patēriņa preču tirgū, kurš par savu darbu saņem 10 reizes mazāku naudas summu.

Tabulas skaitļi nepretendē uz precizitāti. Runa ir par darba ražīgo spēku atšķirībām. Šādos apstākļos raženi konkurēt ES tirgū pa šīm preču grupām ir bezcerīgi.

Skaidri jāapzinās, ar kādiem konkurences valjiem var satriekt sāncensi.

Pirmkārt, ar totāli oriģinālu produkciju, ar ražojumiem ar diferencētām īpašībām, ar sevišķi pievilcīgu dizainu. Bez visjaunākās tehnikas un tehnoloģijas šeit neiztikt.

Otrkārt, ar monopolprecēm vai precēm no monopolvietējām izejvielām. Ozolkoks var būt monopolizejviela neatdarināmiem izstrādājumiem.

Treškārt, ekoloģiski tīra produkcija, kas šodien pasaulē ir retums. *Ceturtkārt*, monopolpakalpojumi, ko var sniegt tikai uz vietas, piemēram, tranzīta pakalpojumi.

Piektkārt, ražojumi, kas tuvojas nacionālā stila mākslas darbiem.

Sestkārt, koksne, kas nav monopolizejviela pasaules mērogā, ir un paliks daudzu Latvijas eksportpreču pamats.

Septītkārt, cilvēka fantāzijas radošais gars ir tik daudzpusīgs, oriģinālu ideju bagāts, ka vakardienas ierindas ražojums spēj pārvērsties no pelnrušķītes par visskaistāko princesi, kas ar jaunām īpašībām, īpašu pieeju saistīs pircēju miljonus. Kas izcils ir lellē Barbijā, Makdonalda maizītē? "Big-Mac" nebūt nav kulinārās mākslas kalngals. Atrast biznesā "zelta āderi" ir uzņēmējdarbības augstākā pilotāža, kas spēj satriekt jebkuru konkurentu.

Astotkārt, plašas iespējas ieviest jaunas tehnoloģijas sola eiropatents.

Devītkārt, nozīmīgs pluss Latvijai ir vienota ekoloģiskā aizsardzība.

Desmitkārt, iestāšanās ES būs katalizators Latvijas iesaistei Eiropas izvērstajā specializācijā līdz ar nepieciešamajām investīcijām.

Tā tirgus paplašināšanās, kur tu būsi savējais, jau ir pluss sāncensu cīņā par kaut nelielu tirgus laukumu. Bet šis lauciņš dos savu impulsu. Sākotnēji vāji atgriezeniskās saiknes signāli un ķēdes reakcijas vēl pirmie nedrošie soļi ir ar perspektīvu. Saimniekošana pamazītiņām, palēnītiņām sāks uzņemt apgriezienus.

Vai visi investīciju ceļi ved uz Latviju? Vai pēc iestāšanās Eiropas Savienībā Latviju gaida investīciju zelta lietus? Optimists uz šo jautājumu atbildēs apstiprinoši. Tiks izlīdzināti investēšanas ekonomiskie un juridiskie nosacījumi starp Latviju un citām ES valstīm (tas ir obligāts nosacījums uzņemšanai Eiropas Savienībā), un pašreizējo investīciju atgrūšanas mehānismu nomainīs ieguldījumu pievilksanas magnēts. Baidos, ka optimista eiforiskās cerības drīz vien apsīks. Reālists mierīgi padomās. *Pirmkārt*, potenciālajam investoram atvērta visa pasaule. Diez vai Latvija piesaistīs viņa uzmanību ar kaut ko īpašu. *Otrkārt*, Latvijas iekšējais tirgus ir visai šaurs un pircēju loks nav liels. Radīt jaudas vietējām vajadzībām vien neatmaksājas. Izņēmums varētu būt atsevišķi ieguldījumi infrastruktūrā, pirmām kārtām tranzīta infrastruktūrā. Tomēr tas nepavisam nebūs zelta lietus – tikai retas lāses. *Treškārt*,

ieguldīt līdzekļus ražošanā var visā ES telpā. Reālists atkal tūdaļ jautās: bet kāpēc ieguldīt tieši Latvijā? Arguments varētu būt šāds – jo te atrodama kāda unikāla vietējā izejviela. Trāpīts desmitniekā! Eiropai ir vajadzīga celuloze. Latvijai ir izejvielas. Un tas nozīmē investīcijas – vismaz miljardu dolāru. Tātad būs rūpnīca, būs darba vietas, būs celuloze visai Eiropai. *Ceturtkārt*, reālists nebūt nav pārliecināts, ka celulozes rūpnīca jāceļ tieši Latvijā, jo lata kurss nepavisam nesekmē eksportu. Problēmu galu galā atrisinās *EURO*. *Piektkārt*, reālists nopietni apsvērs, vai piesaistīt investīcijām vietējos kredītus, Latvijas banku naudu. Nekādi nevar tikt valā no nelaimīgā jautājuma: kādam nolūkam investīcijas vajadzīgas? Cik gadiem būs jāpalet, lai mūsu eksports konkurētspējas ziņā piemērotos bargajam Eiropas ekonomiskajam klimatom? Un tomēr investīcijas Latvijā pieaugs.

"Pelēkā viela" – pieprasīta prece. Labas smadzenes ir zelta vērtas. Tiklab Eiropā, kā visā pārējā pasaulē. Tas jāpatur prātā, kad palūkojamies uz vali numur trīs – brīvo darbaspēka plūsmu.

Nav jābūt pravietim, lai droši prognozētu, kādā virzienā sāks plūst to Latvijas iedzīvotāju straume, kurus dzīves apstākļi mudina mainīt dzīvesvietu. Jā, tādu, kas gribēs pārcelties uz dzīvi tālāk Rietumos, nebūs mazums. Vilinās algas un dzīves apstākļi. Par šķērslī varētu kļūt svešvalodu nezināšana. Bet to var pārvarēt. Kas pametīs Latviju pirmām kārtām? Atlikušās "labās smadzenes", proti, tie, kas to vēl nav izdarījuši. Šis zaudējums nebūs atgūstams vēl ilgus gadus. Ceļā būs gatavi doties arī daudzi bezdarbnieki un ļaudis, kas saņem zemu atalgojumu un būs gatavi blīvi apdzīvotās Eiropas plašumos veikt nekvalificētu, smagu un netīru darbu. Nebūt ne laimes meklētāji, bet gan cilvēki, kuri gluži vienkārši grib normāli pelnīt, dzīvot un nav zaudējuši spējas mainīt dzīvesvietu.

Latvijas darbaspēka potenciāls sarakus. Saprotamu iemeslu dēļ imigrantu pieplūdums no Eiropas Savienības valstīm nav gaidāms. Iespējams, nedaudz samazināsies bezdarbs. Strukturālais bezdarbs paliks, jo Latvijas tautsaimniecības pārstrukturēšana ir ilgs process un tam vajadzīgas programminvestīcijas.

Vismazkustīgākie būs lauku cilvēki, kas ar ciešām saitēm piesaistīti pie savas zemītes, pie sava tpašuma – pat tad, ja lauksaimniecības attīstībai nebūtu izredžu. Tas ir tāds dzīvesveids, kas neļauj pamest dzimto pusi.

Latvijas lauksaimniecības liktenis prasa īpašu izpēti. Latvijai ES būs daudz balstu. Mēs iepriekš minējām vismaz 20 darbības virzienus. Plašs darbības diapazons ar diversifikācijas elementiem stiprinās ES funkcionēšanas mehānismu.

Latvijai ir savas īpatnības. Mūsu rūpe ir tā mehānisma uzbūve, kam jāpalīdz Latvijai ātrāk integrēties ES, ieslēgties tās struktūrās un darbības formās.

Nepieciešams spēcīgs tandēms. Šis tandēms apvienotu privāto uzņēmējdarbību un valsti. Stingri jāizstrādā valsts programma, nospraužot galveno mērķi, no kura atzarotos vēl daudzi jo daudzi zemāku pakāpju mērķi.

Par mērķa īstenošanu konkrēti jāatbild katram tandēma loceklim ar savām specifiskajām iespējām, atmetot visas plāpas par ES Ēdenes dārziem. Te vajadzīga prozaiska lietišķība. Privātuzņēmējs izcīna sīvu konkurences cīņu, meklē nišu saviem partneriem, investīcijas, kredītus privāto banku sfērā, attur darbiniekus no emigrēšanas. Tā būs nemītīga sīksta un bezgala nogurdinoša cīņa par izdzīvošanu. Palīdzēt varēs privātās uzņēmējdarbības savienības, pārstāvniecības, konsultāciju centri.

Par otru tandēma locekli, kā jau teikts, jāklūst valstij. Ministrijās un resoros jāorganizē īpašas grupas, kas gatavos Latviju Eiropas Savienībai. Valdībā un Saeimā jārisina juridiskie jautājumi, jānoslīpē likumdošana, lai tā ļautu Latvijai pienācīgi iekļauties Eiropas Savienībā. Visās ES valstīs Latvijas vēstniecībās jāizveido īpašas atbalsta grupas valsts pasākumu un privātās uzņēmējdarbības sekmēšanai.

Pamats abām tandēma pusēm ir viens – Latvijas ekonomika. Tām jāietur kopīgs virziens un vienai otru jāpapildina. Ja izdosies enerģiski un konsekventi īstenot atsevišķus mērķus, tad pamazām īstenosies arī galvenais mērķis. Zem guloša akmens ūdens netek.

Latvijas vietu ES nodrošinās un izkārtos nevis miegamices, bet izveicīgi spēkavīri.

Atbalsta un palīdzības fondi. ES ir bagāta dažādiem atbalsta un palīdzības fondiem, kuru līdzekļi kļūs pieejami Latvijai kā pilntiesīgai ES dalībniecei. Šie fondi domāti gan lauksaimniecības tehnoloģijai un izglītībai, gan infrastruktūras elementiem, gan kultūrai. Šie fondi tomēr nespēj aizstāt pašu iekšzemes kopproduktu. Būsim atklāti. Fondu līdzekļiem savākt atskaitījumus kļūst arvien grūtāk, bet palīdzību alkstošo kļūst arvien vairāk (postsociālisma zemes). Tāpēc

ES, ievērojot sadarbības integrācijas augļus, balstīsimies uz pašu spēkiem un pašu panākumiem. Tad būs arī rezultāts – PAŠU LABKLĀJĪBA.

7.11. Katram jāizdara sava izvēle

Masu informācijas līdzekļi visai vienpusīgi informē Latvijas pilsoņus par perspektīvām, LR kļūstot par ES pilntiesīgo locekli. "Ieiešana Eiropā" tiek galvenokārt raksturota kā nozīmīgs politisks solis, arī kā aizsardzības pasākums. Centrālā problēma – principiāli jauna ekonomiska gaisotne, sociāli ekonomisko attiecību sistēma – netiek akcentēta.

Referendumā katram balsstiesīgam pilsonim būs jāsaka savs nepārprotams *jā* vai *nē*. Neviens negribēs demokrātijas apstākļos pirt kaķi maisā. Katram jāzina viss argumentu klāsts gan *par*, gan *pret*. Bez piespiešanas, draudiem, politiskās šantāžas.

Ceļš uz ES nebūt nav rozēm klāts. Daudzus satrauc Latvijas lauksaimniecības liktenis. Tiek pat jautāts, vai ES sastāvā Latvijai vispār vajadzīga sava lauksaimniecība? Vai ir pieņemama situācija, ka virkne Latvijai liktenīgu lēmumu pieņems nevis Rīgā, bet Briselē? Kā savienojas virsnaciālālais ar nacionālo? No kādas suverenitātes daļas nāksies atteikties kopējās interesēs?

Lai sagatavotos iestājai ES, jāveic grandiozs darbs. Jānomaina, jāpārkārto, jāpieņem no jauna ap 1300 tiesisku aktu.

Tūkstošiem pagātnes "GOST" un "SOT" jānodod arhīvā, jābeidz pēc tiem ražot. To vietā jāpārņem, jāievieš, jāapgūst milzīgs skaits ES apstiprinātu standartu, kvalitātes kritēriju. Bez tiem Latvijas precēm ieeja ES tirgū būs slēgta.

Par to, ka problēmas ir ekstrasarežģītas un cilvēku nostāja ir atšķirīga, liecina referendumu rezultāti Norvēģijā. Valdība aizrautīgi propagandēja *par*, iedzīvotāju vairākums divas reizes nobalsoja *pret*. Dānijā līdzīgā situācijā pirmais balsojums bija ar negatīvu rezultātu un tikai atkārtotajā referendumā pēc izvērsta izskaidrošanas darba ES piekritēji savāca vairākumu.

Sodien Turcija lūgtin lūdzas, lai to uzņem ES, bet liliputvalsts Lihtenšteina lepni paziņo, ka tai ar ES nav pa ceļam. Eiropa nemaz nav tik viendabīga, kā tas dažiem liekas. Eksistē taču arī otrais integratīvais veidojums – Eiropas brīvās tirdzniecības asociācija, kur

ietilpst Norvēģija, Šveice, Islande, Lihtenšteina. Kas vieniem liekas gaužām pievilcīgs, citiem ir nepieņemams.

Nepieciešamība Latvijai iestāties ES ir vispusīgi jānopamato. Jāizceļ bagāto plusu klāsts, neaizmirstot pieminēt arī mīnus. Jāpretstata argumenti, lai vēlāk neviens nevarētu klaigāt: mūs piemānīja, iemānīja ES ar viltus informāciju.

Referendums – tā ir varen liela atbildība. Katrai atbildei – pozitīvai vai negatīvai – jābūt dziļi pārdomātai, argumentu, pārliecības nobriedušam auglim.

Runa ir par Latvijas tautas likteni!

Amsterdamas līgums. Māstrihtas vienošanās ne tikai ievadīja jaunu posmu Eiropas integrācijā, bet arī vienlaikus parādīja, ka ES tālākā attīstība prasa jaunu principiālu pieeju daudzu jautājumu risināšanā. Tā nobrieda nepieciešamība pēc jaunās vienošanās starp ES valstīm. 1997. gada jūnijā Amsterdamā, pārvarot ne mazums sākotnējo pretrunu, sanāca 15 valstu vadītāji un galu galā noslēdza jaunu ES līgumu. Būtiska loma bija tam apstāklim, ka nesenajās parlamenta vēlēšanās Lielbritānijā uzvarēja leiboristi, Francijā sociālisti, tātad kreisi orientēti spēki. Pēc dažu ekspertu vērtējuma, Amsterdamā atšķirībā no Māstrihtas notika ES pagrieziens uz iekšējo problēmu risināšanu. Noslēgtais Stabilizācijas pakts galveno vērību pievērsa bezdarba samazināšanas problēmai, jaunu darba vietu radīšanai. Jāstrādā pie programmas un līdzekļu avotu mobilizācijas, lai praktiski risinātu nodarbinātības problēmu tik plašajā Eiropas telpā.

Lielbritānija un Īrija saglabā robežkontroli. Mēs jau uzsvērām, ka brīva cilvēku kustība no valsts uz valsti ir viens no ES pamatiem. Praktiski tas nozīmē pilnībā atcelt iekšējo pasu un muitas kontroli. Tas ir visnotaļ loģiski, jo ikviens ES dalībvalsts pilsonis ir vienlaikus vienotās ES pilsonis ar attiecīgajām pilsoņtiesībām. Amsterdamā šī vienotā ES pilsonība ar visām no tā izrietošajām konsekvencēm tika atkārtoti svētīta ar būtisku izņēmumu: Lielbritānijai un Īrijai kā salu valstīm jauts saglabāt visu iebraucēju pasu kontroli.

Amsterdamas lēmumi prasa ne mazums precizējumu, detaļu konkretizācijas. 15 valstu pārstāvjiem šai jomā vēl ir priekšā plašs darba lauks.

ES paplašināšanās. Latviju visai interesēja asa problēma, vai LR būs to valstu skaitā, ko kā pilntiesīgu locekli uzņems ES saimē 2001. – 2003. gadā. Valdības pārstāvji, masu informācijas līdzekļi

pirms un tūlīt pēc Amsterdamas tikšanās pamatos orientēja sabiedrību uz to, ka šis jautājums tikšot atrisināts pozitīvi.

Amsterdamā visupirms lēma, ka ES pirmām kārtām tiks paplašināta par piecām valstīm. Kādas valstis tiks aicinātas uz sarunām par iestāšanos ES, sākotnēji nebija zināms. Cerības loloja visas kandidātvalstis: Ungārija, Polija, Čehija, Slovēnija, Igaunija, Latvija, Lietuva, Rumānija, Bulgārija, Slovākija, Turcija, Kipra, Malta. Tātad pie ES durvīm enerģiski klauvēja velna ducis. Skaidrs bija viens: ES bija gatava papildināt savu saimi ar piecām, augstākais sešām valstīm. Septiņām vai astoņām valstīm bija jāsamierinās ar gaidītāju nepateicīgo likteni. Aina noskaidrojās, kad kļuva zināms, kas konkrēti ir pirmās kandidātvalstis. Kā jau prognozēja, sarunas tiks uzsāktas ar trim valstīm – Ungāriju, Poliju, Čehiju, kas jau bija aicinātas papildināt Ziemeļatlantijas pakta rindas. Tām vēl pievienoja Slovēniju, kam bija pieklājīgi ekonomiskās attīstības rādītāji. Trīģeopolitiski no Baltijas valstīm pie sarunu galda tiek aicināta Igaunija. Zināmu izbrīnu izraisa Kipras ietilpināšana sarunu sešniekā (Kipra ir dalīta valsts ar naidīgām grieķu un turku kopienām.) Latvijai un Lietuvai līdz ar citām neuzaicinātām valstīm lika gaidīt savu rindu uz nākotnes kandidātu soliņa. Latvijas politiķi bija vīlušies. Sākās ne visai solīda kņada. ES eirokrāti, kas gatavoja materiālus par kandidātvalstu plusiem un mīnusiem, tika apvainoti, ka tie balstījušies uz novecojušiem datiem par stāvokli Latvijā, ka Latvija ir diskreditēta. Zemtekstā visādos atbildes dokumentos manīja svētas dusmas, ka Latvija tikusi apieta, ka tieši Latviju vajadzēja izraudzīt sarunām par iestāšanos ES. Izpaudās elementāras paškritikas trūkums, ne mazākā mērā ievērot partneru intereses. Problēma ir krietni sarežģīta un nopietnāka par neprecizitātēm Latvijas ekonomiskajos rādītājos.

Baltā grāmata. Latvijas sabiedrībā maz kas zina par visai nozīmīgo Balto grāmatu. Šis ES būtbā saistošs izdevums raksta par pirmsiestāšanās posma stratēģiju ES asociētās Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīm, tātad tieši adresēts arī Latvijai. Grāmatas sākumā akcentētā tēze ļauj labi izprast Amsterdamas virsotņu tikšanās nostāju. Nepārprotami norādīts, ka Baltās grāmatas galvenais uzdevums ir sniegt asociētām valstīm padomu, kā tām sagatavoties darbībai saskaņā ar ES iekšējā tirgus noteikumiem. Seko stingrs brīdinājums: iekļaušanās Eiropas Savienības iekšējā tirgū ir īpašs jautājums, kas stingri jānošķir no iestāšanās ES. Citiem

vārdiem, ES dalībvalstis ar Baltās grāmatas starpniecību liek skaidri saprast: cīnieties, pūlieties, lai izveidotu savā zemē saimniecisku un tiesisku kārtību atbilstoši ES stingrajām prasībām. Tomēr visizcilākie panākumi šajā jomā nenozīmē, ka mēs jūs automātiski uzņemam ES sastāvā kā pilntiesīgus locekļus; šādu garantiju mēs neizsniedzam. Kritēriji, pēc kuriem kādai valstij būs atļauts pāriet Rubikonu un kļūt par ES saimes locekli, paliek ārpus Baltās grāmatas ietvariem. Gudri politiķi vairās no formulējumiem, kas tiem saista rokas. Uzņemšana ES saskaņā ar Māstrihtas lēmumiem ir ne tikai ekonomisks pasākums, bet jāizsver arī iekšpolitiskie, ārpolitiskie, sociālie un tiesiskie faktori, kas var dinamiski mainīties. Nedrīkst aizmirst arī nepieciešamību saglabāt stabilitāti un līdzsvaru Eiropas Savienības ietvaros. Lēmums uzņemt kādu valsti šajā saimē ir politiski tālejošs un atbildīgs solis. Tāpēc var saprast ES piesardzību. Latvijas eiroentuziastiem šāda nostāja var nepatikt. Lēmēji ir 15 ES valstis.

Izskanēja doma strādāt piepūstiem vaigiem tā, lai š.g. decembrī Latvija atbilstu uzņemšanas kritērijiem. Šāda apņemšanās par jaunu nenāks. Vai tā īstenosies, tas ir cits jautājums.

Visi alkst palīdzības. Visas kandidātvalstis cer tikt uz zaļā zara, izmantojot ES nesavtīgo palīdzību. Pieredze ir. Valstis donori palīdz vājākām valstīm, piemēram, Portugālei, Grieķijai. Staigāt ar izstieptu lūdzošu roku un slaukt visādus palīdzības un attīstības fondus nav liela māksla. Ne visai diplomātiskā valodā Latvijas ārlietu ministrs V.Birkavs situāciju raksturoja šādi: ES līdz šim paplašinājusies ar nobriedušām valstīm, bet tagad gandrīz visi pretendenti ir postkomunistiskas valstis, no kurām neviena nav gatava dalībai savienībā – ne Čehija, ne Igaunija, kas sevi viscaur slavina. ES tāpēc ir apmulsusi un "meklē utis mūsu kažokā un atrod tur, kur nav". *Pirmkārt*, atrast pie mums "treknas utis" nav sarežģīti. Tās ir gan ekonomikā, gan cilvēktiesību jomā. *Otrkārt*, sagremot visas kandidātvalstis ES veterāniem un donoriem nav pa spēkam. Nodokļu nastas palielināšana, lai barotu jau uzņemtos, ir pretēja vēlētaļu interesēm. Palīdzības samazināšana jau esošām dalībvalstīm izraisīs pretdarbību, konfliktus. Tāpēc arī palīdzības jomā jāievēro mērenība. Galu galā ES nav pestīšanas armija vai kāds palīdzības korpuss. Vietā ir Raiņa vārdi: "Pašiem ir roka jāpieliek, lai lielais darbs uz priekšu tiek."

Ir arī cits viedoklis. Zināms, ka ES atbalsts vājāk attīstītām dalībvalstīm līdzinās 150 mljrd. DEM gadā. Tiek lēsts, ka jaunu

valstu iesaistīšana Eiropas Savienībā un to finansiālā atbalstīšana papildu līdzekļus neprasīs. Lietas būtība ir tā, ka ES paplašināšana uz Austrumiem stiprinās tās drošību. Samazināsies aizsardzības izdevumi par apmēram 29 mljrd. DEM. Šī summa divas reizes pārsniedz tos izdevumus, kas papildus būtu jāizlieto jauno ES pilntiesīgo locekļu atbalstam. Nākotne rādīs šo aprēķinu realitāti.

Ko darīt? Sarunas par iestāšanos ES vēl nav tiešā uzņemšanas procedūra. Tikai 1997. gada nogalē uzzināsim, cik un kādas valstis papildinās ES kopu.

Problēmu ir liku likām. *Pirmkārt*, nav jāmet *plinte* krūmos, bet čakli jo čakli jāpilda Baltās grāmatas daudzpusīgās rekomendācijas. *Otrkārt*, saskanīgi jāsadarbojas ar kaimiņvalstīm, stiprinot savstarpējās saites. Var izvirzīties viena problēma: ja Igaunija kļūst par ES locekli, jāatsakās no Baltijas muitas ūnijas un vienota Baltijas tirgus. Attiecības starp Latviju, Lietuvu un Igauniju tad veidosies kā ES dalībvalstīm. Ja labi padomā, nevairoties no drosmīgiem eksperimentiem, varēs atrast netradicionālas, bet efektīvas sadarbības formas starp Baltijas valstīm. Igaunija varētu būt īpašs tilts, kas ciešāk nekā parasti savieno Baltiju ar ES. *Treškārt*, aktīvi jāizmanto tās iespējas, ko sniedz brīvie tirdzniecības līgumi Paneiropas komutācijas ietvaros. Jau šogad 25 Eiropas valstis varēs brīvi mainīt preces bez jebkādām muitas barjerām. Tā Latvija nobriedīs, lai kļūtu par gaidītu locekli ES saimē.

7.12. "Zaļā Eiropa" un ES paplašināšanās

Visasākaais pretrunu mezgls. Jau dibinot Eiropas Kopienu 50. gadu nogalē, bija skaidrs, ka viena no grūtākām problēmām būs saskaņot dalībvalstu intereses vienotā lauksaimniecības tirgus ietvaros. Valstis dalījās lauksaimniecības ražojumu importētājos un eksportētājos ar tieši pretējām ekonomiskām interesēm. Visai atšķirīgs bija izmaksu līmenis tai Eiropas Kopienas lauksaimniecības produkcijai, ko piedāvāja pasaules tirgū. Ekonomiskais izdevīgums noteica centienus Eiropas Kopienas valstu lauksaimniecības produkcijas importētājam pirkt nepieciešamos ražojumus par zemākām cenām pasaules tirgū un ignorēt šīs pašas produkcijas piedāvājumu par augstāku cenu no Eiropas Koptirgus dalībvalsts. Eiropas Kopienas lauksaimniecības produkcijas eksportētāji ar

savām augstām izmaksām nonāca starp nežēlīgās konkurences dzirnakmeņiem, un tos gaidīja zaudētāju liktenis.

Ar laiku izvirzījās jaunas problēmas. Paplašinoties Eiropas Kopienai, tai pievienojās valstis, piemēram, Grieķija, it sevišķi Portugāle ar visai atpalikušu lauksaimniecisko ražošanu. Modernās tehnoloģijas vietā tur plaši lietoja tēvu tēvu paņēmienu, zemnieki bija mazizglītoti. Šī vēsturiski izveidojusies atpalicība gadu no gada atražojās. Neatliekami kļuva pasākumi izglītēt lauku darbarūkus, tos apmācīt jaunākās tehnoloģijas lietošanā, pakāpeniski sākt ražot konkurētspējīgu produkciju. Tas prasīja no Eiropas Kopienas lielas investīcijas, gan palīdzot iegādāties jaunāku tehniku, gan pārejot uz jaunām tehnoloģijām, gan vispusīgi apmācot zemnieku jaunatni. Šo investīciju atdeve prasīja ilgāku laika periodu. Bija jālauž vecās tradīcijas un jāizaudzina jauna "europeiska" zemnieku paaudze. Grūtības vienotā Eiropas lauksaimniecības tirgus tapšanā – "Zaļās Eiropas" izveidošanā – bija varen lielas. Starpvalstu pretrunas negribēja rimties. Bija jādomā par īpašiem mehānismiem, kā saskaņot visai atšķirīgus attīstības līmeņus, brieduma pakāpi un galvenais ekonomiskās intereses.

Zemnieku kari. Konkurences asumu veicināja vēl tas apstāklis, ka virkne Eiropas Kopienas valstu ražoja vienādu eksportprodukciju. Brīžiem elementāra konkurence pieņēma pat vardarbīgas formas. Francijas zemnieki aizsprostoja kalnu pārejas, lai aizšķērsotu ceļu Itālijas vīniem un augļiem. Pirenejos Francijas un Spānijas zemnieki bloķēja ceļus konkurentiem. Kontinentālā Eiropa atteicās pāri Lamanšam pieņemt gaužām nevainīgas aitas un jērus. Šie zemnieku kari, kas, paldies Dievam, noritēja bez asinsizliešanas, bet ne bez sulīgiem vārdiem par Eiropas Kopienas agrāro politiku, bija izmisušo cilvēku reakcija uz tām pretrunām, kas plosīja "Zaļo Eiropu".

Lauksaimnieciskās politikas mērķi. 60. gadu sākumā Eiropas Koptirgus agrārājai politikai tika nosprausti konkrēti mērķi. Tie izrietēja no Eiropas apgādes vajadzībām ar lauksaimnieciskiem produktiem. *Pirmkārt*, jāstimulē attiecīgās produkcijas ražošanas izvēršanās. *Otrkārt*, jāpazemina ražošanas izmaksas plašam preču klāstam. *Treškārt*, lauksaimniecībā ar zemām cenām bija jāsekmē iedzīvotāju dzīves līmeņa kāpums. Šo mērķu īstenošana tika saistīta ar trim galveniem principiem. *Pirmais* princips – vienotais lauksaimniecības tirgus ar vienādām cenām visās Kopienas valstīs. *Otrais* princips – nepārprotamas priekšrocības pašmāju ražojumiem.

Trešais princips – lai Eiropas Koptirgus spētu sekmīgi konkurēt pasaulē, ieviesa eksportsubsīdijas. Šādu mērķu un principu īstenošana prasīja īpašu ekonomiskās regulēšanas mehānismu.

Regulēšanas mehānisms. Kā panākt, lai Eiropas Kopienas valstis čaki importētu Koptirgus produkciju un nekristu kārdinājumā lētāk pirkt šo pašu preci pasaules tirgū. Īstenotājs mehānisms ir gaužām vienkāršs. Nevienam netiek liegts importēt lauksaimniecības produkciju no jebkuras valsts. Vienlaikus tiek noteikts vienots cenu līmenis Kopējā tirgus produkcijai. Ja, piemēram, Vācija pērk Kanādā graudus par zemāku cenu, kas noteikta Eiropas Kopienai, cenu starpība kā muitas nodoklis ir jāiemaksā Kopienas budžetā. Šos līdzekļus turpmāk izmanto lauksaimniecības finansiālam atbalstam.

Šāda tīri ekonomiska regulēšana deva labus rezultātus. Samērā augstais cenu līmenis sekmēja ražošanas pieaugumu. Maksājumi kopējā budžetā nodrošināja stabilus ienākumus lauksaimniecības atbalstam. Pamatos tika nostabilizēta Eiropas Kopējā tirgus agrārās produkcijas konkurētspēja. Produkcijas daudzums augtin auga. Radās lauksaimniecības produkcijas ievērojami pārpalikumi, kam nebija pircēju. Kopējā tirgus agrārie orgāni sāka uzpirkt no zemniekiem produkciju neatkarīgi no pieprasījuma. Veidojās lieli lauksaimniecības produkcijas krājumi. Plaši pazīstams kļuva t.s. "sviesta kalns". Produkcijas uzglabāšana prasīja ne mazums līdzekļu. Radās problēma, kā iegrozt lauksaimniecības produkcijas ražošanu, lai tā atbilstu reālam pieprasījumam.

Kas iepriecina vācu fermeri? Vēl 1988. gadā šo rindiņu autoram Brēmenes apkaimē bija iespēja iepazīt "spēles noteikumus" kādā fermā (90 ha zemes), kas ienesīgi saimniekoja. Fermeris stāstīja par savu bagāto tehnikas parku, jaunām tehnoloģijām, ģenētikas atziņu izmantošanu, darba spēka problēmas risinājumu. Saimniekošanas īpatnību nagla bija kompensācija par neizaudzēto ražu. 1982. gadā fermerim tika nofiksēts savāktais graudu kopievākums. Turpmāk tika noteikts, ka fermers saražotais graudu daudzums bija jāsamazina par 20%. Par katru nesaražotu graudu kg šo 20% ietvaros fermerim no Kopējā tirgus budžeta pienācās noteikta samaksa – apmēram 23 feniņi. Fermeris ar šo kārtību bija visai apmierināts. Resursi nebija jātērē, rūpju par graudu ražu nebija, bet ienākumi par nesaražotiem graudiem bez kavējuma ieplūda fermers kontā. Fermeris priekā berzēja rokas, jo bez vismazākās piepūles īstenoja pasakas "Galdiņ, klājies!" mūsdienu variantu.

Kopējā tirgus mācītie ekonomisti bija aprēķinājuši, ka maksa par nesarazotiem graudiem ir mazāka nekā kopējie izdevumi par graudu kalnu uzpirkšanu un saglabāšanu bez reālas perspektīvas tos normāli pārdot. Tiklīdz vajā no šiem "kalniem" varēja vienīgi visai lēti piedāvājot produkciju, un tas bija iespējams tikai ar lielām subsīdiju devām. Eiropas Kopienas budžeta daļa, paredzēta agrārai politikai, cildinātajai "Zaļajai Eiropai", brieda kā mīkla ar labu raugu. Situācija maz priecināja. Izlīdēt bez pārkārtojumiem vairs nebija iespējams.

1992. gada reforma. Šīs reformas pamatsvira bija konkurences saasināšana. Šai nolūkā bija jāpazemina vienotās ES cenas. Rezultāti bija šādi: *pirmkārt*, bija jāmeklē jauni tehnoloģiski risinājumi, lai, pastāvot zemākām cenām, izdzīvotu; *otrkārt*, vienai zemnieku daļai nācās sašaurināt noteiktu produkcijas veidu ražošanu; *treškārt*, pastiprinājās ekonomiskā atlase, turpināt ražot spēja tikai tie, kam izmaksas bija zemas, resursu atdeve augsta; *ceturtkārt*, zemnieku sociālā diferenciācija vēdā ņemami pastiprinājās. Bija jādomā par tiem, kam lauksaimniecība vairs nespēja nodrošināt dienišķo maizi.

Šai sakarā 1992. gada reforma paredzēja prāvas investīcijas reģionālo centru un mazpilsētu attīstībai, sīkās un vidējās uzņēmējdarbības veicināšanai. Tika īstenotas jaunas nodarbinātības programmas, stimulēts darba vietu skaita pieaugums, transporta un komunikāciju attīstība.

Šādai kompleksai pieejai bija savi panākumi. Visupirms samazinājās nepieprasīto ražojumu krājumi. Zemnieku ienākumi pat nedaudz palielinājās. Un tavu brīnumu: reformas nosacījumi sekmēja līdzekļu taupīšanu, agrāk neracionāli izmantotie ES budžeta līdzekļi saruka, bet 1994. un 1995. gadā lauksaimniecībai assignētie līdzekļi pat pilnā mērā netika izlietoti.

Tālākās reformas. ES analītiķi saprata, ka sasniegtais ir pagaidu risinājums, panākumi var nākotnē izčibēt. Nopietna prognoze liecināja, ka pēc piecu gadu cikla vecās nelaimes, tostarp pārprodukcija var atdzimt no jauna. Neko principiāli jaunu neizgudroja. Vēl vairāk jāpastiprina konkurences žņaugi. To var panākt, tālāk pazeminot cenas. Cīņa par izdzīvošanu pastiprināsies. Visjaunākām tehnoloģijām būs iedegta zaļā gaisma. Nepieprasītiem krājumiem būtu jāiet mazumā. Iepriekšējās reformas panākumi nostiprinātos. Neaizmirsīsim agrāro problēmu risināšanas sociālo aspektu. Daudzu lauku saimniecību nākotne būtu apdraudēta. Pretruna, kas ir progresa biežais pavadois, izpaudās ar lielu spēku:

ekonomiskais progress prasa sociālus upurus. Jāatzīst, ka sociālo problēmu apmierinoša risināšana ir atsevišķs meklējumu lauks. Jaunas reformas steidzināja arī ES paplašināšanas perspektīva.

Jaunas dalībvalstis – papildu problēmas. Katra balta diena mūs tuvina 1997. gada 12. un 13. decembrim – ES valstu vadītāju samitam. Jāizlemj trīs kardināli jautājumi: *pirmkārt*, cik valstis trešā gadu tūkstoša sākumā uzņems ES; *otrkārt*, ar kādām valstīm konkrēti sākt sarunas par iestāšanos ES saimē; *treškārt*, kādi būs kārtējās agrārās reformas pamatvaibsti. Trešais jautājums, no vienas puses, ir autonoms, no otras puses, ir skaidrs, ir jauniem ES locekļiem bez vispusīga atbalsta agrārā jomā neiztikt.

Šodien (1997. gada septembrī), kad tiek rakstītas šīs rindas, skaidrības nevienā no lejamajiem jautājumiem nav. Ne mazums valstsvīru, politiķu, ekspertu pamatojuši domu, ka trīs Baltijas valstis būtu vienlaikus jāpiebiedro Eiropas Savienībai. Dažas pazīmes tomēr liecina, ka Latvijai vēl vairākus gadījumus nāksies pacietīgi sēdēt uz ES asociēto valstu rezervistu soliņa. Var gan sevi mierināt ar tautas gudrību, ka cerība mirst pēdējā.

Vienotība vēl nav panākta arī lauksaimniecības reformu jomā. Visi ir vienīgi prātis – bez reformām neiztikt. Kādas būs šīs reformas, skaidrāk iezīmēsies šī gada novembrī. Punktu uz "i" uzliks ES līderi decembrī.

Jaunu dalībvalstu uzņemšana radīs zināmas makroekonomiskas problēmas visai ES saimei. Pašreiz 15 ES valstīs lauksaimniecības īpatsvars iekšzemes kopproduktā ir tikai 2,3%. Šobrīd zināmām kandidātvalstīm šis īpatsvars ir krietni lielāks: Čehijai – 5%, Ungārijai – 6%, Polijai – tuvu 7%, Slovēnijai – 4,8%, Igaunijai – 7,1 %, Kiprai – 5,7%. Bez sīkākas analīzes ir skaidrs, ka minēto valstu lauksaimniecībai ir krietni zemāka ražošanas efektivitāte, ka sekmīgi izturēt konkurenci ar ES valstīm "veterāniem" būs grūti. Imports bez jebkādiem ekonomiskiem vai administratīviem ierobežojumiem, pastāvot brīvai preču kustībai ES sastāvā, draud sagraut jauno dalībvalstu lauksaimniecību.

Īsā laika periodā pacelt šo valstu lauksaimniecisko ražošanu līdz ES vidējam līmenim ir tehnoloģiski neiespējami. Vajadzīgas ne tikai plašas investīcijas, bet arī laiks. Tāpēc ir ne mazums piekritēju reformām, kas, no vienas puses, ļautu konkurēt ar zemām cenām, bet, no otras puses, nepieciešamo subsīdiu problēmas risināšanu nodotu katras dalībvalsts tiešā pārziņā.

7.13. Latvija uz ES sliekšņa

Kvalitāte klibo. Nevar apgalvot, ka "Zaļā Eiropa" pret Latviju būtu viesmīlīga. 1998. gadam Latvijas lauksaimniecības produkcija nav iekļauta ES importa sarakstā. Cēlonis – stingriem ES standartiem neatbilstoša kvalitāte. Neaizmirsīsim, ka lauku un dārzu produkcija vēl jāpārstrādā un pēc kvalitātes kritērijiem eksportam tiek vērtēta pārstrādātā produkcija. Arī pašas Latvijas vērtējumi sajūsmu neizraisa. Līdz 1997. gada 1. septembrim kvalitātes atbilstības sertifikātu saņēma tikai 10% republikas pārtikas uzņēmumu.

Vai saražotā pārtika apmierina vajadzības? Problēma ir visai plaša. Tai ir vērā ņemams globāls aspekts, ar kuru jārēķinās ES nākotnē. Jautājums skan tā: vai pasaulē saražots pietiekami daudz lauksaimniecības produktu, lai minimālā līmenī ar pārtiku apgādātu it visus mūsu planētas iedzīvotājus? Atbilde ir negatīva. Nākamā tabula to apliecina.

7.6. tabula

PĀRTIKAS PRODUKTU MINIMĀLĀ VAJADZĪBA UN RAŽOŠANA 1995. GADĀ

Pārtikas veids	Minimālā vajadzība, tūkst. T	Saražots	
		1995. g. tūkst. T	% no vajadzības
Gaļa un gaļas produkti	162	105	64
Piens un piena produkti	1026	946	92
Pārtikas kvieši	160	90	56
Pārtikas rudzi	50	20	40
Augu eļļa	32	0,46	1,4
Kartupeļi	380	300	78
Dārzeņi (nepietiek. sortim.)	203	224	110
Augļi un ogas	108	77	71

Secinājumi ir nepārprotami: *pirmkārt*, pārtikas ražošanas izvēršanai ir perspektīva, tā būs nepieciešama; *otrkārt*, Latvijas lauksaimniecība varētu zelt un sekmīgi apsegtot pārtikas eksporta zirgu. Lasītājs iebildīs, ka "Zaļā Eiropa" periodiski saskaras ar pārtikas pārprodukciju, ka ES ekonomiku laiku pa laikam grauj visādi sviests, siers, grauds, dārzeņu "kalni". Ražošana, vajadzības, pirktpēja tirgus ekonomikas apstākļos ir sarežģītās formās

pastarpinātas ar pieprasījumu un piedāvājumu. Latvijas lauksaimniecības nākotnes metus kavē smagi laukakmeņi, ko vienā grūdienā no attīstības ceļa nevarēs nobīdīt.

Ir vesela virkne problēmu, kas soli pa solim bez karstas putras strēbšanas ir jāatrisina.

Visupirms iestāšanās PTO. Pirmām kārtām iestāšanās ES ir cieši saistīta ar iepriekšējo iestāšanos PTO. Tas paver Latvijas lauksaimniecībai virkni labvēlīgu nosacījumu. Jābūt reālistiem. Kā līdzīgiem konkurēt "Zaļajā Eiropā" ar ES līdzšinējām dalībvalstīm vēl gadiem neizdosies. Iestājoties PTO, jāpievienojas līgumam "Par tirdzniecību un tarifiem (GATT)", kas lauksaimniecības jomā paredz: 1) brīvu pieeju tirgum; 2) iekšējo atbalstu; 3) eksporta subsīdijas; 4) sanitārus un fitosanitārus noteikumus. No vienas puses, GATT Urugvajas raunds atzina, ka jāatbrīvojas no jebkura protekcionalisma, jāizbeidz lauksaimnieciskās ražošanas subsidēšana. No otras puses, PTO, vērtējot problēmu reālistiski, labi izprot, ka ekonomiski vājākām valstīm konsekvētā atteikšanās no subsīdijām var būt prelūdijs lauksaimniecības nozares kraham.

Taktikas pakāpieni. PTO izraudzījās subsīdijas un muitas jomā īpašu taktiku ar šādiem pakāpieniem: pirmais pakāpiens – katra no vecajām dalībvalstīm deklarē savu subsīdiju līmeni, arī eksportsubsīdijas, iekšēja atbalsta pasākumus 1986. – 1988. gadā; otrais pakāpiens – fiksējot šos tirgus aizsardzības soļus, valstis apņemas šos atbalsta pienākumus, sākot ar 1995. gadu, turpmākos sešus gadus mērķtiecīgi pazemināt; trešais pakāpiens – sākot ar 1995. gadu, vienīgais pieļaujamais vietējā tirgus aizsarglīdzeklis ir ievedmuita; ceturtais pakāpiens – valstīm ir atļauts, atbalstot savu lauksaimniecību, lietot arī subsīdijas. Šinī jomā principiālā īpatnība ir tā, ka subsīdijas iedala trijās grupās: tirgu nekropļojošās, tirgu kropļojošās un tirgu sevišķi kropļojošās subsīdijās. Veidojas it kā trīs kastes atšķirīgās krāsās.

Zaļā, dzeltenā un sarkanā kaste. Zaļās krāsas kastes subsīdijas kalpo lauksaimniecības lietišķās zinātnes atbalstam, apdrošināšanas maksājumiem, tiešām izmaksām, par zemes neizmantošanu (atstāšanu atmatā) un galvenais – budžeta līdzekļu izmantošana agrārās infrastruktūras attīstībai (melioratīviem darbiem, ceļu būvei, elektrotīklu, sakaru izvēršanai u.c.). Šādu subsīdiju izdalīšana no valsts pamatbudžeta ir visnotaļ apsveicama. Atklāts paliek jautājums, vai valsts spēs sameklēt pietiekami daudz līdzekļu zaļās kastes

subsīdijām. Pavisam cits raksturs ir dzeltenās kastes subsīdijām. Šīs subsīdijas tiek raksturotas kā tirgu kropļojošas subsīdijas. Par to liecina arī dzeltenās kastes subsīdiju praktiskā izmantošana: maksājumi par noteiktas produkcijas ražošanu, cenu subsīdijas, subsīdijas cenu uzturēšanai zem pasaules tirgus cenu līmeņa, subsīdijas investīcijām, arī procentu maksājumiem par kredītiem, subsīdijas izejvielām un citiem analoga rakstura pasākumiem. Šīs subsīdijas iejaucas tirgus "neredzamās rokas" mehānismā, novirzot šo "roku" vienā vai otrā virzienā. Dzeltenās kastes subsīdiju kopējais lielums ir speciāli ierobežots: tas nedrīkst pārsniegt 5% lauksaimnieciskās ražošanas apjoma.

Sarkanās kastes subsīdijas, kas sevišķi kropļo normālās tirgus attiecības, ir eksportsubsīdijas, speciālās piemaksas par lauksaimniecības ražojumu eksportu.

Kā Latvijā varētu izmantot PTO atļauto subsīdiju sistēmu? Zālās kastes subsīdijas atduras tikai pret budžeta vai speciālu fondu līdzekļu trūkumu. Citu ierobežojumu šai jomā nav. Dzeltenās kastes subsīdijas būtu pilnībā jāizmanto līdz atļautai robežai. Līdzekļu izdale šim nolūkam noved pie principiālā jautājuma par lauksaimniecības ražošanas attīstības stratēģiju. Budžeta ieņēmumu visu vajadzību finansēšanai ir vienmēr par maz. Asignējumi lauksaimniecības kaut vai saglabāšanai pāriet no ekonomiskās un sociālās plaknes tīri politiskā plaknē.

Sarkanās kastes subsīdijas principā nebūtu jālieto. 1994. un 1995. gadā šai jomā LR tika grēkots. PTO eksperti šo faktu nav aizmirsuši.

Reģionu atbalsts. Subsīdijas zālās kastes ietvaros var arī izmantot reģionālam atbalstam. Izvirzās jautājums, vai subsīdijas linu audzēšanai ir Latgales atbalsta pasākums? Izteikts viedoklis, ka subsīdijas līniet ir atbalsts noteiktam produkcijas veidam un par reģionālu atbalstu šīs subsīdijas uzskatīt nevar. Meklējami citi ceļi, kā ar subsīdiju palīdzību reāli stutēt atpalikušus reģionus, īstus bēdu rajonus.

Lielsaimniecību mazumiņš, sīksaimniecību jūra. Viena no asākām problēmām Latvijas laukos ir zemniecības sociālā diferenciacija. Tā vienlaikus ir akūta ekonomiska problēma. Nepārdomāta zemes reprivatizācija, kopsaimniecību un valsts saimniecību noziedzīga izlaupīšana radīja gan nelielu skaitu lauksaimniecību, gan tūkstošiem nīkuļojošu mazo saimniecību, kas ar tirgu nav saistītas,

preču produkciju neražo, bet ir tipiskas naturālās saimniecības pārstāvji, kas ražo vienīgi ģimenes uzturam. Eļļu ugunī vēl ielēja ekspremjers A.Šķēle, paziņodams, ka nākotne ir tikai saimniecībām, sākot ar 50 hektāru lielu platību. Strīds par optimālo saimniecību lielumu Latvijā jau rit otro gadu simteni. Izšķirt šo strīdu nav un nevar būt iespējams. Maza augsti intensīva saimniecība Rīgas, Liepājas vai Ventspils pievārtē spēj saimniekot krietni efektīvāk nekā 70-100 ha liela saimniecība Kurzemes piejūras zonā. Galvenais, ko ražo un kā ražo, kādu tehnoloģiju izmanto. Neefektīvas mazsaimniecības (bez kopējā resursu daudzuma) Latvijā ir pārsvarā. 97% saimniecību tur 1-5 govīs, un tikai 2% saimniecību ganāmpulks pārsniedz 50 un lielāku govju skaitu. 94% saimniecību apkopj tikai 1-9 cūkas, un tikai 0,1% saimniecību audzē 50 un vairāk cūku. Šādi piemēri ir visās lauksaimniecības nozarēs.

Ko ražot? Ievērojot reālas "spēles noteikumus", Latvijā nav īsti skaidrs, kādu produkciju ir izdevīgi ražot. Arī ministriju pārstāvji kā īsti tirgus ekonomikas censoņi lepnī pamāca neziņā esošos zemniekus: "Tirgus rādīs." Ja kāds domā, ka tā ir īstā tirgus saimniecība, tad tas rūgti maldās. Izmēģinājumu un kļūdu metode, kas tieši skar lauku ļaužu likteni, saistās ar lieliem materiāliem zaudējumiem un laika izniekošanu. Vai tad neeksistē tirdzniecība, rītdienas izdevīguma prognozes, kas spēj pasargāt zemnieku no mokām un sviedriem, neļauj iet pa greizu ceļu, kas ved uz postu.

Perspektīva. Ir vajadzīga stabilitāte lauksaimniecības ekonomiskajos nosacījumos, kad zemnieks skaidri zina, kas viņu gaida rīt, parīt, aizparīt. Bez šādas skaidrības nebūs ne zinātniski pamatotās augsekas, ne racionālās saimniekošanas, ne kvalitatīvas konkurētspējīgas produkcijas. Dzīvošana no rokas mutē bez perspektīvas ir vismazāk efektīvākais saimniekošanas veids.

Vērtējot noskaņas, kas ir starp ES valstīm, Latvijai, domājams, vēl būs jāpagaida ar iestāšanos Eiropas Savienībā. LR būs pietiekami daudz laika, lai sakārtotu savu lauksaimniecību normālai darbībai "Zaļajā Eiropā".

7.14. Integrācija citos reģionos

Objektīvā nepieciešamība. Dzīļi likumsakarīgi, ka integratīvas apvienības darbojas ne tikai Eiropā, bet arī Ziemeļamerikā, Vidusamerikā, Dienvidamerikā, Ziemeļāfrikā un Rietumāfrikā. Plaši tirgi bez muitas barjerām, cieša ekonomiska sadarbība starp valstīm,

cenšanās vienādot "spēles noteikumus" tiesiski sāka nostiprināties 60. - 70. gados lielos reģionos. "Kopējie tirgi" bija nevis modes kliedziens, bet efektīvas ekonomiskās attīstības objektīvā nepieciešamība. Viens "kopējais tirgus" rosināja kā atbildi, kā konkurences pretmetu veidoties jauniem "kopējiem tirgiem". Nav nejaušība, ka pēc Māstrihtas vienošanās un ES izveides tika noslēgts Ziemeļamerikas Brīvās tirdzniecības līgums.

Ziemeļamerikas kopējais tirgus "Nafta". Šī organizācija dibināta 1994. gada 1. janvārī un ietver Kanādu, ASV, Meksiku. (Jau 1988. gadā tika nodibināta Kanādas un ASV brīvās tirdzniecības zona.)

Jaunā apvienība aptver 360 miljonus iedzīvotāju; summārais kopprodukts tiek vērtēts sešu triljonu ASV dolāru, tirdzniecības apgrozījums – 240 miljardu ASV dolāru apmērā. Šeit integrācijas pamatvirzieni ir līdzīgi integrācijai Eiropā – brīva preču kustība bez muitas barjerām, brīva finansu līdzekļu un darbaspēka kustība. Integrācijas process ir paredzēts visai pakāpenisks – visu nosprausto mērķu īstenošanai paredzēti 15 gadi. Speciāls grafiks nosaka pasākumu veikšanas konkrētus posmus. Jāņem vērā Meksikas īpašais stāvoklis, kuras ekonomikas attīstības līmenis ievērojami atpaliek no ziemeļu kaimiņiem. Viena no problēmām ir darbaspēka brīva kustība, jo darba samaksas līmenis Meksikā ir krietni zemāks nekā ASV un Kanādā.

Integrācijas daudzveidība nostiprinās. Neizbēgami mainās pasaules ekonomikas sejas vaibsti. Trešais gadu tūkstotis sākas ar ekonomiskās integrācijas uzvaras gājieni. Priekšā ir ne viena vien Rubikona.

7.15. secinājumi

Ekonomiskā integrācija – valstu cieša ekonomiskā savienība ar vienādiem spēles pamatnoteikumiem. Praktiski integrāciju sāka īstenojot 6 Centrāleiropas valstis (BRD, Francija, Beļģija, Nīderlande, Luksemburga, Itālija) noslēdzot 1957. gadā t.s. Romas līgumu.

Integrācijas stalto ēku uz saviem kamiešiem nesa trīs atlanti: 1) brīvā preču kustība bez muitas, subsīdijām; 2) brīva cilvēku kustība bez vīzām integrētā telpā, t.s. Eiropas kopienā; 3) brīva naudas līdzekļu, investīciju kustība. Attiecībā uz trešām valstīm muita, kvotas, subsīdijas, vīzas saglabājas. Vienlaikus veidojas "Zaļā

Eiropa" – lauksaimniecības integrācija, "Zilā Eiropa" – vienošanās par zvejošanas reģioniem un zivju zvejas kvotām. Integrācijas pamatideja – sekmēt konkurenci, lai šādi celtu ražošanas efektivitāti. Sāncenši, kurus vajadzēja uzveikt, bija visupirms ASV un Japāna. Integrācijas principi sevi attaisnoja, kaut arī Eiropas Savienības locekļi brīžiem saķērās sīvā cīņā visādos zivju karos, aitu karos, vīna karos, augļu karos. Panākumi rosināja citas Eiropas valstis pakāpeniski pievienoties starta sešiniekam, un šodien Eiropas lielākā integratīvā apvienība aptver 15 valstis. Dibināja arī Eiropas brīvās tirdzniecības asociāciju ar vājākām iekšējām saitēm. Šī apvienība nespēja izturēt Eiropas Savienības spiedienu un radās pārbēdzēji uz pirmo apvienību (Anglija, Dānija, Īrija).

Ar Eiropas Savienību cieši sadarbojas "Eiratom" – atomenerģijas ražošanas un sadales savienība. Ar laiku izveidoja Eiropas valūtas savienību ar Bretonvudsas un Jamaikas sistēmas elementiem. Jauns posms Eiropas Savienības attīstībā saistījās ar 90. gadu mijas Māstrihtas vienošanos. Integratīvā apvienība pārtop par Eiropas Savienību (ES). ES balstījās uz trīs pamatiem: *pirmkārt*, saimniecības un valsts apvienība, *otrkārt*, ārējā aizsardzība, *treškārt*, sadarbībā iekšējā un tiesību politikā, kas aptvēra politiku attiecībā uz bēgļiem, politiskā patvēruma lūdzējiem, imigrācijas politiku, sadarbību cīņā pret narkomāniju un narkobiznesu, organizēto noziedzību, terorismu.

Māstrihtā pieņēma lēmumu par principiāliem pārkārtojumiem valūtas sistēmā. Pārkārtojumu pamats – vienota saimniecība – vienota nauda. ES sastāvā tiek dibināta jauna valūtas apvienība – EMU (European Monetary Union). Tās locekļi divos etapos pāriet uz vienotu valūtu *eiro*. 1999. gada 1. janvārī *eiro* sāk lietot bezskaidras naudas norēķinos. 2002. gada 1. janvārī EMU atsakās no savām nacionālajām valūtām un pāriet pusgada laikā tikai uz *eiro*. Izvirzītas stingras prasības, lai tiktu uzņemti EMU. 1999. gada 1. janvārī 11 valstis ievadīja *eiro* naudas dokumentu aprītē. Iespējams, ka 2002. gadā EMU pievienosies Lielbritānija. Ar *eiro* ieviešanu saistās ne mazums grūti risināmu problēmu, kas skar EMU valstu intereses. Visupirms ir runa par *eiro* kursu atsevišķā valstī. Kā pagaidu risinājums – *eiro* kursu balstīja uz ekija kursu. Kad notiks pāreja uz *eiro* kā

apgrozības līdzekli, problēma kļūs sarežģīta. Jau kopš 1999. gada 1. janvāra Latvijas komercbankas īsteno bezskaidras operācijas ar *eiro*.

Atsevišķa problēma – lata pāreja uz *eiro*. Pastāv vairāki varianti pirms Latvija kļūs par ES pilntiesīgo locekli. Pagaidām nav zināms, vai Latviju kā valsti, kas neietilpst ES, gribēs uzņemt EMU. Viena no Latvijas ekonomikas un politikas prioritātēm ir iestāšanās ES. Veikts liels sagatavošanas darbs, lai izveidotu ar ES vienotus spēles noteikumus. Latvija ir ES asociētā locekle. Pretrunas pašā ES kavē sarunu sākšanu ar Latviju par iestāšanos ES. Pagaidām jākonstatē, ka Latvija ir tikai otrās kārtas kandidāts valstu kandidātu rindā. Bet situācija var spēji mainīties un tad sarunas ar Latviju par iestāšanos ES nebūt nav aiz kalniem.

Latvijas mērķi, neatlaidīgi centieni iekļūt ES saimē saistās, *pirmkārt*, ar tirgus paplašināšanu un investīciju piesaisti, *otrkārt*, politiskās pozīcijas nostiprināšana Rietumeiropā, attiecību depoliticizācija ar Krieviju, *treškārt*, cerība saņemt militāras garantijas no pārējām ES valstīm apstākļos, kad ir visai niecīga realitāte kļūt par Ziemeļatlantijas pakta locekli.

7.15. Pamattermini

Ekonomiskā integrācija	Economic integration	Экономическая интеграция
Romas līgums	Treaty of Rome	Римский договор
Eiropas Kopiena	European Community	Европейское сообщество
Eiropas Savienība	European Union (EU)	Европейский союз
Eiropas ogļu un tērauda apvienība	European Coal and Steel community	Европейское объединение угля и стали
"Eiratoms"	EURATOM (European Atomic Energy community)	Евroatом
Zaļā Eiropa	Green Europe	Зеленая Европа
Zilā Eiropa	Blue Europe	Синяя Европа
Latvijas brīvās tirdzniecības līgums ar ES	Free Trade Agreement between Latvia and the EU	Договор свободной торговли между ЕС и Латвии
Latvija kā asociētais ES loceklis	Latvia as associate member of EU	Латвия как ассоциированный член ЕС
Māstrihtas vienošanās	Maastricht Treaty	Мастрихтское соглашение
Brīvā preču kustība	Free movement of goods	Свободное движение товаров
Brīvā cilvēku kustība	Free movement of	Свободное движение

Naudas līdzekļu, investīciju brīva pārvietošanās	people Free movement of money and investment	люди Свободное движение денег и инвестиций
Eiropas valūtas savienība	European Monetary System	Европейский валютный союз
Eiropas valūtas ūnija (EMU)	European Monetary union (EMU)	Европейская валютная уния
Eiro	Euro	Евро

7.17. Pašpārbaudes jautājumi

1. Kas nosaka ekonomiskās integrācijas nepieciešamību?
2. Kā jūs izprotat ekonomikas internacionalizācijas tendenci?
3. Kādas integratīvas apvienības izveidojās pēc Otrā pasaules kara?
4. Kādas apvienības izveidoja Eiropas Kopienu?
5. Kādas valstis izveidoja Eiropas Kopienu (Koptirgu)?
6. Kā attīstījās Eiropas Koptirgus, kādas valstis un kad palielināja šo apvienību?
7. Kādas ir Eiropas Koptirgus (integrācijas) trīs pamatformas?
8. Kādi ir Eiropas Koptirgus darbības galvenie virzieni?
9. Ja šodien būtu referendums par Latvijas iestāšanos Eiropas Savienībā, kā jūs balsotu? Pamatojiet izvēli.
10. Kādi ir Māstrihtas konferences lēmumi par Eiropas Kopienas pārkārtošanos?
11. Kādi ir ES trīs pīlāri?
12. Kāpēc bija jāorganizē Eiropas Savienība?
13. Kāds ir ES ekonomiskās un monetārās savienības (EMU) kopējais raksturojums?
14. Kā veidosies Eiropas monetārā savienība?
15. Kas īstenosies Eiropas monetārās savienības trešajā stadijā?
16. Vai ir vēlams veidot Baltijas valstu kopējo tirgu?
18. Kādi faktori veicina, kādi traucē izveidot Baltijas valstu kopējo tirgu?
19. Ko dod Baltijas valstīm asociācijas līgums ar ES?
20. Kādas pārvērtības kļūst neizbēgamas Baltijas valstu valūtu kursos?
21. Ko gūs Baltijas valstis, t. sk. Latvija no iestāšanās ES?

22. Kas gaidāms Baltijas valstīs eksporta jomā?
23. Kas sagaida Baltijas valstīs investīciju jomā?
24. Kas prognozējams darbaspēka migrācijas jomā?
25. Ko nozīmē tandēma principa izmantošana, gatavojot Baltijas valstis iestājai ES?
26. Kas raksturīgs Ziemeļamerikas kopējam tirgum "Nafta"?

Satura rādītājs

1. Starptautiskā tirdzniecība.....	3
1.1. Vispārējie pamati.....	3
1.2. Starptautiskās tirdzniecības teorijas.....	4
1.3. Brīvā tirdzniecība un protekcionisms.....	10
1.4. Argumenti par labu protekcionismam.....	14
1.5. Protekcionisms jāiegrožo.....	16
1.6. Īpaši ārējās tirdzniecības režīmi.....	23
1.7. Preču eksports.....	26
1.8. Secinājumi.....	32
1.9. Pamattermini.....	34
1.10. Pašpārbaudes jautājumi.....	34
2. Latvijas eksporta dinamika un struktūra.....	36
2.1. Latvijas produkcijas eksporta kopējā dinamika..	36
2.2. Latvijas produkcijas eksporta struktūra un dinamika pa preču grupām.....	40
2.3. Produkcijas eksporta ģeogrāfija.....	44
2.4. Pakalpojumu eksporta dinamika un struktūra...	45
2.5. Latvijas eksporta kopējā dinamika.....	47
2.6. Latvijas produkcijas eksporta attīstības rezerves.....	48
2.7. Pakalpojumu eksporta rezerves.....	51
2.8. Valsts atbalsts Latvijas eksportam.....	55
2.9. Secinājumi.....	58
2.10. Pamattermini.....	59
2.11. Pašpārbaudes jautājumi.....	60
3. Imports.....	61
3.1. Importa ekonomiskais raksturojums.....	61
3.2. Imports un muitas tarifi.....	62
3.3. Pasaules importa dinamika.....	65
3.4. Latvijas imports.....	67
3.5. Latvijas importa dinamika un struktūra.....	68
3.6. Produkcijas importa dinamika.....	69
3.7. Produkcijas importa pamata struktūra.....	70

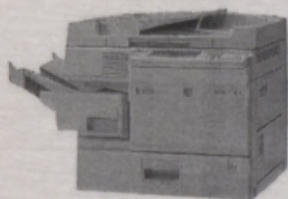
3.8. Produkcijas importa detalizēta struktūra.....	72
3.9. Produkcijas importa ģeogrāfija.....	73
3.10. Latvijas produkcijas importa apjoma pieaugums.....	75
3.11. Pakalpojumu importa dinamika.....	77
3.12. Latvijas kopējā importa raksturojums.....	78
3.13. Latvijas ārējās tirdzniecības balance.....	80
3.14. Secinājumi.....	83
3.15. Pamattermini.....	84
3.16. Pašpārbaudes jautājumi.....	84
4. Maksājumu balance.....	86
4.1. Ekonomiskais saturs.....	86
4.2. Maksājumu bilances komponentu raksturojums...	87
4.3. Maksājumu bilances īpatnības dažādās valstīs...	92
4.4. Latvijas maksājumu bilances problēmas.....	94
4.5. Latvijas valsts ārējais parāds.....	96
4.6. Secinājumi.....	106
4.7. Pamattermini.....	107
4.8. Pašpārbaudes jautājumi.....	108
5. Kapitāla starptautiskā migrācija.....	109
5.1. Kapitāla starptautiskās migrācijas cēloņi.....	109
5.2. Kapitāla starptautiskās migrācijas izdevīgums..	110
5.3. Kapitāla starptautiskās migrācijas mūsdienu raksturs.....	115
5.4. Latvija kā starptautiskā kapitāla migrācijas objekts.....	116
5.5. Secinājumi.....	125
5.6. Pamattermini.....	126
5.7. Pašpārbaudes jautājumi.....	127
6. Starptautiskās valūtas attiecības.....	128
6.1. Zelta monētu standarts.....	128
6.2. Bretonvudsas valūtas sistēma.....	131
6.3. Jamaikas valūtas sistēma.....	136
6.4. Pasaules valūtas tirgus.....	139
6.5. Valūtu klasifikācija.....	142
6.6. Valūtu kursu noteikšanas veidi.....	144
6.7. Lata kurss un ārējie ekonomiskie sakari.....	153
6.8. Vai lats ir novērtēts par zemu?.....	161
6.9. Starptautiskā valūtas spekulācija.....	166

6.10. Secinājumi.....	171
6.11. Pamattermini.....	172
6.12. Pašpārbaudes jautājumi.....	173
7. Ekonomiskā integrācija.....	175
7.1. Ekonomiskās integrācijas nepieciešamības nobriešana.....	175
7.2. Eiropas Kopienas izveide un attīstība.....	176
7.3. Eiropas ekonomiskās integrācijas pamatvirzieni.....	177
7.4. Eiropas Savienība un Latvija.....	179
7.5. Māstrihtas vienošanās: Eiropas Kopiena pārņem Eiropas Savienībā (ES).....	179
7.6. Māstrihtas un reizē ES trīs pīlāri.....	180
7.7. Euro starta ir dots.....	181
7.8. Vienota ekonomika – vienota valūta.....	182
7.9. Eiropas Savienība un Baltijas vienotais tirgus... ..	188
7.10. Ko Latvija gaida ES?.....	196
7.11. Katram jāizdara sava izvēle.....	200
7.12. "Zaļā Eiropa" un ES paplašināšanās.....	205
7.13. Latvija uz ES sliekšņa.....	209
7.14. Integrācija citos reģionos.....	213
7.15. Secinājumi.....	214
7.16. Pamattermini.....	216
7.17. Pašpārbaudes jautājumi.....	217

RICOH

Latvijas Datoru centrs

**Kopētāji un daudzfunkcionālās
iekārtas**

Faksa aparāti un printeri

**Digitālās fotokameras
CD rakstošās iekārtas**

**Datori un perifērijas
iekārtas**

**JŪSU VAJADZĪBĀM UZ IZDEVĪGIEM
APMAKSAS NOTEIKUMIEM
MŪSDIENĪĢA BIROJA TEHNIKA
TAI NEPIECIEŠAMIE MATERIĀLI,
KĀ ARĪ SERVISA NODROŠINĀJUMS VISĀ LATVIJĀ**

**Oficiālais Ricoh pārstāvis
Latvijā - LDC**

Kr.Barona 30, Rīga, LV-1011
tālr. 7283924, 7287983
fax 7282592, 7821474

Eksports! Imports! Investīcijas! Valūta
jēdzieni ar varenu s
mūsu dzīvē. Šodien daudziem liekas,
ka bez šīm attiecībām mēs vairs
nespējam saimniekot, plānot savu
nākotni, domāt par rītdienu. Eiropas
Savienība - tā ir mūsu sapņu pils.
Plašs tirgus bez robežām un muitas.
Brīva preču, darbaspēka un finansu
līdzekļu plūsma. Nebūs vairs Vācijas
markas, Francijas franka,
Nīderlandes guldena, Latvijas lats.
Eiropas naudas tirgū kungs un
saimnieks būs vienota valūta - eiro.

Tie nav nākotnes meti, bet realitāte, kas iestāsies ar 2002.
gada 1. janvāri. Viegli nebūs. Veidot šādu valstu saimi, kas,
iespējams, aptvers līdz 25 valstīm, nozīmē daudz ko radīt
pilnīgi no jauna, daudz ko nodot neatsaucamai pagātnei. Ar
Latvijas starptautiskajām ekonomiskajām attiecībām Jūs
iepazīstina LU profesors, dr. h. oec. Georgs Lībermanis, kura
spalvai pieder liels skaits asu, brīžiem polemisku rakstu par
Latvijas ekonomikas attīstības problēmām tirgus ekonomikas
apstākļos. Iedaļu par kapitāla starptautisko migrāciju
uzrakstījusi ekonomikas doktore Baiba Šavriņa.

Nodaļas "Starptautiskās tirdzniecības teorijas" autors ir Egils
Fortiņš.

ISBN 9984-636-23-2

9 789984 636238